

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

Ю. М. ПОЛЩУК
А. І. ГУРКІВСЬКА

ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ
ОЧИМА ЗАХІДНИХ ТА УКРАЇНСЬКОЇ
ЕПІСТЕМІЧНИХ СПІЛЬНОТ:
ЦІННІСНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Монографія

Київ
2025

УДК: 355.48(470+571):(477):327:930

В 41

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол № 6 від 18 грудня 2025 року)

Рецензенти:

Боряк Г. В. – доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України;

Горбатенко В. П. – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України;

Масненко В. В. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Черкаського національного університету.

Поліщук Ю. М., Гурківська А. І.

В 41 Війна Росії проти України очима західних та української епістемічних спільнот: ціннісні та ідеологічні аспекти. Монографія. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2025 208 с.

ISBN 978-617-14-0536-3

В монографії досліджено як західні та українські епістемічні спільноти інтерпретували російсько-українську війну у працях, опублікованих після 2014 р. та в умовах повномасштабної війни. Аналіз охоплює ключові наукові та експертні підходи до пояснення причин і характеру конфлікту, його ідеологічного виміру та інформаційної складової. Особлива увага приділена дискусії епістемологічних обмежень і політичних чинників при аналізі цього конфлікту. У роботі проаналізовано інтерпретації війни у західному академічному дискурсі, зокрема підходи реалістської та ліберальної шкіл міжнародних відносин. Особливу увагу приділено політичним упередженням, що проявляються в орієнталізмі "на Росію", недооцінюванні української суб'єктності та збереженні інерційних уявлень про "стабільність" міжнародного порядку. Особливо зазначено внесок українських дослідників, які зосередилися на аналізі інформаційної агресії РФ, трансформаціях ідентичності, ціннісних змінах і суспільній стійкості, розглядаючи інформаційну війну як один із центральних інструментів впливу на українське суспільство.

Монографія підготовлена за результатами виконання науково-дослідної роботи "Російсько-українська війна як конфлікт ідентичностей, цінностей та ідеологій" (державний реєстраційний номер 0123U1000504).

УДК: 355.48(470+571):(477):327:930

ISBN 978-617-14-0536-3

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2025

DOI 10.53317/978-617-14-0536-3

© Поліщук Ю. М., Гурківська А. І., 2025

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies

Yuriy Polishchuk
Alyona Hurkivska

RUSSIAN WAR AGAINST UKRAINE
THROUGH THE EYES OF WESTERN
AND UKRAINIAN EPISTEMIC COMMUNITIES:
VALUE AND IDEOLOGICAL ASPECTS

Monograph

Kyiv
2025

UDC: 355.48(470+571):(477):327:930

W 41

*Recommended for publication by the Academic Council of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Report № 6 since of 18 December 2025)*

Reviewers:

Boriak H. V. – Doctor of Historical Sciences, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Deputy Director of the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine

Horbatenko V. P. – Doctor of Political Sciences, Professor, Leading Research Fellow at the V.M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine

Masnenko V. V. – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine at the Cherkasy National University

Polishchuk Y., Hurkivska A.

W 41 The Russian War Against Ukraine Through the Eyes of Western and Ukrainian Epistemic Communities: Value and Ideological Aspects. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. 2025. 208 p.

ISBN 978-617-14-0536-3

This monograph examines how Western and Ukrainian epistemic communities have interpreted the Russia-Ukraine war in literature published since 2014, and after the full-scale invasion. The study covers scholarly and expert frameworks used to explain the conflict's causes and nature, as well as its ideological and informational dimensions. In particular, it discusses epistemological limitations and political factors that influence the analysis of this conflict. The study analyses interpretations of the war within Western academia, specifically focusing on the perspectives of the realist and liberal schools of international relations. It critically examines the political biases evident in "orientalism towards Russia," the underestimation of Ukrainian agency, and the persistent belief in the "stability" of the international order. Moreover, the authors summarise the contributions of Ukrainian researchers, centred on Russian Federation information aggression, identity transformations, value shifts, and societal resilience, treating information warfare as a central instrument of influence on Ukrainian society.

This monograph was prepared on the results of the research project "The Russian-Ukrainian War as a Conflict of Identities, Values, and Ideologies" (state registration number 0123U1000504).

ISBN 978-617-14-0536-3

DOI 10.53317/978-617-14-0536-3

UDC: 355.48(470+571):(477):327:930

© Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine, 2025

© Polishchuk Y. M., Hurkivska A. I., 2025

ЗМІСТ

Передмова	7
Розділ 1. Війна Росії проти України у дискурсі західних епістемічних спільнот	16
1.1. Орієнталізм "на Росію" у західному академічному дискурсі	21
1.2. Політичні упередження в аналізі війни: проблеми націоналізму та імперської логіки	28
1.3. Епістемологічні суперечності в аналізі війни	36
1.4. Роль ідеології у російсько-українській війні	57
Розділ 2. Війна Росії проти України, її вплив на ціннісні орієнтації українців та їхню ідеологічну стійкість у прямих вітчизняних дослідників	61
2.1. "Гібридна війна" як інструмент нищення світоглядних основ українського суспільства	61
2.2. Національно-громадянська ідентичність в умовах війни	71
2.3. Суспільні цінності та ціннісні орієнтації українців в умовах війни	82
2.4. Інформаційна війна як складова російсько-українського протистояння.....	93
2.5. Ідеологічна складова війни Росії проти України	109
Висновки	134
Бібліографічні посилання	145

CONTENTS

Preface	7
Chapter 1. Russia`s War Against Ukraine in the Discourse of Western Epistemic Communities	16
1.1. Orientalism "towards Russia" in Western Academic Discourse	21
1.2. Political Prejudices in the Analysis of War: the Issues of Nationalism and Imperial Logic	28
1.3. Epistemological Limitations in the Analysis of the War	36
1.4. The Role of Ideology in the Russian-Ukrainian war	57
Chapter 2. Russia`s War Against Ukraine, Its Impact on Ukrainians` Value Orientations and Their Ideological Resilience in the Works of Domestic Researchers	61
2.1. "Hybrid War" as a Tool for Destroying the Worldview Foundations of Ukrainian Society	61
2.2. National Civic Identity in Wartime	71
2.3. Social Values and Value Orientations of Ukrainians in Wartime	82
2.4. Information Warfare in Russian-Ukrainian Conflict	93
2.5. The Ideological Component of Russia`s War against Ukraine	109
Conclusions	134
Bibliography	145

Передмова

Російська агресія в Україні стала шоком, символом глобальної геополітичної та безпекової нестабільності. Вона зруйнувала ілюзорні уявлення про усталений і недоторканий міжнародний порядок, який є спадком двох світових воєн та продуктом політичних зусиль "колективного" Заходу: непорушність кордонів, верховенство міжнародного права, передбачуваність взаємин між державами. Війна в Європі здавалася нереальною багатьом після масштабних втрат Другої світової війни та усунення основної безпекової проблеми для демократій другої половини ХХ ст. – існування та експансіонізм ССРСР. З часів воєн між нині незалежними країнами колишньої Югославії основним безпековим викликом для Європи були терористичні атаки ісламських фундаменталістів. Ще у 1989 р. американські військові писали про те, що саме такі точкові атаки технологічно не розвинених, але ідеологічно вмотивованих, угруповань є найновішим поколінням війни [Lind et al., 1989]. Міждержавні війни у глобалізованому світі, здавалося б, вести не вигідно та по-варварськи. Разом з тим існували альтернативні – не воєнні способи впливу, які Дж. Най концептуалізував як *м'яка сила* [Nye, 1990].

Війна Росії проти України стала фактом повернення у міжнародний порядок денний ідеологічного нарративу ХІХ ст. – "право сили". Відповідно ціннісні принципи непорушності кордонів і солідарності демократій було підірвано, а самі вони потребували рішучих дій для його захисту та відновлення. Як результат, головним сучасним викликом для європейських політиків стало переформатування конструкту цінностей "як даності" у щоденну роботу та вжиття реальних кроків для безпеки. Може здатися, що це є регіональна війна, проте її наслідки (геополітичні, соціально-економічні, суспільні, екологічні) виходять далеко за межі Європи. Відповідно, розв'язана Росією у 2014 р. війна, її гібридність є великим викликом і потрясінням не лише для України, а й для європейських країн і світу в цілому. Адже її цілями є: знищення ідентичності українців та їх самоусвідомлення як європейської нації; утвердження мультиполярної світової архітектури, де Росія

буде грати принаймні третю роль; повернення України у сферу впливу Росії і врешті-решт – дезінтеграція української державності, за рахунок чого РФ посилить свій імперський статус.

Стосовно ж Європейського Союзу то Кремль намагається розхитати його єдність, дискредитувати його базові цінності, посилити свій вплив і контроль над процесами на континенті і таким чином спробувати диктувати новий порядок в Європі за російським сценарієм. Водночас РФ вживає заходи інформаційної війни для ідеологічної поляризації європейських суспільств. Іншими словами, однією з проміжних цілей є зниження в Європі електоральної підтримки центристів, які потенційно здатні дати відсіч агресії. Відповідно цьому слугує арсенал методів, якими вона послуговується, – Росія вчиняє акти саботажу, кібератак, порушення роботи критичної інфраструктури, фізичні атаки, маніпулювання інформацією [*Russian Hybrid Threats ...*, 2025].

Зрозуміло, що ця війна стала для українського суспільства великим викликом і потрясінням, перетворившись на головне екзистенційне питання. Вона вплинула, і буде впливати постфактум на багато сфер життя українців (ціннісні пріоритети, соціально-економічне становище, зайнятість, міжлюдські стосунки, побут і повсякдення, емоційний стан, громадянську активність). Війна стала поштовхом до подальшого зміцнення цивільного націоналізму в Україні як відповідь на загрозу фізичного знищення нації. І хоча процес зворотної етнічної самоідентифікації (повернення до української ідентичності після тривалого періоду її витіснення у СРСР) був запущений після відновлення незалежності та добровільно продовжувався опісля [Михальченко, 2013, с. 287–288], війна прискорила "формування консолідованої колективної ідентичності українців" [Любива, 2022, с. 284].

Детермінанти, що привели до початку війни Росії проти України, визначають її перебіг й окреслюють найбільш вірогідні перспективи, не вичерпуються фізичними факторами військової техніки, озброєнь і мобілізаційного ресурсу: значною мірою вони є похідними від ідеологічного супроводу війни загалом і його багатоманітного втілення засобами інформаційних технологій, наративів, стратегем, аргументацій. На противагу, існує інший підхід у якому

ідеологія відіграє інструментальну роль, що пояснюється російською політичною культурою, геополітичними намірами та утвердження своєї ідентичності через підкорення інших. У будь-якому разі традиція воєнної стратегії відсилає нас до аксіоми: для того, що перемогти ворога (особливо імперіалістичного, яким є Росія) його потрібно знати. Мова йде не тільки про воєнний потенціал й економічні ресурси супротивника, а й про його минувшину, ментальні, соціально-психологічні особливості, вкорінені в історії великоімперські стереотипи, зверхнє ставлення російського соціуму до інших народів і віковичне прагнення панувати над Україною.

Російсько-українська війна стала екзистенційним питанням для України, і розривом усталених шаблонів на Заході. Для обох вона загострила питання про правила геополітичного вибору, сучасне і майбутнє регіональної і світової безпеки, і головне – хто ми у світі і яка наша роль? Відповідно українська і зарубіжна гуманітаристика активно вивчає війну та ці питання. Як результат, значно зріс інтерес до цієї проблематики з боку істориків, політологів, філософів, правників, соціологів, військових теоретиків. Адже, для України, це перш за все питання виживання та майбутнього, цивілізаційної саморефлексії, яка може дати відповіді на болючі внутрішні запити, де питання цінностей та українського вибору посідають чільне місце. Для західних дослідників, Україна з назагал маловідомого "нішевого" предмета дослідження перетворилася на феномен демократичного опору, – державу, яка щоденно бореться за свою ідентичність і виживання. Сьогодні проводиться багато досліджень, чому Україна змогла встояти та успішно консолідуватися перед агресією, та які уроки і практики західні країни можуть запозичити з українського опору. З іншого боку, війна в Україні "підсвічує" геополітичні та ціннісні проблеми сучасного Заходу, які часто розмиваються за нібито прагматичними аргументами. У цьому контексті цінності як предмет боротьби відходять на другий план, що є недопустимим для адекватного аналізу причин війни, і відповідно пропозицій для її вирішення.

Відповідно ціннісний аспект є надзвичайно актуальним і не має опинитися на периферії наукового дискурсу про російсько-

українську війну. Також актуальним є ідеологічний вимір, адже він виступає знаряддям ведення війни Росією, і полем бою за ідеї в Європі, включно з Україною. Фіксування й осмислення цих аспектів сприяє успішному протистоянню агресору, протидії його інформаційному, ідеологічному тиску, зміцнює в українському суспільстві віру в наше майбутнє.

Фахівці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, які моніторили цю тематику встановили, що з 2014 по 2022 рр. в Україні було опубліковано 236 таких праць. І це далеко не усі дослідження з цієї проблеми, адже повномасштабна агресія Росії у лютому 2022 р. стимулювала зростання дослідницького інтересу до неї. Зроблений нами аналіз бібліотечного реєстру показав, що найбільше публікацій було присвячено інформаційній складовій війни – 65; наступним великим блоком праць є публікації з питань визначення поняття "гібридна війна", її сутності та технологій, а також її особливостей в російському виконанні в Україні – 32; однакова кількість публікацій, по 30, було з міжнародно-правових, міжнародних відносин і правових проблем війни, і з дослідження історичних витоків російсько-українського протистояння та сучасних особливостей російської гібридної війни щодо нашої держави. Вітчизняні дослідники звернули увагу і на вивчення розвитку українського суспільства в умовах війни Росії проти України (13 публікацій), інформаційно-психологічних аспектів гібридної війни Росії (11), діяльності державних і громадських інституцій в умовах війни (10) і на воєнні аспекти протидій Росії у цій війні (6) [Блиндарук та ін., 2024].

Тема інформаційної війни, яка в сучасних дослідженнях розглядається як частина "гібридної" агресії, закономірно посідає особливе місце в працях українських науковців. Це не є випадковим, адже Україна протистоїть державі, яка протягом тривалого часу інституціоналізувала інформаційну агресію як стратегічний інструмент впливу на інші країни, і не обмежує себе жодними "червоними лініями" у веапонізації всього: інформації, культури, історії, і навіть політики стримування західних держав. Численні задокументовані інформаційні атаки Росії на Україну (першим прикладом, відомим широкому загалу, є провокація навколо о. Тузла) свідчать про

тяглисть і послідовність конфлікту, задовго до анексії Криму. Саме тому аналіз "гібридної війни" й інформаційного виміру агресії займає особливе місце у цій монографії. Без його врахування неможливо повноцінно зрозуміти природу сучасної російської агресії та оцінити ті інтерпретаційні рамки, у яких українські дослідники оцінюють цю війну.

Повномасштабна агресія Росії у лютому 2022 р. значно підвищила дослідницький інтерес західної спільноти до війни та України. Але до цього часу в науковому дискурсі трапляються різнотлумачення щодо причин цієї війни, її акторів, характеру, місця та ролі у ній суспільних цінностей, ідеологічних складових. Це призводить до побудови далеких від реальності гіпотез щодо майбутнього світопорядку, перспектив завершення війни, та гарантій безпеки для України. Частково це пояснюється тим, що на Заході довгий час домінують для дослідження України були "російські студії". Водночас не всі дослідження враховували ідеологічний і ціннісний виміри цього протистояння, хоча вони є важливими для розуміння стратегічних цілей агресора та його інструментів ведення війни, особливо інформаційної.

Це підштовхнуло авторів до аналізу наявних праць з означених проблем. Дане дослідження базується на аналізі академічних, аналітичних текстів. Його метою є виявлення основних підходів та обмежень у дослідженні війни Росії проти України вітчизняними та західними епістемічними спільнотами, а також визначення місця ідеологічних і ціннісних чинників у цих інтерпретаціях. Для досягнення цієї мети автори поставили перед собою наступні завдання:

- 1) проаналізувати вибрані авторами академічні та експертні праці, що висвітлюють російсько-українську війну, її причини та виміри.
- 2) визначити логіку, послідовність та суперечності в аргументації дослідників, а також потенційні епістемологічні та методологічні обмеження цих праць.
- 3) проаналізувати місце ідеологічного та ціннісного вимірів у поясненні війни, з'ясувавши, як ці чинники задають аналітичні рамки та основні наративи епістемічних спільнот.
- 4) систематизувати підходи вітчизняного науково-експертного загалу до російської гібридної війни як інструмента нищення світоглядних основ українського суспільства.

5) проаналізувати дослідження науковців та експертів щодо стану національно-громадянської ідентичності українців, їхніх ціннісних орієнтацій і змін, які відбулися у цих царинах під впливом війни.

6) осмислити специфіку інформаційної війни як істотної складової війни класичного типу, розкрити особливості російської інформаційної війни в Україні та її інструментарію, стан дослідження інформаційно-комунікаційного простору України в умовах війни Росії проти України.

7) визначити головні напрямки ідеологічного тиску Кремля на український соціум і проаналізувати вивчення дій української влади, громадянського суспільства щодо протистояння йому.

В основі нашого дослідження є аналіз наукових та експертних текстів в Україні, ЄС, Великобританії та США щодо війни Росії проти України. У цій роботі ми застосовуємо якісний мета-науковий підхід, проте в даному дослідженні він не є суто аналізом вже проведених емпіричних робіт для нових інтерпретацій. Ми також інтегрували теоретичні джерела та аналітичні праці, оскільки вони дають можливість проаналізувати оптику, через яку розглядається війна, її причини, актори та інструменти. Методологічно дослідження ґрунтується на поєднанні якісного аналізу джерел, з елементами інтерпретативного наративного аналізу.

Якісний аналіз змісту текстів дозволив систематизувати ключові концепти, які використовують дослідники при аналізі війни, а також аргументаційну логіку і пояснювальні моделі, характерні для різних дослідницьких традицій. Інтерпретативний наративний аналіз дозволив простежити повторювані смислові конструкції, через які дослідники аргументують ролі акторів у конфлікті, динаміку конфлікту, його основні чинники та причинність. Така комбінація дала змогу проаналізувати не лише основні підходи до інтерпретації війни, а й суперечності аргументації. Це уможливило зробити припущення про обмеження, які впливають на інтерпретації конфлікту різними епістемічними спільнотами.

У цій монографії ми аналізуємо основні підходи та обмеження у дослідженнях війни українськими та західними епістемічними спільнотами, а також дискутуємо місце ідеологічних та ціннісних

чинників у цих інтерпретаціях. Ми виходимо з того, що війна Росії проти України не є суто війною локальною, оскільки вона екстраполюється на Європу та інші країни через застосування засобів, які деякі дослідники називають "гібридними". Це створює дискусію про так-звані сірі зони, де інформаційна та фізична агресія відбуваються, не вдаючись до відкритого кінетичного протистояння [Weissmann, 2021]. Насамперед це стосується Балтійського регіону. Відповідно ми приділяємо особливу увагу працям, що аналізують теоретико-методологічні підходи "гібридної війни", а також їх інструментальне застосування агресором. Наступним фокусом цієї праці є аналіз того, яке місце західні, українські епістемічні спільнотами відводять присутності ідеологічного і ціннісного аспектів у цій війні. Це дозволяє зробити висновки про достатність або необхідність врахування цих факторів для повного аналізу причин війни та можливих шляхів завершення конфлікту, а також виявити епістемологічні обмеження таких аналізів.

На сьогодні існують напрацювання, присвячені аналізу праць українських науковців новітнього російсько-українського протистояння, однак, ці дослідження переважно мають історіографічний характер. У першу чергу, це стосується його першого етапу (війна на Донбасі). Зокрема, Ю. Офіцинський [Офіцинський, 2017] дослідив стан вивчення вітчизняними істориками російської агресії на Донбасі. Ю. Мацієвський [Мацієвський, 2019] проаналізував підходи як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників до оцінки "війни на Донбасі". М. Галів та В. Ільницький систематизували підходи українських вчених до вивчення характеру сучасної російсько-української війни [Галів та Ільницький, 2023]. Група дослідниць Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України проаналізувала експертно-аналітичні, медійні публікації на західних інформаційних ресурсах, в інформаційному полі Литви, Латвії, Естонії, країн СНД щодо специфіки "української кризи", "донбаського розламу" та "суверенізації" Криму [Кармазіна та ін., 2017].

Амбітною за назвою, різноплановою за змістом і наповненням є колективна монографія "Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільнополітичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри". Але аналіз її змісту свідчить, що лише один розділ

частково стосується теми нашого дослідження, а саме "Спадщина Росії у сучасному історіографічному дискурсі" [*Сучасна російсько-українська війна ...*, 2024, с. 37–41].

Однією з найгрунтовніших праць, що висвітлює підходи західних дослідників до російсько-української війни є монографія "Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях". У ній проаналізовані праці науковців, аналітиків восьми країн (США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії, Греції, Польщі та Росії). Таким чином були охоплені й провідні країни НАТО та ЄС, які схильні підтримувати Україну, і ті, що традиційно прихильні до Росії та й сама Росія. Дослідники з'ясовували, "як автори аналізованих текстів називають конфлікт в Україні ... зокрема чи вживають назви, які вказують на ключову роль Росії, чи подають цей конфлікт насамперед як внутрішньоукраїнський" [Кулик, 2020, с. 9]. Як результат, були встановлені головні тенденції висвітлення й тлумачення подій в Україні та довкола неї.

У статті Н. Коваль, В. Кулика, М. Рябчука, К. Заребмо та М. Фахурдінової, систематизовано шість основних наративів про конфлікт РФ проти України, присутніх у західному академічному та експертному дискурсі. Зокрема дослідниками було запропоновано причини, які можуть впливати на існування або вибір одного з таких наративів. Серед них: складність і геополітичні наслідки конфлікту; різні теоретичні підходи (особливо в рамках міжнародних відносин), які визначають інтерпретацію; а також наслідки інформаційної війни, що проникають в академічний дискурс [Koval et al., 2022].

Т. Кузьо аналізує проблематику досліджень західними студіями України, наголошуючи на аналітичних викривленнях через послуговування картиною світу російської імперіалістичної парадигми. На його думку, це призвело до використання російських джерел при аналізі пострадянських країн, розгляду України як частини російського простору та викривлене розуміння історії. Професор Кузьо натомість пропонує нові підходи до досліджень пострадянського простору та євразійських питань [Decolonisation: Taras Kuzio ..., 2023; Kuzio, 2020].

Проблему трактувань війни Росії проти України різними школами міжнародних відносин та їх аналітичну послідовність досліджували О. К. Фернандез і К. М. Бланк у колективній монографії "Війна проти України та ЄС: зустріч з новою реальністю" (2024). Вони оцінювали, чи дотримуються автори західних досліджень певної теоретичної дисципліни, чи послідовно застосовують аргументи в рамках однієї традиції мислення та чи включають у європейські студії аналіз війни як такої [Costa & Martínez Blanc, 2024]. Проаналізовані публікації охоплювали школи реалізму, лібералізму та "соціологічний підхід" (конструктивізм та англійська школа). Висновки підтвердили, що анексія Криму, конкуренція між великими державами та історичні "привиди війни" формують різні інтерпретації війни науковцями у відповідності до їхніх світоглядів.

Подібний аналіз ліберальних і реалістських підходів провели індійські вчені Р. Ш. Радж та Ш. К. Сайнх, віддаючи перевагу аргументам реалізму. Г. Едінгер (2022) детально розглянув реалістську аргументацію Дж. Міршаймера, виокремивши структурні компоненти теорії, включно з диференціацією влади, "раціональними" інтересами держав і впливом емоцій (страху та гніву) на прийняття рішень. Також прореалістська аргументація щодо конфлікту проаналізована у працях Л. І. А. Давууда та Е. П. Л. Д. Кости [Dawood & Diniz Costa, 2024], П. О. Огуйеюфора [Oguejiofor, 2024], А. Мотиля [Motyl, 2015], А. Фабре [Fabre, 2025] та Б. Мартілля та М. Сас [Martill & Sus, 2024].

Дана монографія складається з двох розділів, де перший висвітлює тенденції та суперечності аналізу війни різними західними епістемічними спільнотами. Другий розділ розкриває, які теми були найбільше досліджені українськими науковцями та аналітиками. У висновках узагальнено ключові спостереження та окреслено напрями подальших наукових пошуків, важливих для коректного та розуміння війни, включно з її ціннісним та ідеологічним вимірами.

РОЗДІЛ 1.

ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ У ДИСКУРСІ ЗАХІДНИХ
ЕПІСТЕМІЧНИХ СПІЛЬНОТ

Характеристика початку переходу у період геополітичної невизначеності та турбулентності відсилає нас до сталих рефлексій про наявність минулої стабільності. У багатьох аспектах ця рефлексія є міфологічною, оскільки ми здатні відтворити її вже в ретроспективі, спираючись на наші відчуття та *уявлення* про стабільне минуле. Це уявлення можливе лише у порівнянні з нестабільним теперішнім.

Для визначення стабільності економісти орієнтуються на дані, які мають засвідчити відсутність раптових відхилень. Політологи шукають критерії стабільності у передбачуваності державної політики, інституційній збалансованості та ефективності, спроможностей прогнозів інтенсифікації протестних настроїв, впливу груп інтересів, та додержання політичних традицій. Геополітика у цьому не є винятком. У цьому контексті *що* саме є нормою – неважливо. Важливо, чи є *відхилення* від норми, про що у своїй нещодавній роботі "Шум" написав Д. Канеман [Kahneman та ін., 2021].

У політиці стабільність є скоріше ілюзією таких передбачень, яка полягає у тому, що, якщо слідувати усталеним правилам і традиціям, можна досягти прогнозованого результату. Так було тривалий час для Європи після Другої світової війни, коли, будуючи соціальні держави та розвиваючи економіку, уряди могли запропонувати громадянам можливість успішно планувати на багато років вперед. У свою чергу, передбачення виходять з певних патернів світосприйняття – себе, нації, сусідів та світу. Вони формуються з розуміння того, яким є цей світ, та чого можна очікувати на основі пережитого досвіду, а що є малоймовірним. Тому не дивно, що повномасштабна війна в Європі з неконвенційними методами боротьби стала серйозним потрясінням для усталеної відносної стабільності, передбачуваної ментальності західних країн. Вона суперечить здоровому глузду, сприймається як, і є варварським способом реалізації політичної мети.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну 2022 р. стало очевидним відходом *від норми* для світу. Війна в Україні зруйнувала уявлення про архітектуру безпеки, встановлену після Другої світової війни – *умовне* додержання правил, міжнародного права, очікування від найбільших демократій допомоги меншим у ситуації екзистенційної загрози. Вона підсвітила багато нерозв'язаних проблем. Однією з найбільших серед них є перетворення ядерної зброї з елемента стримування на знаряддя шантажу. І такий шантаж довів свою успішність перед обличчям страху "ескалації". Також достеменно невідомо, як міжнародні установи, метою яких є підтримка миру, мають цей мир забезпечити, якщо у органах безпеки присутня держава-агресор, яка саботує всі рішення. Ця війна стала першим прикладом у Європі нападу ядерної держави на неядерну з метою повної окупації її території та знищення ідентичності її нації.

Особливо вона перебуває у протиріччі з домінуючими ідеями глобалізації та ліберального світопорядку – парадигмою глобалізованого світу, у якому політичні цілі і стримування можуть досягатися економічними зв'язками, сторони стають взаємозалежними, і це "автоматично" стає запобіжником розгортання конфліктів. Десять приблизно у цій логіці розвивалася історія з будівництвом Північного Поток-2, коли Німеччина свідомо ставила себе у ще більшу залежність від газових ресурсів РФ, що "гарантувало" би безпеку та партнерські відносини. Це можна охарактеризувати або як лицемірство, або як наївність, проте не заперечує основну логіку: з точки зору сучасних раціональних людей, війна між економічними країнами-партнерами є нерентабельною, непотрібною і неможливою, якщо економічні зв'язки вже зумовили взаємозалежність держав. Проте повномасштабне вторгнення показало Європі, що економічні зв'язки не є гарантами безпеки. Вони можуть бути натомість інструментом для втілення експансіоністської стратегії, що демонструє Китай у Африці та країнах Центральної Азії.

Те, що сировинній державі не вигідно вести війну – зрозуміло ліберальним капіталістичним суспільствам, проте це не відображає логіку авторитарних політичних режимів та комуністичних держав. У світогляді комуністів та імперців прибуток та економічні зв'язки,

добробут населення не є безпековими факторами, адже ними можна пожертвувати задля мети "світлого майбутнього" – стати сильним політичним суб'єктом, з яким всі рахуються, а може і світовим лідером.

Спекуляції про гарантії безпеки за рахунок економічних зв'язків є штучними або побіжно дотичними. Адже у чому саме полягають гарантії, які сторона-агресорка або сторона-гарантка будуть виконувати? Та що станеться, якщо їх виконання буде саботовано? Станом на жовтень 2025 р. ми спостерігаємо, що симулякр сили РФ підвищує градус через шантаж щодо можливих ударів або ядерних катастроф (Запорізька АЕС), провокацій проти НАТО дронами, диверсіями у північній та центральній Європі та масованими обстрілами цивільних в Україні. Якщо керуватися логікою економічної доцільності, РФ мала одразу погодитися на всі компліментарні мирові пропозиції США. Але навіть якщо РФ у перспективі найближчих років зазнає економічного колапсу, це не означає, що вона автоматично припинить війну проти України або змінить політичні цілі цієї війни. Економічні втрати РФ не гарантують, що росіяни просто зупиняться і не перейдуть до більш дешевих та обмежених атак, наприклад, засобами БпЛА проти України та ЄС. Адже БпЛА як елемент нової ери війни вже стали одними з головних дешевих засобів її ведення [Slusher, 2025; SahaSec, 2025]. І що важливо, вони потребують набагато менше ресурсів для вироблення, ніж ракетне озброєння. Як зазначив В. Залужний у статті 2025 р.: "...станом на сьогодні саме застосування ударних БпЛА спричиняє майже 80% втрат серед особового складу й техніки" [Залужний, 2025].

Багато експертів наразі бачать ризики у тому, що перемога Д. Трампа на президентських виборах у 2024 р. може мати наслідком зближення США з РФ на ідеологічній правій основі. Особливо такі тези українських експертів можна зрозуміти, з огляду на стурбованість попередніми позитивними заявами Д. Трампа щодо РФ та її президента. Проте насправді "ідеологічна спорідненість" на фоні підтримки гасел антилібералізму не є маркером "зближення" в класичному ідеологічному контексті. На відміну від Холодної війни, коли дві конкуруючі ідеології представляли не

лише різні системи цінностей, а й системи господарювання, сьогоденніший глобальний контекст не передбачає такої бінарності.

На сьогодні РФ не пропонує альтернативних моделей окрім як ідей антизахідництва та імперської історичної міфології. Збіг правоконсервативної риторики Д. Трампа з російським політичним дискурсом не може розглядатися як достатня підстава для формування ідеологічного союзу. Натомість можливий транзакційний підхід, який вбудований у логіку США, направлену на конкуренцію з Китаєм за лідерство. В даному контексті триває дискусія про ізоляціонізм США як переорієнтацію з європейського регіону до стримування Китаю.

Наскільки транзакційний підхід буде реалізований і буде тривалим, значною мірою залежить від дій інституційних запобіжників американської системи, які традиційно мають запобігати потенційно нелегітимним політичним рішенням. Поки що США та РФ залишаються інституційно й системно несумісними, що свідчить про відсутність підґрунтя для формування стійкого політичного або ідеологічного альянсу. Питання України у цьому контексті вимагає більш стратегічного бачення, ніж прості інтерпретації через призму регіональних домінувань на пострадянському просторі. Збереження суверенітету України має безпосереднє значення для архітектури безпеки у Європі і стійкості трансатлантичних зв'язків. Результат війни матиме безпосередній вплив на конфігурацію сил у Європі, тривалість американської присутності у цьому регіоні та потенціал створення нових континентальних альянсів, які потенційно здатні підтримати США у протистоянні зі зростаючими потужностями Китаю.

Через медійність та беззаперечну геополітичну вагу цієї війни багато західних дослідників відкрили для себе Україну, проте, на жаль, за надзвичайно трагічних обставин. Україна стала видимою як окремий суб'єкт, що здатен захистити себе та Європу від жорстокої агресії РФ, проте ціною життів своєї реальної політичної еліти на фронті та цивільного населення. Проте довгий час Україна, починаючи з часів своєї незалежності, перебувала "в тіні" образу Росії та розглядалася як частина пострадянського простору, на яку РФ претендує у своїх постімперських реваншинських ідеях, що

матеріалізувалися у її злочинних діях. Тривалий час, від російсько-грузинської війни 2008 р., Захід з цим рахувався, а деякі політики, як В. Орбан, рахуються і дотепер. Причини цього включають широкий спектр від економічних до ідеологічних; в контексті Росії можна навіть сказати маркетингових, оскільки вона приділяє багато зусиль створенню ілюзії потужної держави. Також РФ не бракує ресурсів на пропаганду закордоном та промоцію російського ідеологічного погляду на гуманітарні дисципліни та російські студії через їх ідеологічну призму, де захоплюються "балетом", вепонізованою культурою, включно з Ф. Достоевським, а при згадці про імперіалізм, що просякає всі сфери суспільного життя, традиційно виправдовуються О. Солженіциним, – ігноруючи його імперські сентенції.

Відповідно російський погляд на історію та геополітику прослизає у деякі західні дослідження також; книги та статті про війну не стали виключенням. Хоча насправді проблема досліджень країн, які колись належали до Російської імперії або Радянського Союзу має більш ширшу проблематику (історія; культура "поза межами політики" з російського погляду, хоча за культуру поневолених народів вбивали; мова), у цьому розділі ми представимо ряд проблем, які впливають на дослідження війни у політології та міжнародних відносинах.

Якщо умовно згрупувати причини подекуди неповного, а інколи некоректного підходу частини західних епістемічних спільнот до України як предмету дослідження, і російсько-української війни зокрема, можна об'єднати їх у *політичні* (включно з тенденціями), *епістемологічні* та *внутрішні інституційні* прорахунки України. Щодо третьої категорії, ці проблеми заслуговують окремих досліджень передусім не науковцями, а практиками державної політики, які проаналізують та нададуть рекомендації для органів державної влади щодо посилення українських голосів та тих спільнот на Заході, які тверезо оцінять загрози безпеки та їх наслідки. Важливо, щоби така аналітика включала також інституційні та бюджетні аспекти для імплементації розроблених стратегій. Натомість цей розділ розглядає політичні та епістемологічні групи, які потребують додаткової конкретизації.

1.1. ОРІЄНТАЛІЗМ "НА РОСІЮ" У ЗАХІДНОМУ АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Для розуміння чому ті чи інші ідеї та призми потрапляють у матрицю знань про регіон, ми маємо звернутися до витоків, де вони формуються та за яких умов. Тривалий час у західній академії Україна була невидимою або знаходилася в тіні російських студій, і що навіть гірше, – розглядалася через цю призму. Українознавство зароджувалося та розвивалося в Канаді та США зусиллями та внесками української діаспори, яка системно вела боротьбу, щоби український голос був почутим.

Російські студії стали популярними в американській академії через Холодну війну [CEO Club Ukraine, 2025], коли намір вивчити Радянський Союз був обумовлений стратегічними та безпековими потребами. У свою чергу, Радянський Союз, де-факто, продовжував імперські практики під фасадом та гаслами з побудови комуністичного "раю". Водночас попри культивування образу "радянської людини", доміантним етносом були росіяни, мовою та культурою була російська, а спроби відродження культур інших республік як самобутніх та елітарних піддавалися репресіям. Відповідно радянські студії на Заході були фактично російськими, де вивчався центр союзу – Москва, її історія (під маскою того, як вона її подає), мова, а історія республік розглядалася через російську призму. Таким чином, сформувався цілий клас фахівців, який знав, що таке Москва, але ще не знали глибоко про те, що являють собою незалежні держави, які відродилися на руїнах Радянського Союзу. Для Москви, це була виграшна ситуація, адже політично вона заявляє про себе як правонаступник, "спадкоємець" Радянського Союзу. І коли вона стала на ноги, змогла інвестувати політично та фінансово у підтримку цих самих російських студій для поширення свого бачення світу та політичних інтересів в академії зокрема, що є одним з елементів розповсюдження *soft power*.

Саме вивчення Росії як такої, її політичної культури та слабких сторін є важливим, і в Україні (наприклад, у Києво-Могилянській академії) розуміють, що знання ворога заслуговують окремого напряму, тому запроваджують російські студії. Проте основною

проблемою у Західній академії є те, що після розпаду Радянського Союзу дослідження колишніх республік та регіонів мігрували в російські, або євразійські студії. Відповідно незалежні держави досліджувалися і надалі як частина виключної або домінуючої сфери впливу Росії. Як пишуть Ю. Шаїпова та А. Шаїпов: "Навіть якщо ці великі інститути іноді створюють нові наукові напрямки, як, наприклад, програми Університету Джорджа Вашингтона з вивчення Центральної Азії та України, результатом таких ініціатив – коли ці країни та регіони вивчають разом із Росією – стає висвітлення саме Росії як основної країни, котру слід досліджувати й поважати. Це мимоволі створює парадигму, у якій колишні колонії Москви сприймають як такі, що й далі перебувають у сфері російського впливу, попри розпад Російської імперії та Советського Союзу" [Шаїпов та Шаїпова, 2023].

Відповідно регіон та історія сприймаються через російську логіку – що є небезпечним явищем, яке Т. Кузьо назвав академічним орієнталізмом (поглядом на Україну очима Москви). Маючи вагомий досвід роботи у західній академії, він глибоко охарактеризував проблемність русофільства для західних епістемічних спільнот з часів розпаду Радянського Союзу. А саме – домінування експертів з РФ у сфері російських, євразійських чи посткомуністичних досліджень, які претендували на унікальну експертизу не власне РФ, а щодо всіх посткомуністичних країн, включно з Україною. У своєму інтерв'ю він пояснює: "Наприклад, якщо ви експерт з Бразилії, ви не стверджуєте, що є авторитетом з усієї Латинської чи Центральної Америки. Але якщо ви експерт з Росії, з якоїсь причини ви вважаєте, що маєте право – або знання – коментувати події в Таджикистані, Азербайджані, Україні чи Естонії" [*Decolonisation: Taras Kuzio ...*, 2025]. І проблема може полягати не лише у загальній упередженості, а також у орієнтації на обмежені джерела, використовуючи виключно російські: "Чимало русистів досі майже виключно покладаються на російські джерела, коли пишуть про Україну. Багато хто навіть не відвідує українські вебсайти, де матеріали легко доступні російською мовою" [*Decolonisation: Taras Kuzio ...*, 2025]. Відповідно, якщо західні дослідники витратили багато зусиль і часу на вивчення російської мови, не всі хочуть вчити українську мову або перекладати українські джерела.

Читаючи книгу Е. В. Саїда "Орієнталізм", складається враження, що більшість того, що він описав щодо ставлення до та сприйняття Сходу з боку Заходу (переважно Великобританії та Франції), ніби написано про відношення РФ до України. Амбівалентність цієї концепції полягає в її парадоксальній логіці – розгляду "Інших" як чогось нижчого та нерозвиненого, при цьому будівництві своєї цивілізації на антитезі до "Іншого", користуючись його надбаннями. Орієнталізм є продуктом, перш за все, імперського світогляду. Можемо провести гірку паралель, звертаючись до аргументів з фактично пророчої роботи М. Михальченка. Він писав, що "Мала Русь", на території якої знаходиться сучасна Україна, була центром імперії [Михальченко, 2013, с. 31]. Проте Москва апропріювала назву, історію наділивши термін "Малоросія" сенсами нижчими – тими, які мають підкорятися "великим". В Україні вже є загальновідомим факт, що ідейне та інтелектуальне забезпечення сучасних імперських концепцій було здійснено у XVIII ст. українським богословом та філософом, ректором Київської Академії Ф. Прокоповичем. За часів Російської імперії та Радянського Союзу українська культура (як і культура інших поневолених народів) вважалася росіянами нижчою, нецивілізованою. Проте українську культуру і мову знищували, зросійщували, обмежували, за неї вбивали українців, її боялися. Питання риторичне – навіщо боятися того, що вважаєш невартисним та нікчемним?

Розгортаючи аргументацію орієнталізму Е. В. Саїд частково його визначає як "...спосіб думки, що спирається на онтологічну та епістемологічну різницю, яка проводиться між „Сходом” і (в переважній більшості випадків) „Заходом”" [Саїд, 1978, с. 5]. Що стосується академічного орієнталізму щодо РФ на Заході, зазначимо наступний парадокс: різниця Заходу і Росії досліджується і присутня, але водночас у деяких роботах спостерігаються навпаки необґрунтовані надії на порозуміння та зближення Заходу і Росії. Ми не можемо сказати, що таке прагнення притаманно суто певній школі міжнародних відносин (лібералізму або реалізму), скоріше це атрибут періодів, країн, які доброзичливо ставилися до Росії, не відчуваючи від неї загрози, та окремих вчених, експертів, політиків. Що цікаво, антитеза до Заходу для Росії є важливіша, ніж навпаки.

Адже вона забезпечує РФ певне визнання її рівності з Заходом, яке вона може реалізувати шляхом боротьби проти нього. Відповідно війна називається Росією "Спеціальна воєнна операція" ("СВО"), адже "СВО" – не так принизливо програти, ніж війну. А в російській пропаганді війна проти України артикулюється як війна проти Заходу [Polegkyi, 2023].

Росія пропонує розглядати колишні поневолені народи крізь призму своєї сфери впливу, та міфу про культурну гегемонію, яка продовжує міф про історію. Проте проблема в тому, що тривалий період існування Радянського Союзу та Холодної війни створив певну базу для майбутньої перебільшеної ролі РФ у геополітичному та регіональному просторах.

Цінною для нас є також дискусія з книги Саїда про потенційне розвінчування міфів: "...ніхто не повинен думати, що структура орієнталізму – це не більш як така собі структура вигадок та міфів, яка вмить розвіється, щойно буде сказано про них правду" [Саїд, 2001, с. 7]. З одного боку, сучасні дослідження про ряд когнітивних викривлень показують, як люди схильні раціоналізувати та захищати (передусім для себе) упередження, в які вони вірять. З іншого боку, орієнталізм включає набагато більше критичних нашарувань, які потім визначають ставлення до предмета. Перш за все мова йде про успішне культивування певного образу та інтереси, якими керуються держави та особи. Росія інвестує у підтримку бажаного образу та уявлення Заходу про її роль у геополітиці. Ця інвестиція включає не лише інтелектуальні продукти та інкорпорованих людей у західні епістемічні спільноти, а й пропозиції співпраці за фінансову вигоду. Додатково РФ просуває свою ідеологію з нібито консервативними формулюваннями. Навіть якщо відверта ідеологічна позиція не знаходить відгуку у західних реципієнтів, більш нейтральні наративи про безпеку та закріпленій за гегемонами світопорядок у регіонах можуть бути більш ефективними. Однією з таких засадничих парадигм, які невідільно існують на користь РФ, є віра в те, що супердержави повинні диктувати свою волю слабшим, без уваги до їх суверенітету та агентності. І як наслідок – такий

підхід виливається у віру в "безпекові" потреби Росії, які ми відстежуємо далі у наступних розділах цієї роботи.

Якщо в контексті Сходу орієнталізм – це симбіоз уявлень та певних стереотипів про Схід, зокрема штучно сконструйованих антитез, на яких була сформована Західна цивілізація; в контексті Росії ця ситуація інша. Це погляд на Росію через культивовані нею наративи: про її історію та історичне значення і поточне її становище як другого (або третього) полюсу світу. Сам міф не існує у вакуумі, він повинен мати своїх послідовників; він ускладнюється реальними інтересами та уявними контекстами.

Україна продовжує систематично розвінчувати міфи, що походять з ідеологічного простору Росії. Переважно, ми робимо це, перш за все, для пошуку і розвитку своєї ідентичності, паралельно – українці намагаються достукатися закордон, щоби Захід у своїй більшості зрозумів росіян та війну так, як це розуміють інші європейські нації, що постраждали від РФ в різні періоди історії (поляки, литовці, латвійці, естонці, молдовани, фіни, шведи). Проте через зашкарублі стереотипи, принцип економічної доцільності та паралізуючий страх ескалації, це не є швидким процесом. Російсько-український конфлікт запустив цей процес, проте не всі європейські нації це усвідомили. Успішний опір України показав, що міф про другу армію світу та велику державу є ілюзією. Також показовою для Заходу була Курська операція, яка почала руйнувати уявлення, що "порушення безпеки РФ" або війна на її території обов'язково будуть мати фатальні наслідки. Проте розвінчати міф і показати правду недостатньо, щоби в неї повірили, особливо, якщо прийняти правду означає ухвалити незручне рішення. Українці надихають Європу захищатися та думати про свою безпеку, водночас США стимулюють її (в тому числі неприємними для Європи заявами) до витрат на безпеку.

Іншу проблему вже для істориків піднімає японо-американський історик, професор Індіанського університету Г. Куромія. Оскільки історичні дослідження покладаються на джерела, велике значення має доступ до архівів і наявність документів. Росія за очевидних причин після повномасштабного вторгнення обмежила доступ до своїх архівів для людей, які не працюють в унісон "лінії

партії". І навіть до повномасштабної війни, частина "розсекречених" документів була недоступна, і відповідно росіяни фабрикували або майстерно обирали ті джерела, які можуть бути відкриті для західних досліджень з потрібними їм наративами [Куромія, 2023].

У деяких західних дослідженнях також спостерігається зображення України як лінгвістично та ідентично розділеної держави (такі роботи, як есе Дж. Ф. Метлока 2021 р.), причому не враховується різниця між етнічним та громадянським націоналізмом та питань ідентичності. Неодноразово також можна почути "Європа" і "Україна", ніби остання географічно і політично не належить до Європи. З одного боку це може відображати реальний стан речей у безпековому контексті. Варто зазначити про системну співпрацю та зусилля щодо євроінтеграції України та реальний пошук рішень щодо відкриття переговорів *перед моментом голосування*, де варто очікувати на саботаж євроінтеграційного процесу України Угорщиною. Безпеково Україна та ЄС є близькими, але Україна ще на шляху до повного включення у безпекову архітектуру Європи. З одного боку ми бачимо велику безпекову співпрацю та підтримку, проте не вирішене питання *boots on the ground* та хоча б часткового "закриття неба" над Україною. Але це питання цивілізаційного вибору України (який вона де-факто вже зробила на Революції Гідності) та далекоглядності та безпекового раціоналізму Європи. Наскільки швидко це буде відбуватися, ми зможемо оцінити за реакціями європейських країн на воєнні провокації РФ (дрони в Польщі, літаки над Естонією), та як ці країни і НАТО в цілому будуть реагувати на подальші такі провокації, зміцнювати безпекову архітектуру та інтегрувати Україну.

Варто зазначити й інші дослідження, які насправді дискутують та майстерно спростовують такі міфи. Наприклад у статті 2014 р. професора Кебриджу Р. Фінніна, який визначав ідеї "розділеної України", які панували у Західній академії з 1990-х, як найбільш небезпечні: "Оскільки російські війська скупчуються вздовж східного кордону України, це може бути найнебезпечніша ідея, яка сьогодні циркулює в Європі. Україна не є екзистенційно розділеною. Її політичний організм пошрамований і розколотий, але він

цілісний. Називати її східні регіони „проросійськими” – онтологічно схильними до сусідньої держави та культури – не лише неточно з історичної точки зору, але й небезпечно з аналітичної” [Finnin, 2014].

Після повномасштабного вторгнення Україна стає предметом зацікавлення західної академії як такого, що не є інтегрованою частиною російського простору, а здатного чинити опір. Відповідно воєнні реалії, а також зміна політичної і геополітичної ситуації можуть змінити орієнталістський підхід. Також питання інтересів змінюється, адже Європа (особливо у 2025 р.) починає усвідомлювати реальну загрозу з боку Росії, і досвід України давати відсіч агресії стає особливо значимим. Водночас такі зміни не виникають з нічого, або виключно з політичних факторів (хоча саме вони відіграють вирішальне значення). Важливим є інтелектуальне забезпечення відходу від орієнталізму, в яке інвестували багато зусиль українська діаспора, громадянське суспільство та вчені в Україні, що пишуть для західної аудиторії.

Постає дискурс про деколонізацію України загалом і також про деколонізацію західної думки про неї. Формування і розвиток такого дискурсу стали можливими завдяки працям українських та зарубіжних науковців, які осмислюють деколонізацію як необхідний етап для переосмислення України у світовій гуманітарній та політичній думці: С. Плохія, М. Рябчука, Т. Кузьо, Ю. Юрчук, К. Рубан, О. Семенік, В. Іщенко, Д. О. Бечейна та багато інших. Зусилля цих та багатьох інших авторів формують інтелектуальний простір, у якому тема України дедалі більше звільняється від російськоцентричних рамок і стає частиною ширших дискусій про деколонізацію знання та переосмислення Європи.

Такі праці не є виключно справою української адвокатури чи подолання інформаційного шуму Росії. Йдеться не про ідеологічну декларацію "української правди", а про наукову та аналітичну роботу з виявлення глибинних упереджень і помилок сприйняття, маніпулювання історією та фактами, через які війна Росії проти України (як і проти Грузії, і Чечні) стала неочікуваною подією для світу.

Нерідко українські (і не тільки) дипломати та письменники часто наголошують, що слова набувають сили, якщо поза ними

стоїть армія, яка визначає силу самої держави. Тому не дивно, що довгий час Україна на багатьох майданчиках була почутою лише формально. Професор Куромія пише: "Для тих із нас, хто присвятив багато років вивченню Східної Європи та неросійських регіонів колишнього Радянського Союзу, здається досить дивним, що лише сьогодні заговорили про „деколонізацію” у сфері російських студій. Звісно, ніколи не пізно, але це лише підкреслює і самовдоволення, з яким ця сфера працювала дотепер, і стійкий імперіялістичний світогляд, що його Росія та Радянського Союз нав’язували цій дисципліні протягом минулого століття" [Куромія, 2023].

Повномасштабне вторгнення змусило багатьох переглянути своє ставлення до України як сфери впливу РФ. Через опір і стійкість, які продемонструвала нація, Україна стала предметом багатьох перспективних досліджень у сфері політології (в основному з тем пропаганди, інформаційної війни, резильєнтності), а також сучасних воєнних практик, що перебувають у фокусі безпекових та воєнних студій.

1.2. ПОЛІТИЧНІ УПЕРЕДЖЕННЯ В АНАЛІЗІ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛІЗМУ ТА ІМПЕРСЬКОЇ ЛОГІКИ

Окреслюючи політичні проблеми, не можна оминати увагою, що війна проти України стала логічним продовженням сталої експансіоністської моделі поведінки РФ після розпаду СРСР. Інформаційний та політичний тиск на Україну здійснювався задовго до 2014 р., що засвідчило намір РФ зберегти контроль над пострадянським простором і не допустити зміцнення української суб’єктності. Недостатня та непослідовна реакція цивілізованого світу на російську агресію 2014 р. (і раніше у 2008 р. на російсько-грузинську війну) лише заохотила подальшу агресію РФ та порушення нею міжнародного права. Після анексії Криму Україна здавалося б опинилася у безвихідній ситуації, адже США відсторонилися від переговорного процесу, і делегації України у Тресторонній контактній групі (ТГК) довелося піти на підписання загальновідомого "Мінську-2" в результаті переговорів України,

РФ, Франції та Німеччини. Ця угода була не вигідною для України, а також частково стала наслідком ігнорування міжнародного права Європою. Проте наразі стала популярною думка, що вона дозволила "відтягнути час" повномасштабної війни. В інтерв'ю *Радіо Свобода* член ТГК з мирного врегулювання С. Гармаш розмірковує: "...те, що Путін зробив в 2022 році, стало наслідком того, що йому дозволяли робити все, що він хоче, без відчутних поганих наслідків для нього і його режиму. Путін ствердився в думці, що він може все і йому за це нічого не буде. Але на той момент у нас не було вибору. І цей документ, цей процес давав нам час, який ми, на жаль, як я вважаю, не використали" [Шурхало, 2025].

На цьому етапі ми поки що не можемо робити остаточних висновків щодо того, які саме кроки могли б запобігти повномасштабному вторгненню. Можливо цю відповідь дадуть згодом історики у разі відкриття доступу до архівів США, РФ та України (якщо це колись станеться). Проте не дивно, що у 2024 р. колишня канцлер Німеччини А. Меркель вже після повномасштабного вторгнення намагається знайти виправдання своєму сприянню посиленню газової залежності Німеччини від Росії. У 2013 р. М. Михальченко прогнозував: "Важливо бачити, що Франція проводитиме більш автономістську політику, залишаючи Німеччині обов'язки з порятунку євро і збереження ЄС. Це призведе до посилення досить небезпечного союзу Німеччини і Росії. Німеччина заради цього союзу (і ресурсів Росії) буде закривати очі на агресивну політику Росії на пострадянському просторі, а Росія – на активізацію Німеччини в Західній і Центральній Європі. Ця поблажлива політика щодо один одного Німеччини і Росії дуже небезпечна для України. Німеччина і надалі блокуватиме євроінтеграцію України, а Росія душитиме нашу країну в жорстких обіймах євразійської інтеграції" [Михальченко, 2013, с. 284].

Зрозуміло, що відповідь на питання "хто винен" – прозоре і очевидне, – винна виключно Росія, її керівництво та народ. Інше болюче питання для багатьох українців, а також балтійських країн – що цьому сприяло, і як можна було цьому запобігти? Частково ця дискусія обговорюється в українських медіа, проте на даний момент корисність для українців є відносною, адже повномасштабне

вторгнення вже відбулося, постраждали люди, яких не повернути. Кориснішою може стати ця дискусія передусім для країн Європи, оскільки вона сприяє висновкам, які треба зробити для підтримки України – і, як результат, зміцнення європейської безпеки.

Наразі війна змушує українців шукати відповіді на інші питання: як Україні вижити? Яка геополітична роль України зараз та у майбутньому? Що робити далі для розвитку української ідентичності та державності у воєнних або пост-воєнних умовах?

Питання нашої першої сходинки умовної "піраміди Маслоу" під назвою – "безпека та виживання" у сучасних реаліях залежать від партнерів України, їх підтримки та готовності дійсно, а не формально включити Україну у власну безпеку. Передусім мова йде як про військову, так і політичну підтримку у вигляді направлення військ країн Європи до України. Це може бути у будь-якій формі – від рішення через двостороннє партнерство або рішення через Об'єднані експедиційні сили, коли згода НАТО не є обов'язковою. Проте демократичні держави можуть піти на такий крок за наявності рішучої політичної волі урядів дати відсіч агресії, та вдалої виваженої комунікації зі своїми суспільствами. Адже труднощі війни для демократичних держав, на відміну від авторитарних, ускладнюються насамперед необхідністю пошуку суспільного консенсусу щодо необхідності війни або захисту від агресії. Відповідно на Заході після Другої світової війни і завершення Холодної війни була поширена думка, що війна в Європі такого масштабу, як відбувається зараз, неможлива. Водночас сприйняття російської загрози ускладнено нав'язаною РФ картиною світу про її право на домінування у просторі колишніх радянських республік.

Не можна стверджувати, що академічні пошуки у площині некоректного сприйняття стали єдиним фактором щодо некоректного ставлення до України як політичного суб'єкта, і відповідно зневіри в український опір, що стало причиною не надання Україні у перші тижні такого необхідного західного озброєння для захисту держави. Мова йде також про тісні економічні зв'язки та нереалістичні очікування передусім від Росії. Найяскравішим таким маркером є історія будівництва газопроводу Північного Поток–2,

коли Росія продовжувала його будівництво навіть після анексії Криму та загального засудження таких дій цивілізованими державами. Тісні економічні інтереси та очікування, що посилення такої співпраці стане фактором стримування від подальших вторгнень у Європу та бойових дій проти неї показують або наївність, або нерозуміння чи саботаж національних інтересів. Ігнорування проблеми залежності від енергоресурсів фактично створило базу для їх вепонізації Російською Федерацією.

Іншою проблемою, що зумовила хибний погляд на РФ, стало ставлення до неї як до національної держави, а не імперії. Як зазначає український філософ В. Кебуладзе, у РФ відсутня політична нація [*Антитеза з Вахтангом ...*, 2023]. Насправді така позиція потребує додаткової конкретизації, адже перше питання, яке виникає: чому імперія не може бути національною державою? Відповідно друге питання – яка різниця між імперіями та національними державами? Щоби не перенавантажувати текст історичними подробицями цієї теми, наведемо основні аргументи, які зараз присутні у дискурсі щодо імперій та національних держав. Національна держава є політичним утворенням, що має кордони та суверенітет; об'єднана політична спільнота, яка усвідомлює себе політичною нацією, має політичні права, інститути самоврядування та закони. Імперія – це багатонаціональне утворення, сформоване шляхом завоювань, що функціонує під владою централізованої політичної влади, без наявності об'єднаної політичної нації. В імперії національні ідентичності підпорядковані інтересам центру. Центр фактично культивує ідеологію націоналізму через наративи виключності та месіанства.

Якщо спрощено окреслити питання дослідження націоналізму, одними з основних питань для його теорій є: що таке нація, які чинники її формують та коли вони виникають. Представниками модерністської школи аргументується, що нації виникли вже в модерну епоху внаслідок або волі еліт, або капіталізму або культурних чинників належності, і основним аргументом є те, що націоналізм формує нації і передує їм. Представники умовної "антимодерністської течії" доводять, що нація базується на вже сформованій ідентичності, яка має довгу історію, в тому числі

міфологічну, культурну, історичну [Garner, 2022]. Відповідно якщо нація розглядається як уявна спільнота, тоді імперський дискурс також має потенціал її сформувати.

Парадоксально, що в сучасних національних державах може домінувати цивільний націоналізм, водночас в імперії домінує націоналізм етнічний. Росія зараз намагається у своїй внутрішній пропаганді стерти межі між етнічними розбіжностями народів, які її населяють. Зокрема цей наратив присутній у державній шкільній програмі у РФ, яка називається "разговори о важном" [Hurkivska, 2023].

С. Плохій в нещодавньому інтерв'ю навів важливий аргумент, що наративи про те, що "агресія проти України, і слова, що українці і росіяни – один народ, це спосіб побудувати нову російську націю і державу на підставі лекал 19 століття... є імперська траєкторія, але є також спроба переформатувати цю імперію, націоналізувати її" [LIGAnet, 2025].

Чому цей дискурс важливий? По-перше, сприйняття РФ як умовно класичної національної держави формує помилкову проекцію того, що Росія буде керуватися правилами міжнародних відносин (перш за все, додержання міжнародного права, наприклад – принципу непорушності територіальної цілісності інших держав). По-друге, під час аналізу Росії важливо враховувати, що ліберальна демократична логіка (наприклад очікування успішних протестів у Росії проти війни в Україні) не працює в її контексті. По-третє, можуть виникнути помилкові судження про те, що для Росії ця війна є "ірраціональною" через невігідні для неї економічні і політичні наслідки. Відповідно до такої логіки повномасштабна війна ніколи б не мала початися. Насправді, якщо керуватися імперською логікою, а не логікою національної держави, вона легітимізує будь-яку експансію, особливо у регіони, які колись належали до сфери впливу імперії. Наступний аргумент стосується дискурсу націоналізму, який може бути помилково інтерпретований: недооцінення його значення в контексті РФ, та перебільшення і спотворення його значення щодо України.

Після Другої світової війни у ліберальному та демократичному дискурсі Європи формується негативне ставлення до націоналізму.

У публічному дискурсі його ототожнюють з етнічним націоналізмом, який передбачає домінування прав переважно титульної нації у державі. Пейоративне вживання терміну "націоналізм" є скоріше явищем масовим, ніж професійним. Проте є і винятки, такі як марксистська теорія, яка розглядає націоналізм як ідеологію обману для капіталістичного панування, а також домінування еліт.

Особливо після 2022 р. з'явилося більше досліджень впливів і проявів націоналізму в контексті війни. Зокрема, досліджується як націоналізм може бути об'єднуючою та мотивуючою силою в повсякденному житті українців [Howlett, 2022], підтримувати національний опір та єдність [Wilson, 2023], а також як різний за метою та формами націоналізм у Росії та Україні сприяв розпалюванню конфлікту [Harris, 2020]. Важливою також є стаття А. Колеснікова, яка аналізує ідеологічне та міфологічне навантаження російського націоналізму-імперіалізму [Kolesnikov, 2023].

Т. Кузьо у своїй праці "Криза в російських студіях" акцентував на проблемі недооцінки, ігноруванні або відкладеного визнання ролі російського націоналізму (імперіалізму) у більшості (за винятком Х. Гарріс) західних досліджень, присвячених конфлікту. Він звертає увагу на те, що часто ігнорується питання реабілітації ідеології "білої" імперської Росії та її зв'язок з сучасними нарративами Путіна про "триєдність народів" [Kuzio, 2020, с. 2]. А саме, як пише Т. Кузьо: "Хоча західні політологи дискутують про те, коли російський етнічний націоналізм став офіційною політикою і чи був він тимчасовим явищем, жоден з них не обговорює „руський” як „триєдність російського народу” та вплив таких поглядів на політику Путіна щодо України в 2014 році і після нього" [Kuzio, 2020, с. 2].

Згодом про відображення тематики "триєдності" народів та імперськості ми можемо прочитати у праці Д. Ареля 2022 р.: "Світогляд Путіна ґрунтується на крайній версії російського націоналістичного нарративу щодо України...На цьому світогляді ґрунтується переконання Путіна, що росіяни та українці – „один народ”, а Україна – лише продовження Росії – ідея, яку можна

простежити до російського імперського уявлення про українців (малоросів) як молодших братів росіян (великоросів)" [Arel, 2022].

Осмилення націоналізму у цьому конфлікті має важливе значення, оскільки тривалий час перебільшений міф про "етнічний націоналізм" в Україні, вигаданий і підживлений російською пропагандою, проникав у європейські дискурси. Одним з таких прикладів є стаття британського політичного аналітика А. Лієвіна, присвячена посиленню етнічного націоналізму та ненависті українців до росіян, яку він особисто спостерігав у Києві. Він пише про те, що частина українців у приватному спілкуванні незадоволена зображенням росіян як нижчої нації, а також утисків російської мови та культури. Як наслідок, автор прогнозує, що українській владі після таких наративів буде неможливо достукатися до населення Криму та Східного Донбасу. Також він продовжує, що "домінуючий нині напрямок офіційного українського націоналізму радикально несумісний з традиційно антинаціоналістичною основою місією ЄС" [Lieven, 2023]. Автор посилається на статтю І. Качановського про те, що під час Майдану "на своїх останніх, насильницьких етапах лідерство захопили крайні націоналістичні елементи" [Lieven, 2023].

Враховуючи таку аргументацію, ми б хотіли відзначити кілька важливих аспектів, які стосуються не стільки політичної позиції, скільки питання адекватного аналізу та відображення дійсності. Дослідження націоналізму в Україні потребує більш збалансованого підходу. Разом з тим, його однобічний розгляд, без опори на емпіричні дані та джерела є вкрай обмеженим. І мова йде не про "підбір" даних вже опісля, щоби вони пасували наперед сформованим висновкам. Стаття А. Лієвіна не враховує ні ролі цивільного націоналізму в Україні, ні питання ідентичності "етнічних росіян" на Сході чи у Криму, про яких він пише. Частина цих людей може мати українську громадянську ідентичність, інша частина – можуть бути громадянами РФ, які переселилися на окуповані території. Щодо останньої групи, враховуючи, що вони приїхали жити на окуповані території, поки їхня держава вчиняє воєнні злочини, очевидно, що очікувати їх підтримки українського уряду є досить дивно. Хоч А. Лієвін дещо зачіпає контекст війни, в цілому він

ігнорує, що український націоналізм є захисною реакцією на насильство, загрозу державі та кожному українцю особисто, якщо він опиниться під окупацією. У ситуації війни та процесу деколонізації зростання націоналізму є природньою формою мобілізації суспільства на екзистенціальну загрозу, а не проявом ксенофобії або шовінізму.

Загальна проблема полягає в тому, що такі праці претендують на виваженість та об'єктивність, але фактично резонують з наративами російської пропаганди про "українських націоналістів", "утиски російськомовних", "радикалізацію Майдану" та "неможливість євроінтеграції". Це становить не лише методологічну, а і етичну проблему.

Ми хочемо зазначити важливість і майбутній потенціал досліджень українського націоналізму як громадянського, так і етнічного. Ця тема буде особливо актуальною для подальшого осмислення питань ідентичності та деколонізації. У контексті деколонізації важливий внесок будуть становити дослідження, які розкриють захисний та емансипаційний аспект націоналізму. Особливо у поствоєнний період такі роботи зможуть простежити динаміку розвитку націоналізму, розмежувати його конструктивні та деструктивні прояви та попередити про появу небезпечних тенденцій, що можуть становити загрозу для суспільства та його єдності.

У західних інтерпретаціях етнічний націоналізм сприймається в негативному контексті не лише через минулі уроки воєн у Європі, а й через сучасну риторику виключення, яка поширюється правими партіями. Самі праві рухи розглядаються як загроза демократії через використання популістичних гасел, а також подекуди поширення наративів, співзвучних з російськими. Водночас не варто спрощувати, ототожнюючи праву риторику в США та Європі з відстоюванням російських інтересів. Адже на прикладі США, спорідненість ідеологічного дискурсу не завжди означає сумісність політичних інтересів, особливо коли йдеться про несумісність геополітичних інтересів.

1.3. ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ В АНАЛІЗІ ВІЙНИ

Питання епістемології є важливим для розуміння того, як формується знання про російсько-українську війну. Адже будь-яке дослідження війни охоплює не лише аналіз подій, а й осмислення того, як ці події пізнаються, інтерпретуються та концептуалізуються. Ми не можемо оминати увагою різні підходи західних епістемічних спільнот до пояснення причин та можливих шляхів завершення російсько-української війни. Пошуки причин конфлікту мають особливе значення, оскільки саме від обраної інтерпретації залежить подальша аналітична оптика дослідників щодо перебігу війни та потенційних шляхів до миру. Водночас постає запитання, як можливо аналізувати війну в межах певної теоретичної парадигми, якщо сама ця парадигма встановлює рамки, за межами яких залишаються значущі аргументи?

Найбільш актуальною ця проблематика є для різних шкіл міжнародних відносин, які пропонують несумісні між собою пояснення причин російсько-української війни. Такі дискусії роблять доцільним звернутися до теорії П. Гааса та Е. Адлера про *епістемічні спільноти*, яка стала аналітичним обрамленням цього дослідження.

Концепція "епістемічної спільноти" розроблена конструктивістами, які зокрема досліджують питання агентності суб'єктів у міжнародних відносинах. Вона робить акцент на причинно-наслідковому зв'язку структури з діями, але відходить від неореалістичного розуміння, що структура є визначальною для матеріального розподілу влади. П. Гаас та Е. Адлер критикують неореалістичну парадигму за практику включати екзогенно визначені впорядкування уподобань у свої аналізи. При цьому ігноруються фактори, які залежать від індивідуального та інституційного рівнів [Adler & Naas, 1992]. Підхід П. Гааса та Е. Адлера поєднує раціональний вибір та рефлексивні інституційні підходи, пояснюючи джерело політичних рішень не лише інтересами лідерів, а й інтересами інституцій. Відповідно самі інституції формуються через колективні інтереси. У рамках неофункціонального та

когнітивного підходів дослідники звертають увагу на відносини між суб'єктами, що дозволяє визначити їхні ключові інтереси та цілі: хто що знає (дізнається та навчається), коли, на чию користь і чому?

Передусім варто зазначити про які епістемічні спільноти далі піде мова. Виходячи з узагальнених критеріїв ступеню залучення у війну, першочергово можна поділити епістемічні спільноти (в рамках предмету дослідження цієї монографії) на українську та західну. В межах західної школи особливо обговорюваними в науковій літературі є підходи конкуруючих шкіл міжнародних відносин до російсько-українського конфлікту. Насамперед мова йде про лібералізм і реалізм. Але чи можливо дійти до спільного розуміння конфлікту всіма епістемічними спільнотами? Питання риторичне, адже кожна теорія окреслює власні рамки аналізу та визначає, які чинники вважаються релевантними, а які другорядними. Це водночас обмежує сприйняття світу в рамках певних канонів, що у нашому предметі дослідження – формує специфічне бачення причин та наслідків конфлікту.

Українські дослідники, спираючись на свої знання регіону, мають більш консолідоване розуміння причин та передумов війни. Адже вони тривалий час намагалися зрозуміти як (пост)радянські та постімперські наративи формували суспільні стереотипи, а також те, що Росія системно намагалася відносити і посилити свій вплив в українському інформаційному та культурному просторі.

Натомість для частини західної академічної та експертної спільноти ситуація може не виглядати однозначно. У свою чергу, чисельні публікації представників напряму реалізм (і не лише) шукають причину війни у недалекоглядній зовнішній політиці Заходу, або відкидають інші варіанти причин (наприклад, такі як політична культура росіян, ідеологія або ризик протестних настроїв російського населення проти режиму) як такі, що неможливо підкріпити результатами досліджень. Тому навіть питання чому Росія напала на Україну для певної частини експертів не є закритим. Відповідно, метою цього розділу є показати як аргументуються та конкурують інтерпретації війни у західному експертному середовищі.

Сама еволюція поглядів знаходиться поза увагою даного дослідження, адже вона передбачає відстеження трансформації позицій окремих авторів у динаміці та їх взаємозв'язку з політичними рішеннями і змінами суспільної думки у їхніх країнах. У цьому контексті громадська думка західних країн відіграє визначальну роль, оскільки вона може впливати на політичний і експертний дискурси зокрема.

Перед безпосереднім аналізом праць, присвячених російсько-українській війні, доцільно звернути увагу на критичні погляди щодо геополітичної позиції Заходу, оскільки вони частково пояснюють розбіжності у інтерпретаціях конфлікту.

Медіа та подекуди науковці цитують гучні заголовки, як-от *Der Untergang des Abendlandes* О. Шпенглера (приблизний переклад як "занепад" або "згасання" "Заходу"), Кінець історії Ф. Фукуями, адже вони провокують дискусії та є рефлексією на можливі тенденції. Так, західні дослідники прагнуть критично осмислити геополітичну роль Заходу, тривожні сигнали зі Сходу, а також помилки, що призводять до трагічних подій. Можна узагальнити наявність двох конкуруючих підходів щодо цього. Найбільш песимістична позиція полягає у тому, що Захід занепадає під тиском існуючих викликів. Наприклад прихильником цієї позиції є В. Мюнхау, який у 2024 р. виокремив взаємопов'язані кризи, що загрожують Заходу. Вони стосуються паралельних опосередкованих воєн – в Україні, на Близькому Сході та, можливо, незабаром, у Тайванській протоці; боротьби зі зміною клімату; потреби в реіндустріалізації економіки, а також збереженні ліберального відкритого суспільства всередині демократичних держав [Münchau, 2024].

Інші дослідники розглядають "занепад Заходу" як міф або частину політичного процесу та наводять аргументи, що підтверджують його дієздатність [Ben-Ami, 2012; Cox, 2012; Patten, 2023; West, 2024]. Для об'єктивності варто зазначити, що значна частина статей, які підтримують тезу про занепад Заходу написана азійськими дослідниками, що, можливо, також відображає ширшу перспективу в геополітичному інтелектуальному дискурсі.

Одним з прикладів критичного підходу до оцінки майбутнього є книга Дж. Міллса "Чому Захід зазнає невдачі", у якій автор

наголошує, що західні країни демонструють значно повільніші темпи розвитку, ніж східні [Solomon, 2023]. Автор пояснює це політикою, яка ігнорує важливість промислової конкурентоспроможності, зокрема у сфері інвестицій, на противагу Китаю, який є досить успішним та швидким у цьому напрямі. Він також пропонує такі рішення для Заходу як інвестиції в діяльність, яка генерує або підвищує продуктивність. Такі інвестиції мають доповнюватися політикою, що забезпечує конкурентоспроможність на світових ринках. Наприклад, продуктивність на Заході можна було б підвищити завдяки відродженню обробної промисловості та конкурентному обмінному курсу.

Порівняння Заходу та Сходу є одним з основних лейтмотивом праць політологів та дослідників міжнародних відносин. Проте не можна сказати, що це саме Захід запрошує до протистояння: він скоріше технологічно і економічно працює для забезпечення свого багатства та способу життя. З іншого боку, реалісти би оскаржили цю тезу, адже вони разом з дослідниками постколоніальних студій акцентують на тому, що Захід проводить "експансію" на Схід за допомогою своїх цінностей, намагаючись змінити уклад східного життя, а також підкріплюючи це військовими операціями (Афганістан, Сирія, Лівія, Сомалі, Ірак, співпраця з Пакистаном та Саудівською Аравією та інші). Проте те, що Схід конкурує з Заходом та намагається технологічно його наздогнати є фактом, чисельними доказами якому є східні стратегії поширення економічної та політичної експансії на Південь, де західні впливи зустрічаються з поточним конкурентом (з точки зору темпу та політичного впливу) як Китай.

Британський історик Н. Фергюсон у своїй книзі "Цивілізація: Захід та решта" виокремив 6 інструментів [Ferguson, 2011], які зробили Захід успішним, протягом останніх 500 років. Вони включають конкуренцію, право власності, науку, трудову етику, медицину та суспільство споживання. Основною ідеєю є те, що країни, які були досить далеко від Заходу за економічним рівнем та рівнем розвитку, адаптуючи ці принципи, можуть показати потужний економічний стрибок. Як ми бачимо, комуністичний Китай, де ніби за логікою комуністичних традицій суспільство споживання та право власності не мали б існувати, інтегрував деякі з цих

принципів у свою політику, що забезпечило йому політичний та економічний успіх, правда без держави добробуту та свобод і прав людини.

І саме тут питання свободи і прав людини є визначальним, адже це самі ті цінності, які змогли зробити західну цивілізацію світовим лідером. Відомий американський історик та аналітик глобалізації В. МакНейл, описує у своїй статті початок ідеалу свободи від Греції, який потім підкорив суспільну думку її завойовників та поширився на весь світ. Цитата Геродота, яку наводить В. МакНейл ("Вільні люди борються краще за рабів"), опосередковано пояснює західну першість у всіх сферах. Також В. МакНейл розкриває більш глибоко суть соціальних змін протягом всієї історії: "Перевага, реальна і уявна, та меншовартість, реальна і уявна, є сутністю людських взаємин і головним стимулом соціальних змін протягом історії. Ті дії та реакції, амбівалентність і конфлікти, народжені відчуттям власної упослідженості, зробили людство таким, яким воно є, і зумовили нашу поведінку" [McNeill, 1997]. У цьому контексті він пише про різні цінності і розвиненість культур в певні періоди, а також про те, що здатність запозичувати, адаптовувати та масштабувати здобутки і концепції зі Сходу стало вагомим фактором розвитку західної цивілізації.

Також вагомою причиною такого успіху є глобалізація, що відкрила обмін товарами, ідеями, та технологіями. Захід, у свою чергу, накопичив навички та створив систему організації знань протягом тисячоліть, що дозволило йому зберегти владу. І навіть взявши ідеї та технології Китаю, їх стратегічна адаптація (наприклад, як меритократія при створенні бюрократичної системи) дозволила закріпити це неочікуване, для східної цивілізації, лідерство. Але водночас глобалізація та ІТ порушують монополію західної цивілізації на технологічну виключну першість, що можливо ще не настільки якісно, але проте масштабно копіюється Китаєм та експортується до зон політичного його та економічного впливу насамперед, й на захід зокрема.

Ми навели аргументи щодо цінностей Заходу як джерела лідерства і розвитку, адже це фактично є частиною ліберального дискурсу. Дискурс цінностей є надзвичайно важливим для України

в контексті війни, адже він формує точки дотику з західними партнерами та раніше був центром української аргументації для її підтримки. Проте окрім цінностей також існують реальні інтереси і страхи держав, які вже обґрунтовує школа реалізму. І наразі ці інтереси є домінуючими, оскільки станом на 2025 р. Україну підтримують фінансово та надають озброєння, проте направлення військових контингентів союзників або хоча б часткове "закриття неба" не очікується.

У контексті дослідження війни в Україні та її геополітичних передумов та можливих шляхів вирішення конфлікту, дослідники у сфері міжнародних відносин спираються на загальні теоретичні підходи. Серед найбільш поширених – (нео)ліберальний, конструктивістський та (нео)реалістичний. Також існують інші теорії, такі як постколоніальні, консервативні, але в рамках даних рамок питання війни в Україні розглядається дещо менше. Тому розглянемо найбільш поширені підходи.

Ліберальна школа досліджує явища через призму цінностей, прав людини, дотримання міжнародного права, сприяння захисту демократії, визнання важливості питання національної ідентичності. Вона шукає відповіді на питання, як інститути, поведінка та економічні зв'язки можуть стримувати та пом'якшувати насильство з боку держав. У порівнянні з реалізмом, цей напрям є ширшим, адже лібералізм враховує більше факторів для оцінки, зокрема питання ідентичності, культури, суспільної думки, а також додержання міжнародного права. Він є традиційним антиподом реалізму, оскільки пропонує більш оптимістичний погляд на світ, заснований на іншому прочитанні історії, ніж те, що зустрічається в реалістичних наукових працях [Meiser, 2018]. Як зазначає Е. Моравчик, лібералізм має кілька переваг над реалізмом, включаючи здатність передбачати прогресивні історичні зміни та зміст політики. Співмірна ліберальна парадигма дозволяє більш ретельно перевіряти гіпотези лібералізму та реалізму в протиставленні одна одній, а також вказує на можливість продуктивного синтезу цих двох підходів [Moravcsik, 1992].

Соціальний конструктивізм акцентує увагу на тому, що ідентичність та реальність обумовлені соціальними взаємодіями та

культурним контекстом. У такому випадку вона не є ригідною, а є продуктом постійних соціально детермінованих змін. У міжнародних відносинах є напрям конструктивізм. Його появу пов'язують з тим, що після закінчення Холодної війни, традиційні теорії лібералізму та реалізму не були здатні пояснити розпад СРСР. Конструктивізм пояснює політичні події тим, що соціальний світ є наслідком дій політичних акторів (лідерів та громадян), які формують та змінюють саму природу міжнародних відносин через свої дії та взаємодію. Конструктивісти виходять за межі матеріальної реальності, включаючи вплив ідей та переконань на світову політику [Theys, 2018].

Напрямок "реалізм" у теорії міжнародних відносин походить від визнання центральної та трагічної ролі влади в міжнародній політиці та глибокого скептицизму щодо утопічних схем вічного миру [McCallion, 2023]. Його перспектива передбачає уявлення про вроджене прагнення держав до збереження та поширення влади у різних ітераціях (наступального або оборонного реалізму). Міжнародний порядок сприймається як анархічний, без системи контролю та з потенційною можливістю уникнення відповідальності, тому для реалістів війна та міжнародні відносини виглядають як змагання сильних гравців між собою, а слабкі держави ігноруються або використовуються як інструмент у чужих конфліктах.

Реалізм не враховує ідеологічні, моральні, етичні, культурні чинники. Вчені також вважають, що реалізм обмежений і в інших аспектах, таких як універсальне переконання про те, що всі взаємодії держав незмінно ґрунтуються на однакових мотивах національної безпеки [Farhood, 2023]. Також М. Фаргуд наводить влучне формулювання Д. Кіршнера, який описує класичний реалізм як такий, що: "...визначається увагою до неминучих небезпек, які несе в собі анархія (латентна або явна), необхідністю поважати реалії влади (можливості інших, неминучі обмеження власних) та очікуванням, що світова політика характеризується конфліктами інтересів (за вирішенням одного спору швидко виникає інший), і все це в умовах непоправної невизначеності" [Fargood, 2023].

Розвінчування міфів напряму "реалізм" продиктовано не переконанням про аргументаційну довершеність лібералізму, а

потребою встановлення реальних причин конфлікту, що базуються на фактах та їх адекватній інтерпретації. Таке зіткнення "наступального реалізму" та лібералізму або антагонізм між "припущеннями про мотиви" і практичним досвідом яскраво відображено у надважливій дискусії реаліста-професора Колумбійського університету США Дж. Дж. Міршаймера з американськими дипломатами, професором Стендфорського університету та послом США у РФ (2011–2014 рр.) М. МакФолом, а також професором Колумбійського університету С. Сестановічем. Обговорення під заголовком "Faulty Powers: Who Started the Ukraine Crisis?" ("Винні сили: хто почав українську кризу?") показує аргументацію професорів щодо питань інтерпретацій причин, перебігу та можливих рішень конфлікту станом на 2014 р. [McFaul et al., 2014]. Ця публікація стала аргументанційною відповіддю, розвінчанням міфів професорами М. МакФолом та С. Сестановічем щодо трактувань російсько-українського конфлікту Дж. Дж. Міршаймера в рамках поглядів "наступального реалізму".

Хоч ця дискусія відбулася у 2014 р., її актуальність зберігається і станом на 2025 р. Основна її цінність полягає у ретельній аргументації М. МакФола та С. Сестановіча, які надають спростовуючі відповіді на російські наративи, які Росія продовжує використовувати і зараз – одночасно як дипломатичну стратегію та дезінформаційну кампанію. Передусім мова йде про конструювання Росією образу жертви, яка була "вимушена" розпочати агресію проти України через "загрозу" з Заходу. Цю стратегію гри з наративами "приниження" також описує у своїй роботі 2024 р. відомий дослідник пропаганди П. Померанцев [Pomerantsev, 2024]. Померанцев висвітлює, як використовуючи риторичку "жертви", Путін закріпив свою популярність, обіцяючи "підняти Росію з колін" після понижень 90-х років ХХ сторіччя.

Парадокс, на якому наголошує П. Померанцев, полягає в тому, що, з одного боку, дії Кремля є причиною історичних та сучасних понижень для багатьох росіян, водночас культура пониження глибоко просякнула російське суспільство; з іншого боку, російська влада нібито стає на бік суспільства, поділяє його гнів від пониження, і ніби лише він (В. Путін) знає, куди його спрямувати – на Захід та Україну. "Поза жертви – це маска, під якою можна

завдавати болю іншим... Він (мається на увазі Путін) грає одночасно роль приниженого та того, хто принижує, в один момент страждаючи від нібито ярма ворогів Росії, майже згорбившись у своєму кріслі, а в наступний момент – висловлюючи приховані та незадоволені бажання людей щодо відшкодування через претензії на більше земель, більший статус та право завдавати більше болю", – пише П. Померанцев [Pomerantsev, 2024, с. 44].

Феноменологію приниження у війні описав у своїй нещодавній книзі професор філософії з Бостонського університету Н. Ейсіковіц [Eisikovits, 2024], а також доктор, співробітник університету Східної Кароліни Г. С. Кассаб. Г. С. Кассаб досліджує динаміку престижу-приниження як системний чинник формування міжнародної політики держави. Він доходить до висновку, що у рамках підходу структурного реалізму чим сильнішою стає держава, тим більш вірогідно вона прагне подолати минулі приниження за рахунок агресивних дій для здобуття престижу за рахунок інших [Kassab, 2024].

Хоча історія знає приклади імперій, що розглядають позбавлення від колоній як шлях їх еволюційного розвитку (Нідерланди, Швеція та Великобританія), такі психологічні рушії як відновлення імперського статусу після "приниження" мають місце в сучасному світі в недемократичних політичних режимах. Вони є актуальні з точки зору майбутніх досліджень в питанні – що саме змушує держави сприймати логічну втрату своїх колоній як "приниження"? Такими чинниками можуть бути політична культура, самоусвідомлення політичної еліти або інституційна спадщина. Це питання становить предметне поле для актуальних досліджень, включно з дослідженнями статусу націоналізму у сучасному світі.

Повертаючись до диспуту представників лібералізму та реалізму, ми пропонуємо розглянути основні аргументи або навіть міфи, які були спростовані у цій дискусії.

Міф 1. "Криза в Україні" є результатом провалу стратегічної ліберальної політики США, включно з розширенням НАТО.

У відповідь на пояснення Дж. Дж. Міршаймера, що анексія Криму та "криза в Україні" були спровоковані розширенням НАТО та страхом Росії як наслідок дій Заходу, М. МакФол наводить

аргументи, що дати розширення НАТО (1999 р.) фактично не відповідають даті початку військової агресії РФ проти України (2014 р.). Можна припустити, що Росія на той час мала слабку економічну та військову потугу, але водночас це не завадило їй почати 2 війни у Чечні (1994–1996 рр.; 1999–2009 рр.).

По-друге, спроба перезавантажити американсько-російські відносини за часів Б. Обами та Д. Медведєва, від найбільш комплексних санкцій проти Ірану до не втручання РФ у повалення режиму Кадаффі у Лівії, спроб співпраці у сфері ядерної енергетики до лібералізації візового режиму, свідчить про те, що насправді агресії проти України передувало не протистояння з Заходом, а те, що дійсно змінилося за цей час, а саме російська політика [McFaul et al., 2014].

Аргументи С. Сестановіча показують некоректність інтерпретації Дж. Дж. Міршаймера про те, що США проводить свою міжнародну політику виключно на засадах лібералізму. Декларуючи та керуючись ліберальними цінностями, США використовували інструменти передусім реалізму. Те, що Б. Клінтон та Дж. Буш-молодший продовжували включати держави Східної Європи у НАТО якраз свідчило про те, що Вашингтон не покладався на саме лише промоцію ліберальних демократичних цінностей, які можуть змінити світ. Таким чином С. Сестановіч критикує підхід Дж. Дж. Міршаймера сприймати політичні вислови лідерів як правду. Неврахування в даному контексті політичних рішень робить аргументи останнього досить обмеженими.

На пропозицію Дж. Дж. Міршаймера до міжнародної політики США послуговуватися виключно засадами *realpolitik*, М. МакФол опонує, що краще було б, якщо В. Путін прийняв підхід лібералізму. Насправді цей аргумент є досить логічним: навіть якщо розглядати концепт реалізму, де головним джерелом міжнародної політики є інтереси насамперед *держав*, в рамках американсько-російських відносин та зон їх впливу, співпраця з Росією як цивілізованим учасником міжнародних відносин з прозорим політичним процесом та інституційними гарантіями є вигіднішою для Росії з економічної та політичної перспектив. Тому що станом на 2025 рік, ставши ізгоєм цивілізованого світу, прагнучи до

встановлення *multi-polar world order*, Росія залишається второсортним союзником КНР, в той час такі держави як Індія, Туреччина, Південна Корея, Саудівська Аравія, а також країни Балтійського регіону підвищують свій політичний вплив безвідносно до умовної коаліції, до якої вони належать. Проте з недостатньо досліджених політичною наукою причин, чомусь така динаміка не сприймається Росією як "приниження", про що свідчить факт того, що війна в Україні все ще триває.

Повертаючись до змісту дискусії, Міршаймер зазначає, що його опоненти є представниками підходу лібералізму, і несуть відповідальність за тогочасну політику США, і саме тому вони логічно не погоджуються з його позицією. Далі він продовжує, що не вбачає розширення НАТО як основну причину "української кризи", а лише як її компонент. На його думку, основною причиною є поширення демократичних цінностей ("*democracy promotion*"), та розширення ("*expansion*") Європейського Союзу [McFaul et al., 2014].

У свою чергу, автор цього розділу не буде вдаватися до розвінчання відверто неправдивих аргументів, наведених Дж. Дж. Міршаймером, таких як те, що українська революція 2013–2014 рр. є державним переворотом, або що при владі в Києві знаходяться "фашисти", адже сам факт поширення такої дезінформації вже є промовистим. Проте менш очевидні аргументи, що містять напівправду або принаймні можуть здатися логічними для невідготовленої аудиторії, є необхідними для розгляду. Саме такою є теза про те, що розширення Європейського Союзу та промоція демократії становлять небезпеку для РФ.

Зупинимося на першій тезі. Якщо поглянути на історію відносин Росії та ЄС, вони були не повністю антагоністичними від початку. У 1994 р. була підписана Угода про партнерство і співпрацю (РСА), і хоча вона не завершилася продуктивним стратегічним партнерством та не підготувала можливий вступ РФ до ЄС, це був документ, що заклав інституційні підвалини для двостороннього партнерства [Monaghan, 2007]. І хоча після підписання угоди ЄС вводив санкції проти Росії за порушення норм міжнародного права (починаючи з Чечні), дана угода все одно набула чинності у 1997 р. Далі сторони вживали кроків до стратегічного партнерства, підкріплюючи це стратегічними документами.

І хоча цілі ЄС та Росії до повномасштабної війни 2022 р. можна було охарактеризувати як полярні та конфліктні (більше про історію відносин викладено у роботі С. Толстова "Політика ЄС щодо Росії: загальні проблеми та тенденції" [Толстов, 2014]), це не завадило енергетичній співпраці, яка стала основним джерелом ресурсного тиску, що конвертувався в політичну залежність – мова йде передусім про Північний потік–1 та активне будівництво Північного потоку–2.

Після анексії Криму та початку локальної війни на Донбасі, Європейський Союз увів пакет санкцій проти Росії і частини російських політиків, що разом із зростаючим імпортозаміщенням з боку Росії призвело до спаду торгівлі. Водночас держави-члени висловили сподівання, що "конструктивна співпраця" з деяких регіональних питань буде корисною, "коли дозволять умови" [Meister, 2022]. Тобто фактично, якби Росія не порушувала безпеку в ЄС, не вчиняла воєнні злочини та не втручалася б у внутрішньополітичні процеси ЄС через дезінформаційні кампанії, спеціальні операції, кібер-атаки, підривну діяльність російської агентури (цей список невичерпний), економічна співпраця, в частині, де інтереси бізнесу ЄС та Росії збігаються, передусім в енергетичній сфері продовжилася б.

Наразі перед ЄС постає завдання переглянути архітектуру безпеки з урахуванням заяв політичного керівництва США щодо зниження своєї ролі у безпеці Європи. ЄС розробив "Білу книгу європейської оборони" [European Commission, 2025], в якій визнав Росію фундаментальною загрозою та визначив стратегічний план розвитку, для посилення своєї обороноздатності (включно із посиленням обороноздатності України), але цього б не відбулося, якщо б Росія не підривала безпеку регіону, навіть з погляду не ліберальної, а реалістичної парадигми, де перш за все інтереси *держави* грають провідну роль. Це підводить нас до другого аргументу для спростування.

Міф 2. Росія і Путін є стратегом першого класу.

Коментуючи характеристики Дж. Дж. Міршаймера щодо В. Путіна як "першокласного стратега", С. Сестановіч зазначає, що хоча анексія Криму і підвищила рейтинг президента Росії всередині

країни, після цього відбувалася серія прорахунків. Зокрема вони включають: ступінь підтримки проксі-сил на Сході України (С. Сестановіч вживає термін "сепаратисти"), прорахунки спроможностей української армії, можливість приховувати "російський слід" у локальній війні, здатність країн Заходу домовитися між собою щодо введення санкцій, та реакцій європейських лідерів, що колись симпатизували Росії. Після 2022 р. до цих прорахунків можна додати ізоляцію Росії від цивілізованого світу, посилені санкції та заморожені рахунки, зниження іміджу Росії на міжнародній арені як і серед лідерів Заходу, так і їх суспільств, воєнних злочинів (які також включають викрадення українських дітей), що документуються юристами для Міжнародного кримінального суду у Гаазі.

Міф 3. Дії РФ продиктовані побоюваннями щодо безпеки, а не образою.

Коментуючи аргумент С. Сестановіча, що Росія керується перш за все образою, Дж. Дж. Міршаймер стверджує, що це є скоріше побоювання великої держави про баланс сил у країнах, що розташовані поруч з її кордонами. Він стверджує, що анексія Криму була відповіддю РФ на "розширення" НАТО. Він наводить аналогію з американської історії про вимогу Дж. Кеннеді вивести ядерні боеголовки з Куби, які СРСР там розмістила. Проте ця аналогія є недоречною враховуючи ухвалену після Карибської кризи стратегію "Гнучкої відповіді", а також сучасні виклики щодо застосування 5-ї статті НАТО. У випадку, якщо член НАТО зазнає збройного нападу, кожен член Альянсу буде вживати дії, який він буде вважати *за необхідне*. У цьому формулюванні і закладені сучасні ризики для країн НАТО, передусім Балтійського регіону, що які свідчать про те, що ступінь, своєчасність та масштаб допомоги для захисту є не прогнозованим. Тобто гарантії безпеки насправді не є даністю, а залежать від спроможностей та політичної волі країн-членів, що здатні ухвалювати рішення.

У цьому контексті слова С. Сестановіча у 2014 р. виявилися пророчими: "Якби НАТО не виросла до нинішніх розмірів і кордонів, конфлікт Росії з Україною був би набагато небезпечнішим, ніж те, що відбувається сьогодні. Західні лідери були б у стані майже паніки, намагаючись з'ясувати, посеред протистояння,

які країни Східної Європи заслуговують на гарантії безпеки, а які ні. У момент раптової напруги вони були б змушені імпровізувати. Знайти золоту середину між безрозсудністю та мовчазною згодою було б лише здогадками з непередбачуваними результатами життя і смерті" [McFaul et al., 2014].

Подальша історія вступу спочатку Фінляндії, що має кордон 1 271,8 кілометрів з РФ, а потім і Швеції, також доводить безпідставність пошуку причин повномасштабної війни у розширенні НАТО. Щодо вступу цих країн Росія обмежилася в основному дезінформаційними кампаніями і спеціальною операцією щодо спалення Корану у Швеції, покликаними посилити напруження між Туреччиною та Швецією напередодні її долучення до альянсу.

Цікавою думкою з дискусії 2014 р. є також те, що іронічно, В. Путін виграє від відносної стабільності НАТО, адже відносний безпековий спокій, створений у Європі знижує потенційну агресивність відповіді Європи до вторгнення в Україну. Тобто захищеність "ядерною парасолькою" та спроможностями НАТО не мотивує до інтенсивної відповіді. "Сьогодні Путін стикається з меншим тиском частково тому, що Сполученим Штатам вдалося вирішити проблеми 1900-х рр.", – пише С. Сестановіч [McFaul et al., 2014].

Прослідковується загальна логіка стримування, яка очікувано не підтримується Україною, адже держава вже зіштовхнулася з російською агресією. Але ця логіка поки що є політичною реальністю більшості країн Заходу. Вона полягає в дотриманні балансу сил для того, щоб не підвищувати інтенсивність конфлікту, і не ескалувати його до потенційної війни Заходу проти ядерної держави. З дискурсу щодо потенційного "миру" впливає і наступний міф.

Міф 4. Україна має стати буферною зоною між НАТО та РФ для забезпечення миру, український народ програє

Дж. Дж. Міршаймер прогнозує, що "є всі підстави вважати, що Путін досягне своєї головної мети – не допустити, щоби Україна стала західним оплотом" [McFaul et al., 2014]. Те, що після повномасштабного вторгнення Україна не лише зміцнила співпрацю з Заходом, а і посилила свою геополітичну суб'єктність як частини

передусім Західного світу – як ціннісно, так і політично, повністю спростовує даний міф. Одним із найвагоміших доказів є отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС, та системний рух до євроінтеграційних реформ, навіть в умовах повномасштабної війни. Водночас культурно, ідеологічно в Україні відбулося переосмислення себе як нації та активізується відродження української ідентичності, – окремої та чужої культурно і цивілізаційно від Росії.

Щодо статусу нейтральності, – ні визначений у Конституції нейтралітет України у 1996 р., ні повне припинення будь-якого руху України до НАТО після 2008 р. не убезпечили державу від російського вторгнення 2014 р. Також тісні економічні зв'язки з Росією та наративи братерства не були превентивними для саботажу та першої зафіксованої дезінформаційної кампанії РФ проти України з невдалою анексією острова Тузла у 2003 р.

М. МакФол припускає, що лише одне альтернативне політичне рішення могло б насправду змусити Росію задуматися над своїми діями, – "надання Україні членства в НАТО багато років тому". Водночас він зазначає про те, що ні український народ, ні українські лідери не наполягали на цьому. Враховуючи медіа кампанії деяких українських тоді популярних політиків у 2000-х рр., які агітували проти вступу України в НАТО та вдавалися до залякувань громадян (Ю. Тимошенко, В. Медведчук, Ю. Бойко, Н. Вітренко, В. Янукович та інші), цей аргумент є цілком виправданий.

Водночас С. Сестановіч аргументує, що Україна була далекою від НАТО, але В. Путін наблизив цю перспективу. Він також пише, що найкращим способом уникнення політичних конфронтацій всередині України є не вирішувати великі геополітичні проблеми, а відкласти їх. До 2014 р. в українському суспільстві дійсно не було консенсусу щодо приєднання до альянсу, і навіть до 2022 р. не було моменту, коли вступ був підтриманий більш ніж 50 % населення, про що свідчать зведені дані соціологічних опитувань Центру Разумкова, групи "Рейтинг" та КМІС, опублікованих організацією "Слово і Діло" [*Як змінювалося ставлення українців ..., 2022*]. Проте це не доводить правильність підходу щодо вирішення конфлікту Росії проти України, шляхом наративів та дипломатичних поступок для "деескалації" або замороження конфлікту.

Такий підхід не враховує ні цілі, ні політичну культуру РФ, що є невід'ємним елементом для розуміння шляхів припинення війни та забезпечення сталого миру. Адже ще стародавню філософію викладену у всесвітньовідомій праці VI–V ст. до н. е. Сунь Цзи "Мистецтво війни" можна інтерпретувати як необхідність пізнання свого ворога як невід'ємну складову ведення війни.

Деякі рефлексії щодо дискусії

Важливо додати, що хоча всі автори використовують термінологію "Українська криза", з контексту їхньої аргументації можна зробити висновок, що саме наповнення, яке вони закладають у цей термін є різним. По суті, антагоніст лібералізму, реаліст Дж. Дж. Міршаймер під "українською кризою" має на увазі революцію на Майдані 2013–2014 рр., яку він називає "державним переворотом". Водночас інші опоненти акцентують увагу на діях РФ, що підірвали безпеку регіону та відносну геополітичну стабільність. Тут важливо врахувати два аспекти. По-перше, йдеться про термінологію як таку, адже вживання певних термінів для опису явищ насамперед має на меті внести епістемологічну визначеність, тобто уніфікувати мову для полегшення розуміння тексту читачами. Проте залежно від мети автора, він може використовувати фреймінг або елементи *name-calling* (тобто "називання") з метою сформуванню певне сприйняття у аудиторії. У такому разі епістемологічна мета як "внести ясність" відступає на другий план.

По-друге, інколи автор прагне зробити текст більш нейтральним, з метою уникнення його політизації або звинувачень його у політичній заангажованості. Це також допомагає читачу сприймати його позицію як більш "об'єктивну" та неупереджену. Наприклад, в дослідженнях інформаційної війни термін "пропаганда" часто замінюється на "стратегічний наратив", якому так само як і пропаганді властива політична мета, але "стратегічний наратив" звучить більш нейтрально, без пейоративного сприйняття читачами. Хоч, на думку автора цього розділу, це не є обов'язковим і якраз умовної "об'єктивності" можна досягти, називаючи речі своїми іменами, такий підхід є досить розповсюджений у академічному середовищі.

Тож, повертаючись до учасників дискусії, які вживають словосполучення "українська криза" або "криза в Україні", слід зазначити, що така термінологія не завжди свідчить про упередженість. Вона може бути наслідком спроби дистанціювання, узагальнення (адже англійське слово "*crisis*" означає складну або небезпечну ситуацію), або способом опонувати Міршаймеру його ж мовою, використовуючи його термінологію, щоб аргументовано спростувати його позиції. Враховуючи, що аргументи М. МакФола та С. Сестановіча розвінчують тези Дж. Дж. Міршаймера, важливо зазначити, що передусім при аналізі таких джерел треба звертати увагу на контекст написаного, перед тим як судити про якість публікації за використаною термінологією.

Щодо смислової цінності цієї дискусії, варто зазначити, що якщо абстрагуватися від імен, попередніх посад і професійного досвіду авторів (хоча останній, безумовно, часто є передумовою формування якісної аналітики), ми можемо побачити, що вона фактично спростовує ключові аргументи, які сьогодні активно поширює Росія та проросійські актори. Розвінчання подібних, на перший погляд, неочевидних викривлень є вагомим внеском у боротьбу демократій за правду, навіть попри зростаючу тенденцію до її девальвації. Це є не стільки етичним питанням, скільки насамперед обґрунтованою відповіддю для підтримки неупередженості та адекватних причинно-наслідкових зв'язків.

Такі дискусії є важливими, оскільки російська пропаганда, в першу чергу, через дипломатів та залучених до її дискурсу академічних представників, намагається нав'язати західній аудиторії власне трактування причин конфлікту для власної політичної мети. Головною метою є конструювання образу Росії як жертви, яка нібито була змушена діяти в умовах загрози, щоб "захистити" власну безпеку. Водночас представники реалістичної школи іноді стверджують, що першопричиною таких дій була не загроза, а бажання зберегти та / або здобути статус регіонального гегемона.

Хоча така постановка питання від початку видається хибною, оскільки вона підмінює розгляд природи даного конфлікту питаннями "хто винен?" та "що треба було зробити, щоб цього уникнути?". Насправді цей "Гордіїв вузол" можна розрубати

простою аналітикою, встановивши хто, яким чином та коли порушив міжнародне право. Адже на зміну наративам "нас там не було" прийшли інші – "нас змусили". У такій риторичі замість прямої відповіді злочинцеві та покарання, пропонується розмірковувати над тим, що нібито зробило його таким. Подібні конструкції не лише недоречні, але й схожі з патернами, характерними для класичної російської літератури.

Проте дана дискусія не враховує декілька важливих моментів.

По-перше, хоча опоненти Дж. Дж. Міршаймера визнають агентність України (підтримка або відсутність підтримки українського суспільства вступу до НАТО, реакція суспільства на відмову від євроінтеграції), ця *агентність залишається недооціненою*. Повноцінно вона проявилася у 2022 році, коли Україна не лише вистояла, а й змогла об'єднати навколо себе потужну міжнародну коаліцію підтримки.

Відмінності між реалістською та ліберальною школами щодо сприйняття малих держав полягають у тому, що реалісти здебільшого розглядають такі держави як підлеглі інтересам великих держав, які прагнуть або максимізувати сфери свого впливу (наступальний реалізм), або зберегти статус-кво (оборонний реалізм). Водночас, ліберальна школа, хоч і декларує відхід від ієрархічності через пріоритетність міжнародного права, впливу економічних інтересів та міжнародних інститутів, фактично зберігає ієрархічність через те, що безпека менших держав має бути гарантована більшими в обмін на додержання правил гри [Grosse, 2017].

У цьому контексті випадок України демонструє викривлення принципу "безпека в обмін на дотримання правил", адже дотримання міжнародного права не гарантує безпеки. Частково цей принцип реалізується через потужну політичну, економічну та військову підтримку України з боку західних союзників, однак без прямої участі військ союзників на полі бою в межах офіційної військової місії. Хоча Україна і прагне до впровадження інституційної інфраструктури західного зразка та стандартів західної державної політики, передусім із стратегічною, цивілізаційною та безпековою метою, це відкриває можливість для переосмислення її

агентності, а також суб'єктності в межах як ліберальної, так і реалістської перспектив.

Рішення українського суспільства та політичного керівництва чинити збройний спротив російській агресії, особливо після лютого 2022 року, а також продемонстрована спроможність до мобілізації ресурсів, стратегічних дій та збереження функціонування держави, дозволяє говорити про посилення суб'єктності, яка змінює уявлення про "малу державу" навіть у реалістських рамках.

Водночас, якщо дещо інакше поглянути через лінзу наступального реалізму, подальша підтримка США України є доцільною та необхідною, адже вона забезпечує статус їм світового лідера, який реально регулює підтримання рамкових "правила поведінки" на міжнародній арені, після закріплення невід'ємного права на самовизначення та принципу територіальної цілісності національних держав. Дж. Манкофф, співробітник Центру стратегічних та міжнародних досліджень в своєму аналізі реалістської парадигми пише, що "можна зробити вагоме реалістичне твердження, що Сполучені Штати повинні продовжувати свою відверту підтримку зусиль України щодо вигнання російських окупантів з її території" [Mankoff, 2023].

По-друге, хибні уявлення про причини конфлікту призводять до хибних уявлень про шляхи його врегулювання. Якщо вихідні позиції спотворені, то й запропоновані рішення будуть ґрунтуватися на викривленій логіці, що лише поглиблює незрозуміння та консервує конфлікт замість сприяти його реальному вирішенню. Наразі наслідки такого сприйняття ми можемо спостерігати в поточному переговорному процесі щодо встановлення миру в Україні під лідерством США.

Зокрема тут є ряд питань щодо цілепокладальної ролі західних країн щодо РФ. Незважаючи на визначення НАТО Росії як основної загрози західним демократіям, все ще існують певні розбіжності між країнами, які входять до альянсу щодо потенційної долі Росії, зокрема, що стосується завершення війни. Одним з таких дискурсів можна зазначити саме формулювання сенсів "перемоги" та "поразки", адже не всі країни НАТО поділяють українське бачення "Україна має перемогти, Росія має програти". Натомість поразка

Росії розглядається як акт приниження, що може стимулювати Путіна ескалувати конфлікт, чому захід намагається запобігти у той спосіб, як він це бачить.

Показовою є вже відома книга Б. Вудворта "Війна". У ній журналіст описує події та логіку американського керівництва напередодні повномасштабного вторгнення. Він починає розповідь з фігури Д. Трампа, потім переходячи до того, що В. Путін вірогідно почувався в ізоляції після анексії Криму та введення міжнародних санкцій, які його принизили. Натомість Дж. Байден, отримавши розвідувальні дані про початок майбутньої повномасштабної війни, здійснив дипломатичні зусилля щодо зустрічі з Путіним та спільних заяв, сподіваючись, що демонстрація визнання його важливості та поваги зможе запобігти ескалації конфлікту. Коли стало очевидно, що цьому не можна запобігти, штаб Президента США запропонував зробити публічну заяву, що, якщо в Україні почнеться війна, США надасть військову відповідь. Ця заява не відбулася, і Дж. Байден пояснив це колегам так, що США *не можуть нести відповідальність за обіцянки та такі серйозні заяви, які вони не можуть виконати* [Woodward, 2024]. Іншими словами, вони не збиралися допомагати Україні, і навіть не зробили заяву, яка могла стати запобіжником для В. Путіна. Ми не можемо стверджувати, що факти, наведені Б. Вудвортом, є вичерпними та враховують всі змінні, оскільки дана інформація є конфіденційною. Ми можемо лише сподіватися на ясність, коли архіви будуть відкриті. Але те, що вже відомо з подій ескалації конфлікту показує, що ліберальна логіка стримування заходу не спрацювала з імперськими амбіціями російського керівництва.

Так професор Гарвардського університету С. Волт коментує некоректне, на його думку, цілепокладання Заходу у контексті війни. Він вважає нереалістичними вимоги до Росії, такі як її капітуляцію, зміну режиму в Москві та судове переслідування за воєнні злочини. На думку С. Волта, такі цілі затягують бойові дії та підвищують ризик ескалації. Натомість він пропонує досягнення політичного компромісу, який зробить повторення війни пізніше менш ймовірним. Формулюючи своє бачення реалістичного миру, він стверджує: "Росія не отримає слухняного українського сателіта

чи московсько-центричної „Євразійської імперії”, яка б включала її. Україна не поверне Крим чи повноцінне членство в НАТО. Сполученим Штатам доведеться відмовитися від спроб колись залучити інші держави до НАТО. Але справжній трюк полягатиме в тому, щоб розробити угоду, з якою сторони будуть готові жити вічно і не прагнути її скасовувати за першої ж нагоди" [Walt, 2022].

Радикально інший підхід пропонує британський і ліванський журналіст О. Катерджі. У своїй статті 2022 р., він називає тиск на Україну з метою переговорів з Росією фактичною спробою примусу України до капітуляції. Він також відкидає кремлівський нарратив розширення НАТО, та аргументує, що немає підстав вважати, що Росія дотримається будь-яких обіцянок, з огляду на її саботаж у Сирії та Україні: "Москва повинна зрозуміти, що вона програла цю війну, інакше наслідки цього вторгнення будуть повторюватися знову і знову", – пише О. Катерджі. На його думку, будь-яка "винагорода" Росії через обмеження здатності України до опору лише посилить її імперські амбіції [Katerji, 2022].

Професор міжнародних відносин Ю. Фінкель відповідаючи на питання пошуку тривалого миру, досліджує причини війни. Він визначає 2 фактори, що зумовили російську одержимість Україною – безпека та ідентичність. Перший фактор безпеки є суто технічним питанням та легшим для аналізу, тому і домінує у багатьох західних дослідженнях. Але саме питання ідентичності, на думку Фанкеля, є основним: "...каменем спотикання є не українська політика, а російське сприйняття України та її права на існування як суверенної держави". Фінкель також обґрунтовує доцільність України вступу в НАТО. Утвердження сталого миру він бачить лише у тому випадку, якщо майбутнє політичне керівництво Росії змінить власне ставлення і ставлення російського суспільства до України як до незалежної держави [Finkel, 2024].

Водночас фахівці з міжнародного права обґрунтовують неможливість мирної угоди між Україною та РФ, базуючись на нормах міжнародного права. Через порушення Росією Статуту ООН, вона не має жодних підстав трактувати війну як право на самооборону. "Навіть якби Україна погодилася поступитися територіями, намагаючись домовитися хоча б про деякі вигідні

положення мирного договору (такі як гарантії безпеки та визнання її права на членство в ЄС), це не врятує ситуацію. Будь-яка мирна угода, яка передбачає територіальні чи фінансові поступки російським інтересам, повинна розглядатися як така, що була досягнута силою, яку розгорнула Росія, що робить її недійсною", – пише Д. Голліс [Hollis, 2025].

Таким чином, аналіз ключових диспутів у розрізі конкуруючих інтелектуальних традицій західного експертного середовища демонструє не лише антагонізм даних підходів, а й неузгодженість щодо суті та причин російської агресії. Зокрема, реалізм (у багатьох випадках) схильний інтерпретувати війну через призму боротьби великих держав, ігноруючи агентність України як суб'єкта міжнародних відносин, а також ідеологічну мотивацію агресора. Водночас ліберальні підходи акцентують увагу на порушеннях міжнародного права, проблемності цінностей та ідентичностей, що є більш широкою та релевантною рамкою для дослідження. Це вказує на потребу дистанціювання від рамок аналізу війни, визначивши основні пріоритетні фактори для обґрунтованої аргументації. Вони також мають включати осмислення ідеологічних аспектів, про що буде йти мова далі.

1.4. РОЛЬ ІДЕОЛОГІЇ У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

Ця війна часто трактується як політиками, так і представниками української науки та громадянського суспільства як конфлікт цінностей, та ідеологій, зіткнення конкуруючих картин світу, що унеможливує їх мирне співіснування. Західні дослідження у цьому не виключенням, оскільки російська агресія стала очевидним доказом варварських, як для ХХІ ст., порушень міжнародного права та "відкрила" багато травм, пов'язаних з історичною спадщиною України, її перманентною боротьбою за волю та позбавлення від імперського та режимного гніту. Для західних вчених, це стало можливістю переглянути підходи щодо зображення та дослідження Росії як ідеологічної одиниці, та проаналізувати глибше її ідеологічні, шовіністичні та експансіоністські ідеї.

Дослідження ідеологічного компоненту цієї війни становить інтерес не лише для політологів, а й істориків, істориків ідей, а також студій медіа та комунікацій. Постійна апеляція до конструйованого уявного минулого путінським режимом з метою виправдання агресії за допомогою історичних наративів стала усталеною практикою російської пропаганди, що має назву "трансфер". Проводячи неадекватні з точки зору реальності паралелі сучасної України з нацистським режимом Третього Райху, кремлівська пропаганда, орієнтована на Захід, намагалася дискредитувати українське політичне керівництво та армію в очах західної аудиторії.

Попри ідеологічні інструменталістські зусилля Росії, на Заході немає чітко сконструйованої ідеологічної згуртованості. Хоча Захід поділяє ідеали лібералізму, такі як права людини та свобода слова, відкритість ліберальних демократій, глобалізація та відхід від нації як мети, ідеологічна строкатість політичних партій при владі створили ситуацію, яку можна більше охарактеризувати як реальну політику. Водночас Росія, яка має авторитарний політичний режим, та праворадикальну націоналістичну ідеологію, з елементами фашизму (або яка зараз класифікована деякими дослідниками як рашистська ідеологія), підтримує праві і ліві партії у Європі. При цьому в наративах РФ присутні заперечення та демонізація будь-якого націоналізму. Водночас ультраправа Росія встановлює політичний альянс з лівим комуністичним Китаєм. При цьому Росія, яка вважає себе колыскою традиційного православ'я, також співпрацює з ісламськими фундаменталістами. З наведених протиріч логічно випливає, що ідеологічна спрямованість у сучасному світі вже не є єдиним або головним чинником формування міжнародних альянсів.

Дж. Л. Мейнард у своїй презентації зазначає: "Під час першої холодної війни ідеологія посилювала напруженість між блоками, очолюваними наддержавами, та поза ними, але водночас посилювала б згуртованість всередині блоків. Якби це було правдою сьогодні, Росію було б легко стримувати. В умовах Нової Холодної війни ідеологічна конкуренція зменшує згуртованість усередині блоків, особливо серед ліберальних демократій з більш відкритими суспільствами" [Maynard, 2025].

Також дослідник спростовує упередження про те, що ідеології: пропонують чітко визначені та жорсткі плани політичних дій; обертаються навколо ідеалістичних цілей перетворення суспільства; є протилежністю прагматичній політиці влади; ідеологічні держави зосереджуються на тиражуванні своєї внутрішньополітичної держави по всьому світу, а не на переслідуванні національних інтересів [Maunard, 2025].

Дж. Л. Мейnard трактує ідеологію інструментально: як особливі політичні світогляди окремих осіб, груп та організацій, які забезпечують набори інтерпретаційних та оціночних ідей для управління політичною думкою та діями.

У контексті аналізу ідеологій західні дослідники виявили тісний зв'язок та акцент на спотворених наративах минулого [Kragh, 2022]. Також важлива роль належить проблемі ідентичності. Як стверджує професорка Й. Геррера: "залежно від груп, до яких вони належать, люди мають колективні спогади та подібні інтерпретації спільного минулого. Ці спогади та інтерпретації часто є центральними для нашого розуміння воєн". Під час воєн саме ідентичність дозволяє поділити ці групи на "свої" та "чужі". Й. Геррера апелює до теорії соціальної ідентичності, відповідно до якої прерогатива співпраці надається всередині групи, які люди вважають "своїми", тому як фактори національності, релігії або статі можуть впливати на динаміку соціальної згуртованості [Herrera, 2025].

Україна в цьому контексті стала показовим прикладом: "...в Україні концепція національної ідентичності об'єднала людей, незважаючи на інші ознаки, такі як етнічна приналежність", – продовжує Й. Геррера. Водночас заперечення ідентичності українців з боку РФ стало одним з ідеологічних конструктів повномасштабного вторгнення: "Фундаментальне заперечення національної ідентичності України було центральним елементом руйнівного вторгнення Путіна в країну" [Herrera, 2025].

На відміну від реалістської парадигми, яка була розглянута раніше у даному розділі монографії, західні дослідники, які аналізували ідеологічний компонент, зауважують значний дисонанс між ідеологічними конструктами, використаними РФ та практичною

вмотивованістю війни. Як зауважує К. Блум "Великоруський націоналізм, під прапором якого Росія розпочала війну проти „братньої нації”, не має нічого спільного з політикою, керованою інтересами. Він не враховує економічні інтереси ключових експортно-орієнтованих галузей Росії, а також не турбується відтоком мізків, спричиненим відходом космополітичного „креативного класу””. Так, ідеологія, як аргументує дослідниця, не лише суперечить раціональним прагматичним цілям, але і підриває євразійський проєкт, який був популярною ідеєю 1990-х рр. після розпаду СРСР [Bluhm, 2022].

Подібну думку висловлює і П. Такрал, яка інтепретує війну як продовження ідеологічної конфронтації Холодної війни: "...нинішній конфлікт, ініційований Росією, є лише продовженням ідеології холодної війни, що відбувається в новому контексті, але з тією ж кінцевою метою: зменшення впливу Заходу у Східній Європі та посилення його впливу на рішення інших країн". Вона акцентує, що розширення НАТО для Путіна – це не лише загроза безпеці, а й удар по його символічному статусу всередині РФ та престижу самої Росії, через "втрату" України [Thakral, 2022]. Єдине питання викликає теза дослідниці про те, що на сході та півдні України проживають багато етнічних росіян, з посиланням на джерело, яке не містить інформації про це. Принагідно, варто зазначити, що ця інформація зустрічається в багатьох публікаціях західних дослідників.

Про ідеологічну значущість російської агресії також пише М. Краг. У своїй статті "Україна як путінський ідеологічний проєкт" він звертає увагу на риторику Путіна в інтерв'ю, яке перетворилося на довгу тираду про українську історію, ворогів Росії та конспірологічну змову Заходу проти її територіальної цілісності. У цьому випадку РФ та В. Путін грають месіанську роль. М. Краг зазначає, що масові воєнні злочини в Бучі та знищення Маріуполя стають можливими за допомогою ідеологічної дегуманізації, що зображає українців як абсолютне зло нацизму. Така картина світу дозволяє нехтувати міжнародним правом, адже, як стверджує М. Краг, у російському офіційному наративі України не існує як суверенної держави [Kragh, 2022]. У такій ідеологічній картині, дипломатичні зусилля та компроміси не призведуть до результату, через базис ідеологічного імперативу війни.

РОЗДІЛ 2.

ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ТА ЇХНЮ ІДЕОЛОГІЧНУ СТІЙКІСТЬ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Аналіз вітчизняного науково-експертного дискурсу новітнього російсько-українського протистояння свідчить, що вчені, експерти досить активно вивчали ці проблеми. Їхній доробок можна розділити на такі блоки:

- 1) гібридна війна як інструмент нищення світоглядних основ українського суспільства;
- 2) стан національно-громадянської ідентичності українців, їхніх ціннісних орієнтацій та зміни, які відбулися у цих царинах під впливом війни;
- 3) осмислення теоретико-методологічних аспектів "інформаційної війни" як загальносвітового феномену, розкриття особливостей російської інформаційної війни в Україні та її інструментарію, стан дослідження інформаційно-комунікаційного простору України в умовах війни Росії проти України;
- 4) дослідження ідеологічної складової війни Росії проти України.

2.1. ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ІНСТРУМЕНТ НИЩЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ОСНОВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Гібридна війна – це одночасно війна за розум і за душі людей. Це яскраво засвідчує сучасна агресія яку здійснює Росія проти України. Адже в її основі лежить наступ на світоглядні основи українського суспільства і це стало головним трендом сучасного політичного дискурсу РФ і має різні рівні репрезентації. У політичних, наукових і громадських колах Росії системно обговорюються ідеї фіктивності української нації, відсутності української

історії, штучності української мови. З чого робиться висновок про нелегітимність української держави. Потрібно зазначити, що такий підхід до українців та України не став винаходом В. Путіна та його оточення, а був започаткований ще в імперські часи. Але саме президент Росії вирішив закрити це питання раз і назавжди розпочавши війну проти України, яка є найбільшою з часів Другої світової війни. Вона докорінно відрізняється від усіх попередніх війн і є війною "нового покоління".

Аналіз вітчизняного науково-експертного дискурсу свідчить, що в Україні питання війн нового покоління зацікавили науковців ще до російської агресії. Зокрема, О. Галака, О. Ільяшов, Ю. Павлюк аналізували вплив глобальних світових змін на появу новітніх форм і методів ведення воєнних дій [Галака та ін., 2007]. О. Ільяшов [2008] досліджував науковий дискурс "війн майбутнього".

Анексія РФ Криму, розв'язання нею збройного конфлікту на Донбасі та методи якими це робилося активізували увагу вітчизняних експертів і науковців до проблем "гібридної війни". Одним з перших українських дослідників, що сформулював визначення "гібридна війни" в нових умовах став М. Требін. На його думку "гібридна війна – це комбінація з партизанської і громадянської війни, заклоту і тероризму, головними дійовими особами яких є нерегулярні військові формування, бойовики, кримінальні банди, міжнародні терористичні мережі, спецслужби іноземних держав, приватні військові компанії, військові контингенти міжнародних організацій". Також автор, досліджуючи проблеми "гібридної війни" в умовах українських реалій, зробив висновок, про наявність трьох її складових: поєднання конвенційних і неконвенційних бойових дій; широкого застосування незаконних (ірегулярних) збройних формувань; ведення інформаційної боротьби [Требін, 2014]. На нашу думку остання позиція вимагала більшої уваги, так як саме "операції" РФ щодо розхитування єдності українського суспільства, його стійкості до 2014 р. були домінуючими.

Аналіз вітчизняного науково-експертного дискурсного поля в умовах активізації "гібридної війни" Росії проти України свідчить, що на початковому етапі головна увага науковців була спрямована на ознайомлення українського загалу із західними і, в меншій мірі

російськими підходами до теорії і проявів "гібридної війни", а також міжнародним законодавством, що регулювало збройні конфлікти у світі. Так, Т. Андрієвський [2017]. проаналізував західні підходи до теорії гібридної війни і зробив спробу сформулювати комплексне визначення цього феномену та його місце в політологічному дискурсі. О. Комарчук [2016] показав історичну хронологію виникнення і поширення терміну "гібридна війна", розкрив основні риси, що притаманні сучасним гібридним агресіям, проаналізував міжнародне законодавство, що регулює збройні конфлікти у світі. Але найбільш ґрунтовною працею щодо розуміння підходів зарубіжних і вітчизняних науковців та експертів, на нашу думку, є стаття фахівців Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського А. Лойшина, І. Ткача, М. Ткача, В. Шевчука "Аналіз та систематизація підходів до розуміння поняття „гібридної війни”" в якій: проаналізовано процес формування понять "гібридна війна", "гібридні засоби ведення війни"; висвітлено підходи науковців до розкриття методів та інструментарію "гібридних війн"; на конкретних фактах продемонстровано використання елементів "гібридної війни" у низці війн і конфліктів; проаналізовано відображення проблематики "гібридної війни" у нормативно-правових документах [Лойшин та ін., 2021].

Активізація агресивних дій Кремля щодо України, застосування ним гібридних форм і методів впливу на Україну змістила увагу вітчизняних науковців з теоретичних аспектів гібридної війни на практичні. Значно зросла увага до вивчення тиску ворога на світоглядні підвалини українського суспільства. Одним із перших це зробив Є. Магда у монографії "Гібридна війна: вижити і перемогти". Враховуючи дії Кремля після Помаранчевої революції й, особливо, після Революції Гідності, уже в одному з перших розділів книги автор звернув увагу на те, що лежить в основі міцності ворогуючих сторін. Для Росії це "ресурси", а для Україн – "цінності" [Магда, 2015, с. 34–36]. Саме тому Кремль своїм завданням бачив нав'язати Україні "свою політичну волю", придушити в українців "волю до опору" [Магда, 2015, с. 4]. Цілком виправдано Є. Магда значну увагу приділив вивченню інформаційно-пропагандистської компоненти гібридної війни [Магда, 2015,

с. 268–279]. Адже вона є основною фактично в усіх інших елементах цієї війни (у військових діях – це дезінформація, у дипломатичних – політичний тиск на переговорах, в економічних – торги на знецінення, репутаційні дискредитації тощо). Автор зробив наголос і на необхідності створення нового позитивного міжнародного образу України, який дозволив би протистояти російському лоббі у світі, а також протидіяти російській пропаганді, яка цілеспрямовано спотворювала український імідж: маніпулювала історією, пропагуючи свій надуманий "русскій мір", де українці показані як народ, якого насправді нема, оскільки вони (українці) – "лише частина „русского міра”" [Магда, 2015, с. 294–296].

Недоліком монографії, на нашу думку, є те, що вона переважена історичними сюжетами (формування міждержавних відносин України та Росії, становлення незалежності України, процеси новітньої історії цих держав тощо). У праці залишилися малодослідженими новітні ресурси і методи гібридної війни пов'язані з системами електронних комунікацій, мас-медіа, ІТ-технологіями, які чи не найбільше впливають на ідеологічну стійкість українців. Те саме стосується і щодо формування методів, технологій і систем протидії вищезгаданим викликам. Задекларовавши важливість цінностей у цьому протистоянні, автор, фактично не розкрив це питання.

Якщо монографія Є. Магди писалася по гарячих слідах активізації російської "гібридної війни" щодо України, то праця підготовлена переважно науковцями Донецького національного університету ім. В. Стуса, які змушені були покинути свої домівки через її окупацію, уже базувалася і на власному пережитому досвіді гібридних дій Росії на їхній рідній землі. Враховуючи це, автори, не лише аналізують теоретичні складові феномену "гібридної війни", зокрема, російські підходи до її концепції, а й досліджують особливості використання Кремлем інформаційно-маніпулятивних технологій на Донбасі. У цьому контексті особливий інтерес викликають підходи авторів до використання агресором "сучасного російського міфу Великої Перемоги" й ідеологеми "русского міра" як засобів маніпуляції свідомістю населення регіону, які мали підірвати світоглядні основи населення і нав'язати йому російські наративи [Додонов, 2017].

Починаючи з 2016 р. вітчизняні науковці та аналітики звернули увагу на переростання російської "гібридної війни" в Україні у фазу відкритого збройного протистояння, реакцію міжнародного співтовариства на це і вплив нових реалій на ціннісні пріоритети й ідеологічну стійкість українського суспільства. Одним із перших це зробив В. Горбулін. У статті "Ціннісні ресурси війни і миру: український формат" він попередив, про небезпеку "великої війни" з РФ, яка активно готується до неї. Це, на думку автора, може стимулювати громадську думку в європейських державах тиснути на політичних лідерів України для пошуку компромісів з агресором, у т. ч. за рахунок інтересів України. Враховуючи це, В. Горбулін, пропонує конкретні кроки щодо забезпечення Україні здатності ефективно протистояти агресору, які актуальні й в умовах повномасштабної агресії. Серед них: формувати стратегічну діяльність України на засадах асиметричності та проактивності; посилити діяльність України як на міжнародному рівні (протидія російській пропаганді, сприяння реформуванню РБ ООН, розширення співробітництва з НАТО), так і на внутрішньому (переосмислення економічної політики держави в розрізі поточних військово-політичних умов, посилення захисту та розвитку інфраструктури, готовність у нормативно-правовому та практичному сенсах до введення військового стану, розвиток інноваційних видів озброєнь); створення "наукового хабу" для проведення стратегічного аналізу для потреб держави [Горбулін, 2016а].

Ці ж питання В. Горбулін розкривав у статті "Точка біфуркації", опублікованій у 2016 р. в газеті "Дзеркало тижня". Її квінтенсенцією є заклик активізувати вплив України на усвідомлення Європою загроз, що йдуть від Росії, створення нею своєї "гранд-стратегії" щодо Кремля. Внутрішнім завданням України, на думку В. Горбуліна, є "формування сильної держави з адаптивною системою національної безпеки", в якій важливе місце буде займати світоглядна міцність українців [Горбулін, 2016б].

Логічним продовженням цієї лінійки публікацій є підготовлена групою фахівців Національного інституту стратегічних досліджень на чолі з В. Горбуліним монографія "Світова гібридна війна: український фронт", в якій вперше у вітчизняній та і світовій науці

детально досліджено явище світової "гібридної війни" в умовах російської гібридної війни проти України. При цьому значна увага була приділена її гуманітарним аспектам. Так, у другому розділі автори розглянули гібридну війну через призму "конфлікту ціннісних моделей порядку" [Горбулін, 2017, с. 63–73]. Важливою складовою монографії є аналіз причин, чому саме Україна стала головною ціллю Кремля у досягненні його геополітичного бачення. На думку науковців благодатним ґрунтом для цього стали прорахунки влади щодо ідеологічної стійкості суспільства: несформованість ідеї міжрегіональної консолідації; слабка національна ідентичність українців; криза соціальної моделі українського суспільства [Горбулін, 2017, с. 210]. На основі зробленого аналізу, автори, роблять цілком обґрунтований висновок, що "Україна є центром світової гібридної битви" і, не дивлячись на усі складнощі, вона "довела свою цілковиту спроможність як держави, здатної захистити свій суверенітет і політичну суб'єктність" [Горбулін, 2017, с. 482].

О. Рафальський, аналізуючи особливості сучасної війни Росії проти України, наголошує, що її витoki потрібно шукати ще в ельцинських часах. Саме тоді Росія почала "вдаватися до комбінованих дій антиукраїнського спрямування... використовуючи недержавних дійових осіб, інформаційні технології... економічні, дипломатичні, інформаційні засоби" [Рафальський, 2024, с. 316]. Автор розкрив основні інструменти "гібридної війни" Кремля проти України, виокремивши "дезінформаційні акції", які охоплювали усі сфери міжнародних зв'язків, міждержавних зобов'язань і внутрішньої політики нашої держави. О. Рафальський звернув увагу на такий інструмент російської "гібридної війни" як "інформаційна обробка „глибинного народу” в самій Росії" та інформаційно-психологічні операції, спрямовані всередину України для підризу світоглядних основ українського соціуму [Рафальський, 2024, с. 317].

На "кремлівську міфотворчість" як інструмент гібридної війни Росії проти України, який спрямований на підризу світоглядних основ українського соціуму, звернули увагу О. Аврамчук та І. Кабачинський. У книзі "Братні кайдани. Російські міфи про українську історію" вони зібрали й проаналізували чотирнадцять

головних кремлівських міфів про Україну, за допомогою яких Москва промиває мізки своєму "глибинному народу" і намагається впливати на населення України й інших держав. Серед них: "Ленін створив Україну"; "Українці й росіяни – „братні народи”"; "України немає на історичних мапах, отже, її не існує"; "Одеса – руский город"; "Що не так з поняттям „Велика Вітчизняна війна”"; "Ні дуюма на схід: як Москва обгрунтовує, що мала право напасти на Україну через розширення НАТО, і чому їй вірять"; "Україна – нейтральна й позаблокова! Це міф чи правда". Розпочавши книгу зі слів – "будувати міфи – прадавній російський коник. Вони вміють брехати й видавати бажане за дійсне настільки добре, як, здається, ніхто інший" і все б нічого якби "своєю міфотворчістю Росія фактично не прагнула скасувати цілу країну – Україну" [Аврамчук та Кабачинський, 2025, с. 11]. Автори цілком обгрутовано показали штучність головних міфів кремлівських політтехнологів, їхню неспроможність як з наукової точки зору, так і з позиції здорового глузду.

М. Журба, аналізуючи особливості російської гібридної війни в Україні, акцентує увагу на тому, що у ній наголос робиться на "когнітивному вимірі". Він охоплює "культуру, ідеологію, мистецтво, релігію і увінчується семантичним сегментом – боротьбою за право давати подіям і явищам потрібні визначення". На думку автора, мета цієї тотальної "когнітивної війни" полягає у тому, щоб "людина на свідомому та неусвідомленому рівні почала формувати та інтерпретувати отриману інформацію у потрібному сенсі" [Журба, 2025, с. 13]. Для цього російські псевдонауковці під кураторством ідеологів Кремля вибудували спеціальний подієвий ряд історичних подій у вигляді "параду" значущих діянь і перемог. Таким чином вони нав'язували Світу образ росіян як шляхетних героїв, носіїв справедливості і честі. М. Журба виділяє цільові групи впливу такої інформаційно-психологічної обробки. Першим тут є власне населення, зомбування якого дозволяє В. Путіну мати величезний ресурс "гарматного м'яса" для його авантюри. Наступний вимір – це маніпуляція свідомістю певного сегменту російськомовного населення України, людей із подвійною російсько-українською етнокультурною ідентичністю, які вважають себе

частиною російського суперетносу. Третій вимір – це поширення історичних містифікацій в інформаційному полі інших країн. На такому псевдонауковому субстраті розвинулася імперська публіцистика, кінематограф, які вбивають у свідомість ідею тягlosti історичних заслуг росіян перед світовою цивілізацією і обґрунтовують історичне право Росії вирішувати долю інших народів [Журба, 2025, с. 14].

Якщо в Україні ефективність цієї обробки не була значною, а з початком повномасштабного вторгнення ще зменшилася, то в Росії вдалося створити ефективну систему деформації масової свідомості населення. Як результат, воно "тотально інфіковане бацилою шовінізму: одні з причин невігластва, інші – із великодержавних резонів або через елементарну відсутність моралі, або через банальний страх... Це маса зомбованих істот, у яких логіка вчинку замінена на рефлекс зневаги, грабунку, вбивства, а війна є „станом душі”" [Журба, 2025, с. 16–17].

Зрозуміло, що кожна дія викликає відповідну протидію. Тому вітчизняні науковці звернули увагу на реакцію української влади на гібридну російську агресію та їхні атаки на світоглядні основи українського сіспільства. Зокрема, Ю. Ніколаєць проаналізував політику української влади щодо протидії ворожим інформаційно-психологічним операціям в умовах повномасштабного вторгнення. Відзначивши певні досягнення у цій царині [Ніколаєць, 2024, с. 46], автор звернув увагу на те, що в умовах розгортання жорстоких боїв і неготовності ЗСУ до них, влада, почала вдаватися до популізму, видаючи бажане за дійсне. Для того, щоб полегшити цей процес було прийнято рішення про централізацію поширення інформаційних повідомлень в країні. На думку Банкової, це мало відвернути панічні настрої та згуртувати громадян для відсічі агресору. Головна роль тут відводилася цілодобовому марафону "Єдині новини #UАразом" [Ніколаєць, 2024, с. 47].

Українські науковці вивчали й історію українсько-російського протистояння, наголошуючи, що і в минулому Росія активно використовувала проти України елементи "гібридної війни". Ці питання дослідили автори монографії "„Братня” навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст.". Зокрема, вони на значному

фактичному матеріалі показали, що у боротьбі за поневолення України Москва використовувала "п'яту колону", а власне вторгнення на українські землі пояснювала необхідністю припинення внутрішнього конфлікту, який знекровлює українців. Активно поширювалися тези про "єдиновірне православ'я". З цього автори книги зробили висновок, що сучасні гібридні дії Росії в Україні мають глибоке історичне коріння і відрізняються від них лише окремими особливостями продиктованими новітніми технологіями, розвитком комунікацій, змінами суспільної свідомості, специфікою розкладу сил на міжнародній арені [Брехуненко та ін., 2016, с. 244].

Потрібно зазначити, що не тільки вітчизняні політологи, історики досліджували "гібридну війну" Росії проти України та її вплив на світоглядні основи українського соціуму. Не минули ці проблеми й соціологи. Так, І. Рущенко підготував монографію "Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога" в якій проаналізував природу російсько-української гібридної війни, дослідив соціальну складову цього протистояння, яка стала визначальним чинником протистояння між агресором та Україною. Особлива увага була приділена дослідженню "підривних соціальних технологій", які агресор перетворив на "м'яку зброю" і використав її спочатку для підризу ідеологічної стійкості українського суспільства, а згодом і для захоплення українських територій [Рущенко, 2015].

Воєнні аспекти "гібридної війни" Росії проти України досліджували науковці Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського. Результатом їхньої праці стала монографія "Воєнні аспекти протидії „гібридній” агресії: досвід України". Значне місце в книзі відведено розкриттю місця і ролі інформаційних технологій Кремля у спробах ослабити ідеологічну стійкість українців й, особливо, особового складу Збройних сил України (далі ЗСУ), визначенню головних напрямків зміцнення інформаційної безпеки України, протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на бійців та офіцерів ЗСУ, на світову спільноту. Особливо науковці виділили масовану наступальну пропаганду російського іномовлення (компанії *RussiaToday*, *Sputnik*), що є "ефективною інформаційною зброєю, потужним

агрегатом рейкової інформаційної продукції і засобом адресного просування російської ідеології і концепції „русского міра” [Сиротенко, 2020, с. 166]. Прimitно, що після кожного розділу автори надають конкретні рекомендації, які будуть корисними "у прикладному воєнно-стратегічному аналізі, а також у процесі прийняття політичних рішень щодо застосування військової сили, форм і способів її застосування, умов та обмежень її використання в інтересах відновлення територіальної цілісності України" [Сиротенко, 2020, с. 170].

А. Романишин, С. Черевичний та О. Остапчук підготували збірник статей в якому розкрили сутність головних російських наративів щодо війни Росії проти України, які були спрямовані на маніпулятивний вплив на українське суспільство, показали їхню брехливість і небезпечність. Поряд із цим автори врахували особливості донесення цієї інформації до особового складу ЗСУ. Тому збірник може стати важливою складовою військової освіти та підготовки офіцерів, курсантів, полегшить їхню роботу з бійцями, допомагаючи їм усвідомлювати справжній характер війни та визначати своє місце в цьому конфлікті. Його використання сприятиме підвищенню їхньої ідеологічної стійкості та відповідальності перед державою і нацією у цей непростий період української історії [Романишин та ін., 2024].

Здійснений аналіз свідчить, що вітчизняні дослідники вивчали місце і роль ціннісних орієнтацій українців та їхньої ідеологічної стійкості в гібридній війні Росії проти України. Ці проблеми досліджували не лише історики, політологи, а й філософи, соціологи, військові теоретики. Більшість з них розглядали гібридну війну через призму "конфлікту ціннісних моделей порядку". На початку протистояння їхня головна увага була приділена ознайомленню українського загалу із західними і, в меншій мірі, російськими підходами до теорії і проявів "гібридної війни", а також міжнародним законодавством, що регулювало збройні конфлікти у світі. Під впливом посилення агресії Росії науково-експертний загал звернув увагу на дослідження засобів маніпуляції свідомістю мешканців Сходу і Півдня України для того щоб підірвати світоглядні основи населення і нав'язати йому російські

нарлативи. Значне місце в доробку науковців також займали такі елементи гібридної війни як інформаційно-психологічні операції Кремля в Україні, "кремлівська міфотворчість", інформаційна обробка власного "глибинного народу". Певна увага була приділена питанням зміцнення інформаційної безпеки України, а військові фахівці вивчали протидію негативному інформаційно-психологічному впливу Росії на бійців та офіцерів ЗСУ.

Світоглядні основи українського суспільства – це комплексне явище. Одним із важливих його складових є національно-громадянська ідентичність, яка відіграє значну роль у стійкості українців у їх протистоянні агресії. Тому вона є одним із об'єктів російської агресії.

2.2. НАЦІОНАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Повномасштабна російська агресія рельєфніше показала значення ідентичностей у сучасному світі. Недаремно, визначаючи головні завдання "спеціальної військової операції", В. Пугін акцентував увагу на "денацифікації" українців, розмиванні їхньої самосвідомості. Оцінюючи це, М. Голдер написала, що "основною метою російської війни... є викорінення усіх слідів української ідентичності", а головним інструментом цього є "знищення самобутньої культури та спадщини України" [Голдер, 2024]. В. Портников теж вважає, що війна, яку веде Росія проти України "заради ідентичності, а не задля перемоги над кимось" [Портников, 2022].

На важливість чинника ідентичностей в умовах війни Росії проти України звернули увагу й інші науковці, аналітики. Хоча і раніше вони його не обходили, але з початком війни змінилися акценти у дослідженнях. На передній план вийшли праці, в яких досліджувалися причини виникнення та розвитку ідентифікаційних криз, ризики і загрози які вони несуть для суспільства, обґрунтовувалася необхідність формування об'єднавчої громадянської ідентичності всіх мешканців України. Саме у такому руслі науковці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса

НАН України опублікували працю "Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації", в якій проаналізували весь комплекс суперечностей ідентичностей у сучасній Україні, державно-правове забезпечення запобігання конфліктів і функціонування механізмів консолідації нації. Соціально-економічні реалії розглядаються як важливий чинник посилення конфліктогенного потенціалу ідентичностей в Україні, а демократичні цінності – як основа для консолідації нації. Важливе місце у монографії займає дослідження механізмів консолідації нації в умовах зміни конфігурації етнонаціональної "ідентифікаційної матриці" громадян України, громадських організацій і політичних партій як інструментів нівелювання ідентифікаційних суперечностей [*Суперечності ідентичностей в Україні ...*, 2015]. Недоліком монографії є те, що на другий рік війни Росії проти України автори фактично не врахували її вплив на "громадянську консолідацію української нації" і на зміну "ідентифікаційної матриці" громадян України, зосередивши свою увагу на впливові на них Революції Гідності.

М. Рябчук, вивчаючи українську національну ідентичність, зробив висновок, що через особливості історичного розвитку, тривале перебування в складі інонаціональних імперій в якості колонії, в Україні сформувалося дві форми ідентичності, означені ним як "українська етнокультурна" та "українська інституційна". Між ними існують не лише ідеологічні відмінності, а й ціннісні, які, на думку автора, не вдалося подолати за роки незалежності. Результатом цього стало те, що українське суспільство підійшло до російської агресії 2014 р. ослабленим, невідповідним [Рябчук, 2019]. Підсумовуючи проведені дослідження автор робить висновок, що розв'язана Росією війна стала значним викликом для єдності української нації, проте вона також є шансом для національної консолідації українського суспільства на основі захисту спільних цінностей [Рябчук, 2019, с. 229]. Війна засвідчила, що "українська національна ідентичність... не є „слабкою” – ані за мірою самоототожнення українців зі своєю національною спільнотою, ані за пріоритетністю цього самоототожнення щодо інших самоідентифікацій" [Рябчук, 2019, с. 227–229].

Якщо у попередніх монографіях заторкувалися в основному теоретико-методологічні питання, то науковці Інституту стратегічних досліджень стали одними з перших в Україні, хто безпосередньо досліджував місце і роль ідентичнісного фактору в російсько-українській війні. М. Степико у статті "Виклики та загрози українській ідентичності в умовах російської агресії" наголосив, що російська агресія поглибила кризу національної ідентичності в окремих регіонах України. Особливо це стосується окупованих Росією Донбасу і Криму, де окупанти заборонили символи Української держави і нації, насаджують недовіру до органів влади та державних інститутів, проросійську геополітичну орієнтацію та російські суспільні цінності, "совковість" колективної пам'яті, втрату віри в загальне майбутнє тощо [Степико, 2015, с. 135].

Більш узагальнюючою є праця М. Степико "Загальноукраїнська ідентичність – головний об'єкт гібридної війни Росії проти України". Відштовхуючись від того, що неспровокований напад Росії на Україну є "конфліктом двох протилежних ідентичностей – проєвропейської української та „радянсько-російської”" [Степико, 2017, с. 4], автор проаналізував концепції та практики заперечення Кремлем української ідентичності, розкрив його плани і методи щодо її розмивання. Наголосивши, що "українська ідентичність є визначальним засобом протидії російській агресії" [Степико, 2017, с. 8], М. Степико розкрив її роль у протидії російській агресії, деконструкції міфів гібридної війни, визначив шляхи, чинники і механізми її зміцнення в контексті подолання сепаратистських практик та ідей федералізації України, консолідації та модернізації суспільства, реалізації національних інтересів держави та забезпечення її безпеки [Степико, 2017, с. 9–11].

У монографії "Світова гібридна війна: український фронт", яку ми уже згадували, у підрозділі "Заперечення української ідентичності" О. Литвиненко, В. Токман, Т. Черненко констатують, що "наступ на національну ідентичність українців є одним із проявів російської „гібридної війни” до якого залучені не лише політичні й наукові кола, а й російська православна церква і громадськість" [Горбулін, 2017, с. 251–256]. Автори аналізують головні інтерпретації походження і статусу українства у російському

дискурсі. Акцентують увагу на тому, що Кремль не лише намагається дискредитувати українство "как психологическое явление", "как болезнь", а й прагне "легітимізувати сакральний статус власної державності". Цим особисто займається В. Путін, його найближче оточення і вище духовенство російської православної церкви [Горбулін, 2017, с. 253–254]. Наголосивши, що "однією з небезпечних форм заперечення української ідентичності є просування ідеології „русского мира” як транснаціонального простору поширення російської мови і культури", автори розкривають особливості її застосування в Україні [Горбулін, 2017, с. 255–256].

Аналіз наявної літератури свідчить, що у цей час питаннями місця і ролі ідентичності у війні Росії проти України зацікавили й інших дослідників. Так, Г. Почепцов, аналізуючи причини і можливі наслідки російсько-української війни наголосив, що "Україна і Росія зіткнулися на полі ідентичності, коли Росія не хоче відпускати Україну з уявної спільної з нею ідентичності, яка вибудована в рамках совєтської з невеликим набором національних відхилень". Автор розкрив головні відмінності між Росією та Україною: "побудова української пострадянської ідентичності йшла шляхом відмови від радянської сакральності, в той час як російська ідентичність будується на спробі об'єднання дореволюційного і радянського пантеону з сучасним". Г. Почепцов піддає критиці озвучену В. Путіним причину російсько-українського протистояння. Він наголошує, що апелювання президента РФ до того, що причиною війни є можливий прихід НАТО на українську територію є вторинним, а первинним є зникнення старої "совєтської України" поряд з Росією. Автор переконаний, що майбутнє не за російською ідентичністю, а за українською в союзі із Західною, яка є "сильнішою імперською" [Почепцов, 2017b].

Д. Судин, дослідивши вплив війни на ідентичність українців, зробив висновок, що вона дала українському соціуму потужний імпульс до змін. Серед них автор виділяє: небувалий підйом солідарності; чіткіше окреслення зовнішніх меж української ідентичності у бік європейської ідентичності; зміна внутрішнього наповнення ідентичності, котра стала більш дієвою; зростання довіри українців

один до одного; зниження соціального цинізму, зневажливого ставлення до загальноприйнятих цінностей [Судин, 2022].

В умовах широкомасштабного наступу РФ до проблем ідентичності повернувся М. Рябчук, який дослідив чому і як громадянська ідентичність українців стала чинником їхньої суспільно-політичної консолідації в умовах війни. Автор встановив, що широкомасштабний наступ Росії сприяв росту громадянського самоусвідомлення українців, "оскільки росіяни своєю агресією і брутальним терором відбили у них бажання бути з ними „одним народом”. Він завдав величезних репутаційних втрат російській церкві, яка довгий час була „охороницею єдності українців і росіян”. Подібного удару цей новий акт агресії завдав і по позиціях російської мови і культури в Україні. Нарешті „декомунізація” і „дерусифікація” стали синонімами й українці чітко усвідомили своє майбутнє в ЄС і НАТО [Рябчук, 2023, с. 178–183]. На думку автора, це "дає українцям шанс на... остаточне національне визволення – не лише політичне, а й розумове, ментальне – з-під російської колоніальної домінації" [Рябчук, 2023, с. 188].

Готуючись до протистояння з Україною, Кремль розгорнув активну кампанію щодо формування сепаратистських настроїв у регіонах, де міцними були позиції регіональних ідентичностей (Крим, Донбас). Це привернуло увагу вітчизняних науковців. Загальний аналіз наукового дискурсного поля свідчить, що вони активніше досліджували ці питання на прикладі Донбасу. Однією з перших великих праць тут є монографія І. Кононова "Етнос. Цінності. Комунікація: Донбас в етнокультурних координатах України". У ній, автор, зробив спробу визначити місце і роль краю у "російському питанні" в Україні, показав еволюцію ціннісної компоненти масової свідомості населення Луганщина в українському контексті, значну увагу приділив вивченню впливу релігії на ціннісну свідомість мешканців регіону, мовної ситуації, місця і ролі засобів масової інформації у процесі формування та підтримки "регіональної" системи цінностей [Кононов, 2000].

Грунтовне дослідження "донбаської ідентичності" здійснили І. Пасько, Я. Пасько та Г. Коржов. Провівши аналіз сучасної системи суспільних відносин, життєвої атмосфери та менталітету

мешканців Донбасу, вони зробили висновок, що регіональна донбаська ідентичність формувалася під впливом браку культури, важкої фізичної праці, втрати етнічності, гнітючої фабрично-заводської системи. Продуктом цього стала своєрідна маргінальна культура, яка, з одного боку, є повним відокремленням мешканців Донбасу від традицій і цінностей інших культур, а, з іншого, – утвердженням специфічного виміру існування у площині буттєвої тимчасовості, відчуженості людей від творчої праці, влади, культури, історії. На основі цього й постала "донбаська регіональна ідентичність, яка серед ієрархії інших стала найважливішою" [Пасько та ін., 2006]. Враховуючи це, Кремль, який, відійшовши від шоку розвалу СРСР взяв курс на "повернення України" під свій вплив, визначив Донбас, як слабку ланку в архітектурі Української Держави і розпочав активно обробляти населення регіону і конструювати на основі донбаської регіональної ідентичності антиукраїнську ідентичність. Особливо активно цей процес пішов після окупації частини регіону Росією. О. Поплавський і Д. Щєпова проаналізували цей процес в окупованих районах Донецької та Луганської областей і встановили, що головним у діяльності як російських, так і місцевих політтехнологів, владних структур "народних республік" є просування концепту "особливої донбаської ідентичності", використання препаративних фактів, подій, а це сприяє подальшій деукраїнізації регіону. Автори зробили висновок, що інформаційно-пропагандистська складова конфлікту на Донбасі виступає одним із найголовніших інструментів нівелювання загальноукраїнської ідентичності в регіоні та сприяє формуванню власної "донбаської ідентичності", яка є складовою російської ідентичності [Поплавський та Щєпова, 2021].

Ці ж проблеми вивчав Р. Додонов і зробив висновок, що причиною конфліктогенності українського суспільства слід шукати в "іграх з ідентичністю", яку намагалися грати як центральна влада, так і деякі українські "опозиціонери". Свої претензії на владу вони будували на основі існуючих суперечностей ідентичностей (національної, регіональної, релігійної тощо), багато з яких глибоко вкорінені в історичній пам'яті [Додонов, 2016, с. 87]. Насамкінець

автор пропонує ймовірні сценарії розв'язання конфлікту на Донбасі [Додонов, 2016, с. 111–122].

Потрібно зазначити, що війна привнесла у феномен національно-громадянської ідентичності нові складові, що диктувалися небезпекою втрати територіальної цілісності Української держави й обмеження її суверенітету. Ними стали – волонтерство, добровольчий рух і національний спротив окупантам. Науковці, експерти звернули на них свою увагу. Найбільш вивченим є волонтерство. Перша ґрунтовна праця з цієї проблеми з'явилася у 2015 р. коли науковці Національного інституту стратегічних досліджень Д. Горелов і О. Корнієвський опублікували матеріал "Волонтерський рух: світовий досвід та українська громадянська практика", в якому проаналізували зарубіжний досвід волонтерської діяльності та охарактеризували сучасний стан українського волонтерства в умовах російської агресії. Розкрили причини його активізації у цей час, показали основні форми волонтерської діяльності, найбільш активні волонтерські організації та головні складнощі, що заважали їхній діяльності. На завершення Д. Горелов і О. Корнієвський надали пропозиції щодо удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази сприяння державою діяльності українських волонтерських організацій, посилення їх взаємодії з органами державної влади [Горелов та Корнієвський, 2015, с. 15]. О. Ванюшина проаналізувала зовнішні та внутрішні фактори розвитку волонтерського руху, окреслила соціально – демографічні характеристики українських волонтерів, розкрила вплив їхньої діяльності на суспільне життя країни [Ванюшина, 2015].

Потрібно зазначити, що війна Росії проти України призвела й до появи несправжнього волонтерства, метою якого стало отримання особистої вигоди від його імітації. Цю соціальну практику дослідили Ю. Мацієвський і Я. Лук'янчук. Вони проаналізували чинники, що сприяли появі псевдоволонтерства і розкрили вплив інформаційних технологій на його поширення, визначили типові ознаки, які дозволяють відрізнити волонтерство від псевдоволонтерства [Мацієвський та Лук'янчук. 2024].

До певної міри узагальнюючою працею, щодо волонтерства в умовах російсько-української війни є матеріал Ю. Поліщука

"Волонтерство в умовах російсько-української війни як складова громадянського суспільства". У ньому автор дослідив місце волонтерського руху в комплексі громадянських практик українців в умовах війни; проаналізував основні напрямки діяльності громадян та організацій задіяних у волонтерському русі; зробив спробу визначити рівень залученості громадян до волонтерського руху, ступінь довіри населення до волонтерів, розкрити їхній вплив на українське суспільство в цілому і на його обороноздатність зокрема [Поліщук, 2024a].

Іншою важливою складовою національно-громадянської ідентичності українців став добровольчий рух. Добровольчі підрозділи створювалися в умовах, коли державні механізми балансували на грані колапсу, а Революція Гідності дала суттєвий поштовх до розвитку структур громадянського суспільства. Аналіз науково-експертного дискурсного поля свідчить, що перші публікації з проблем цього феномену з'явилися уже влітку 2014 р. Зокрема, у серпні Ю. Бутусов опублікував матеріал у "Дзерталі тижня", в якому розкрив структуру добровольчого руху в Україні, охарактеризував його складові. Автор підкреслив, що "бійців усіх добровольчих частин, ... поєднує насамперед любов до Батьківщини й необхідність відбити російську агресію. Батальйони не формуються за принципом партійної, відомчої лояльності". Тим самим він намагався дати відповідь тим українським політикам, урядовцям, які намагалися нав'язати суспільству думку про те, що добробати "політизовані", схильні до "бунту". Ю. Бутусов наголосив, що бачить у "цьому неартикульованому конфлікті тільки корпоративні ревності деяких недалеких керівників Міноборони, які формують президентові односторонню інформацію про стан справ у Нацгвардії і в батальйонах МВС" [Бутусов, 2014].

Враховуючи те, що добровольчий рух є непересічним явищем в історії України, на нього звернули увагу й інші дослідники. Так, Д. Шурхало проаналізував витoki сучасного добровольчого руху в Україні і, відштовхуючись від того, що "до складу добровольчих формувань входять політично активні люди", підкреслив, що активність бійців і популярність багатьох добровольчих формувань призведе до того, що вони можуть стати фактором впливу на

політичне життя. Це насторожує український політикум і породжує тертя. Автор наголосив, що "добровольчі батальйони відіграли неабияку роль у стримуванні, а потім і приборкуванні сепаратистів", тому потенціал добровольців потрібно використовувати на користь держави, українського суспільства, а не боротися з ними [Шурхало, 2014].

А. Тетерук прослідкував історичну тяглість добровольчих військових формувань в Україні від Запорозької Січі до сучасного добровольчого руху. На його думку вони формувалися за однаковими принципами: добровільність у створенні; виборність командирів, які обиралися за моральними і діловими якостями; активна допомога населення для оснащення та озброєння; самостійна підготовка й тренування для ведення бойових дій; відданість справі захисту своєї землі, свого народу [Тетерук, 2016, с. 56]. "Добровольчі загони ставали частиною способу життя українського народу, і... певною мірою сприяли формуванню характеру народу, який став волелюбним, із умінням себе захистити" [Тетерук, 2016, с. 54].

Першою великою працею з проблем добровольчого руху стала підготовлена групою експертів і журналістів монографія "Добробати", яка побачила світ у 2016 р. У ній було зроблено спробу дати відповіді на наступні питання: чи вистояла б наша країна в боротьбі з російською агресією без добровольчих батальйонів; у чому сутність і витоки руху добробатів; якою була їхня роль під час найскладніших подій російської агресії на Сході України; яка доля чекає на добровольчі батальйони у майбутньому? Ця книга фактично стала хронікою діяльності добровольчих батальйонів і водночас роздумами над природою добровольчого руху. Про все це розповідають безпосередні учасники подій, політики, військові, громадські активісти та волонтери [Гладка та ін., 2016].

Досить предметно і комплексно проблеми добровольчого руху в Україні досліджував Ю. Стасюк. У статті "Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України" він запропонував своє визначення терміну "українські добровольчі формування"; проаналізував особливості самоорганізації патріотично налаштованих громадян і роль у цьому громадських організацій, політичних партій; дослідив вплив сучасної законодавчої бази

України як на процес формування, так і на діяльність добровольчих формувань; визначив "соціальний портрет добровольців", та їхню чисельність; розглянув участь українських добровольчих формувань у бойових діях з ворогом у 2014–2015 рр. [Стасюк, 2018a].

Г. Мамедов, В. Титич та В. Хекало дослідили одну зі складових добровольчого руху в Україні. А саме – феномен української територіальної оборони. Вони проаналізували практику функціонування територіальної оборони у світі і дійшли висновку, що український варіант цього феномену відрізняється тим, що "вступ до територіальної оборони був масовою відповіддю населення на російський наступ..., до бригад ТРО записувалося вдвічі більше людей, ніж було потрібно". Головним їхнім завданням був захист свого населеного пункту, свого дому. Автори запропонували концепцію української територіальної оборони, яка базувалася на тому, що "за своєю суттю сили ТРО є посередником між територіальною громадою і ЗСУ" [Мамедов та ін., 2022].

Особливою сторінкою змін громадянської свідомості українців став рух опору на тимчасово окупованих територіях. По гарячих слідах його розгортання проаналізувала Є. Назарова. На її думку, перші його прояви мали місце на Сумщині і Харківщині. З часом рух опору охопив Херсонщину, Запоріжжя, Крим і тепер це тисячі людей, які використовують різні форми боротьби: "...від інформування наших сил оборони про переміщення ворожої техніки, особового складу противника, ...підриву залізниць, складів... і закінчуючи розклеюю листівок, інформаційною кампанією для деморалізації ворога" [Назарова, 2022].

Узагальнюючою працею на даний час тут є підготовлена І. Коропатніком, М. Микитюк та С. Петковим книга "Український національний спротив (рух опору, партизанський рух) під час Українсько-російської війни: історична ретроспектива українського руху опору, український рух опору у період 2014–2021, український рух спротиву у період 2022–2023, нормативне-правове забезпечення" [Коропатнік та ін., 2023]. Усе ж ця складова національно-громадянської ідентичності є найменш вивченою і ще чекає своїх дослідників.

Ю. Поліщук зробив спробу визначити місце та роль волонтерства, добровольчого руху та національного спротиву окупантам у феномені української загальнонаціональної ідентичності. На його думку, вони стали "чи не головними чинниками самоорганізації індивідів, об'єднаних належністю до однієї держави як сукупності „ми”, що поділяють єдину систему смислів, переконань, уявлень про державу, свою країну, своє майбутнє, себе як члена єдиної спільноти" [Поліщук, 2023, с. 23–24].

Цей же автор комплексно підійшов до вивчення впливу війни Росії проти України на національно-громадянську ідентичність українців. Відштовхуючись від того, що російсько-українська війна дала поштовх до кардинального зміцнення позицій загальнонаціональної ідентичності й, відповідно, до різкого зменшення показників радянсько-російської ідентичності в українському соціумі, дослідник доводить, що змінилося сприйняття маркерів ідентичності з чуттєвої площини у площину практичну. Як результат, з'явилися нові прояви національної та громадянської ідентичності українців (волонтерство, добровольчий рух, національний спротив окупантам). Водночас відбулися значні зміни у якісних показниках ставлення громадян до символічних цінностей, пов'язаних з державністю України, що є важливою ознакою зміцнення загальнонаціональної ідентичності. Автор наголошує, що лише на восьмому році російсько-української війни владні інституції виробили стратегію державної політики у сфері утвердження української національно-громадянської ідентичності як складової гарантування національної безпеки України [Поліщук, 2024b].

Отже, зроблений нами аналіз засвідчив, що вплив війни Росії проти України на національно-громадянську ідентичність українців є чи не найбільш вивченою темою. Більшість дослідників обґрунтовано вважають, що вона зробила неоціненний внесок у становлення української самосвідомості, ототожнивши поняття "росія" і "війна", "Росія" і "ворог". Як результат, процеси національного самоусвідомлення та ідентифікація з батьківщиною для багатьох українців значно пришвидшилися. Війна остаточно перервала в Україні дифузю ідентичностей, яка століттями відбувалася на просторах колишньої імперії. Експерти, а за ними й науковці

встановили, що під впливом війни, поряд із класичними маркерами національно-громадянської ідентичності з'явилися й нові, пов'язані із загрозою втрати Україною своєї незалежності, територіальної цілісності (активна допомога громадян ЗСУ, волонтерство, добробати, участь у русі опору на окупованих територіях). Сформувалася чітка тенденція до згуртування та консолідації українського соціуму, у суспільстві практично зникли регіональні відмінності, які раніше часто породжували конфлікти, звелися до мінімуму показники радянсько-російської громадянської ідентичності, соціальні мережі стали важливим чинником зміцнення позицій національно-громадянської ідентичності українців. Але головний висновок, який зробили вітчизняні науковці й експерти – в Україні була, є і буде потужна українська нація. Вона базується на позитивних цінностях, що дозволяє людям з різних соціальних, етнічних, регіональних і конфесійних груп України об'єднатися й зміцнити стійкість Української держави.

2.3. СУСПІЛЬНІ ЦІННОСТІ ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Значно менше уваги науковці та експерти приділили питанням суспільних цінностей в умовах війни. Хоча ця проблема є надзвичайно актуальною, так як війна Росії проти України змушує нас переосмислити систему існуючих цінностей, визначити ті з них, що можуть забезпечити ефективне функціонування суспільства в умовах військової агресії з одного боку і реалізацію євроінтеграційних прагнень з іншого. "Гібридна фаза" війни спочатку оманливо заспокоювала громадян, далеких від військової справи і питань національної безпеки. Більшість мешканців України перебували в полоні стереотипів й ілюзій щодо принципової неможливості війни Росії проти України, бо переважна більшість українців міцно засвоїла радянське (російське) ідеологічне кліше – "українці і росіяни братні слов'янські народи, між ними війна не мислима" і вірили в це. До такого заспокоювання долучилася й влада, говорячи про "шашлики на 9 травня". Це ж стосується і значної маси

науковців, які спочатку не проявляли зацікавленості до проблем впливу російської агресії на суспільні цінності українців. І це не дивлячись на те, що Кремль розглядав їх, з одного боку, однією з причин цього протистояння, проте, з іншого – знаряддям розколу України, її ослаблення. Останнє проявилось у розгортанні активної пропагандистської, а згодом й організаційної кампанії щодо формування сепаратистських настроїв і рухів у східних і південних регіонах України, підриві позицій українських національних, суспільних цінностей. Згодом це привернуло увагу вітчизняних науковців. Загальний аналіз наукового дискурсного поля свідчить, що вони активніше досліджували ці питання на прикладі Донбасу. Серед таких праць варто виділити монографію О. Єрьоменка "Размышления о луганской Вандее", головною смисловою інтенцією якої є обґрунтування високої значущості європейських цінностей, прагнення захистити їх від стихії "радянської свідомості" значної частини мешканців Донбасу. Для цього автор описав психологічний портрет сепаратистів і показав ту систему цінностей, яка ними рухала, розкрив механізми її формування у луганців [Ерёменко, 2015].

Значний внесок у дослідження ментальних, ціннісних основ населення Сходу України зробив І. Дзюба, який народився і виріс на Донбасі і не зі слів знав життя його мешканців. Саме тому у критичний момент як для регіону, так і для України в цілому він розкрив причини того, чому Росія у боротьбі з Україною зробила ставку на Донбас. Свої роздуми І. Дзюба виклав у збірнику "Донецька рана України: Історико-культурологічні есеї". На його думку, основою того, що саме цей регіон став слабкою ланкою у структурі Української держави стало те, що уже в роки незалежності, за допомогою Росії, тут продовжували культивувалися "не лише старі й воістину безсмертні радянсько-кагебістські міфи про „западенцов” як бандерівців, а вже й нові, незалежницької доби, про нібито принципову ворожість „Києва” (як символу української влади) до Донбасу, що нібито годує всю Україну. Насаджувався меседж „Донбас не чуєть”" [Дзюба, 2015, с. 5–6.]. Ще однією технологією формування ціннісних орієнтирів мешканців Донбасу, на думку І. Дзюби, була підміна понять і відверта брехня, якими

займалися спочатку радянські ідеологи, а потім – кремлівські. Автор наголошує, що "кілька десятиліть поспіль „інтернаціоналізм” тут називали державну русифікацію, а „дружбою народів” – політику уніфікації. Непіддатливість уніфікації, збереження власного обличчя називалося „націоналізмом”. В Україні він отримав власну назву – бандерівщина, а українську мову називали „бандеровским языком”” [Дзюба, 2015, с. 70.]. Автор наголосив, що в роки української незалежності до обробки донбасівців долучилася кремлівська пропаганда, яка розгорнула активну "боротьбу з фашизмом" в Україні. Саме під її впливом і в Криму, і в Донбасі "фашизоїдні україноненавистники", оголосивши себе "антифашистами", виходили на демонстрації проти "українізації" під гаслом "фашизм не пройде!" [Дзюба, 2015, с. 71].

Дослідники також звернули увагу на вивчення впливів війни на Сході України на ціннісну парадигму населення як цього регіонів, так й України в цілому. Зокрема, А. Портнов, проаналізувавши головні складові ціннісної парадигми мешканців Донбасу, зробив висновок, що у регіоні сформувалося "неприятно-насторожене ставлення до Києва... і чужине вловлювання дискримінаційної риторики, яку щодо „мешканців Донбасу” дозволяли собі й українські політики, і громадські діячі". Як результат, поширеними стали меседжи: "Донбас обирає своїх", "Донбас порожняк не жене", "Донбас не поставити на коліна" [Портнов, 2016]. Підсумовуючи, автор висловлює побоювання щодо ймовірності того, що війна на Донбасі може сформувати нову соціально-етнічну спільноту, зі своєю парадигмою цінностей. Якщо вона виникне, то буде "не українською, а антиукраїнською" [Портнов, 2016]. Війна і дії Кремля суттєво підкорегували побоювання А. Портнова. Сьогодні на окупованій частині Донбасу домінуючою системою цінностей, особливо серед значної частини молоді, є російсько-імперська. Її насадження розпочинається ще з дитячих садочків, шкіл, організацій "юнарії". Остання почала створюватися на окупованих територіях Луганщини і Донеччини у 2016 р. і спочатку сприймалася місцевим населенням прототипом радянської "Зарниці", але з 2022 р. дітей у ній почали активно готувати до служби в російській армії. Особливо активним й агресивним є путінське "движение

первих". Його організації функціонують не лише на Донеччині, Луганщині, а й на Херсонщині, в Запорізькій області, у Криму. Українських дітей залучають до них через "підкуп" (рюкзаками з канцтоварами, грантами на власний проєкт, підтримкою юних підприємців, відпочинком у таборах, подорожами, додатковими балами для вступу у ВНЗ), але головним є "промивання мізків" за допомогою оспівування Росії, її державної символіки та історії, возвеличування російської культури, нав'язування ідеї "служіння отечеству", урочисте святкування захоплення регіонів України. Учасникам руху роздають російські паспорти перед об'єктами камер і показують цей процес на телебаченні. Незмінною частиною ідеологічної роботи руху на користь Росії є організація підтримки дітьми військовослужбовців РФ, які воюють проти України. Їх змушують виготовляти загарбникам окопні свічки, сірники довгого горіння, плести маскувальні сітки, майструвати талісмани і листівки [Іщук та Юрченко, 2024].

На зміни ціннісної парадигми, що привнесла в українське суспільство війна звернули увагу й соціологи. Н. Дмитрук проаналізувала результати двох репрезентативних всеукраїнських досліджень "Цінності молоді", виконаних у 2016 і 2017 рр., щодо ієрархії та пріоритетів актуальних ціннісних орієнтацій української молоді (віком до 35 років) і зробила висновок, що в умовах війни серед сучасної молоді значно ослабли патерналістські цінності, а інтегративні цінності домінують над вітальними [Дмитрук, 2017, с. 60–62]. О. Ручка встановив, що за означений період значно зросли рейтинги цінностей, що домінують у політичному і культурному дискурсі Заходу протягом останніх семидесяти років. А саме цінності: саморозвитку людини; толерантності, солідарності, зміцнення соціальних зв'язків, пошуку сенсу життя в житті суспільства; патріотизму, демократизму, креативного індивідуалізму, культурної компетентності, інтелектуального розвитку, ревіталізації певних національних традиційних, релігійних цінностей. На думку автора, це створює єдиний ціннісно-смісловий фундамент суспільного життя країни, який може слугувати опорою духовної мобілізації наших громадян, що є великим позитивом в умовах воєнної агресії путінської Росії [Ручка, 2018, с. 215].

Однією з перших великих праць політологів з комплексного дослідження стану, динаміки ціннісних орієнтацій громадян України та їхніх суспільних практик в умовах російської агресії є монографія науковців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України "Ієрархія цінностей населення Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії". Основою для аналізу стали Схід і Південь України, які одними з перших відчули на собі агресивні дії Росії. Відштовхуючись від того, що "на мешканців цих регіонів чиниться... гібридно-окупаційна експансія РФ" [Войналович та ін., 2021, с. 9], автори проаналізували місце національно-громадянських цінностей у структурі світоглядних переваг населення Сходу та Півдня України, його мовні практики і переваги, релігійно-суспільні орієнтації, вплив медійного дискурсу на формування політичних цінностей мешканців регіону. Особливий інтерес являє розділ М. Рябчука в якому автор аналізує основні ідеологеми "русского мира" і маніпулятивні технології їхнього насадження в Україні, розглядає особливості історично сформованої в Україні політичної культури [Войналович та ін., 2021, с. 70–109]. До певної міри узагальнюючим є розділ О. Калакури, де осмислюється процес трансформації ціннісних орієнтирів мешканців Сходу і Півдня України на тлі російської агресії та культурної експансії, з'ясовуються його особливості у контексті декомунізації суспільства, обґрунтовуються шляхи утвердження національної єдності українців [Войналович та ін., 2021, с. 298–335].

Зранку 24 лютого 2024 р. розпочався повномасштабний наступ Росії на Україну, який Путін облудно назвав "спеціальною воєнною операцією" (СВО). Її ідеологічні цілі оприлюднила російська державна агенція "РИА-новости". Головні ідеї цього матеріалу зводилися до наступного: потрібно "перепрошити" свідомість українців; Україна має втратити суверенітет і свою назву, а все її населення має бути "перевихованим" під контролем РФ; усі українці мають піддатися ідеологічним репресіям, жорсткій цензурі у сфері культури та освіти; тотальна "денацифікація" повинна тривати не менше строку життя одного покоління [Рафальський, 2024, с. 338]. Як ми бачимо одним із головних завдань стало знищення ціннісної

парадигми українців. Це підштовхнуло вітчизняних науковців, експертів до вивчення ціннісних основ українського суспільства і впливу на них російської гібридної війни в широкому її сенсі. Як результат, до цієї проблеми звернулися політологи, історики, філософи, соціологи, демографи і, навіть, економісти з педагогами. Зокрема, політологи аналізували наслідки впливу російської агресії на зміни тих чи інших цінностей і ціннісних орієнтацій на суспільно-політичну ситуацію в країні, здійснювали прогнозування політичних процесів. Так, Т. Неприцька, проаналізувавши вплив російської агресії на ціннісні орієнтації українців, наголосила, що ті цінності, які після закінчення Другої світової війни пропагувалися та популяризувалися у західному суспільстві, включаючи й українське після відновлення незалежної України у 1991 р., (цінності миру, толерантності, полікультурності та ненасильницької взаємодії), почали втрачати свою актуальність [Неприцька, 2022, с. 93]. Перед українським суспільством постав виклик: яким чином зберегти територіальну цілісність держави і не втратити ту "прозахідну", пацифістську систему цінностей, яка необхідна Україні у перспективі інтеграції України до Європи, де агресивне, мілітаристське суспільство не позиціонується як успішне. На думку авторки "українське суспільство не змінило свою ціннісну парадигму та не відмовилося від ідей демократії, альтруїзму, добробуту та загального пацифістського дискурсу", а тимчасово реструктурувало ієрархію власних цінностей актуалізувавши такі з них як національна безпека, групова солідарність, традиціоналізм, відмова від "інакшості" та готовність підкорятися сильним лідерам. Для підтвердження свого висновку Т. Неприцька наводить дані аналітичного звіту Світового опитування щодо цінностей (2020 р.), в якому зростає, порівняно з 2011 р., кількість українців, готових підтримати авторитарне правління президента чи навіть військове правління [Неприцька, 2022, с. 95 – 96].

Ю. Шайгородський дослідив вплив повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну на зміну ціннісних пріоритетів громадян України. Довів, що в умовах екзистенційної загрози відбуваються кардинальні зміни структури ціннісних орієнтацій, переосмислюється значущість загальнолюдських і

демократичних цінностей, зростає роль цінності держави та її територіальної цілісності. Як результат, пріоритетними для громадян стали цінності безпеки, свободи, територіальної цілісності, соборності та суверенітету держави, її незалежності та самостійності, її майбутнього, а також – власного майбутнього, майбутнього рідних та близьких. Прагнення матеріального добробуту поступилося прагненню збереження демократичного шляху розвитку України та її державної незалежності. Автор звернув увагу на те, що зміна цінностей привела до зміцнення позицій громадянського суспільства, що проявилось у виникненні "самоорганізованих громадських рухів під час Революції Гідності, й об'єднанні волонтерів для допомоги добровольчим загонам у перші роки воєнного вторгнення Росії в Україну, благодійної допомоги переміщеним із тимчасово окупованих територій Сходу України та АР Крим" [Шайгородський, 2023а, с. 7–9]. Науковець наголосив на "неефективності наявної системи взаємодії держави з громадськістю та її інститутами. Адже першими до організації волонтерської допомоги ЗСУ долучилися передусім не „легалізовані відповідно до законодавства” інститути громадянського суспільства, а ініціативні, об'єднані конкретною метою громадяни, „неформальні лідери громадської думки”". Ю. Шайгородський звернув увагу і на роль соціальних мереж у створенні неформальних громадських об'єднань за принципами мережевих структур [Шайгородський, 2023а, с. 10].

В іншій статті "Суспільна мобілізація як зміна ціннісних пріоритетів" Ю. Шайгородський, аналізуючи вплив російської агресії на зміну ціннісних пріоритетів громадян України, встановив, що вона згуртувала й мобілізувала українське суспільство, сприяла ціннісно-орієнтаційній єдності українців, зміцнила позиції громадянського суспільства на основі "самоорганізації та взаємодопомоги". Як результат, "пріоритетними цінностями... постали цінності безпеки, свободи, територіальної цілісності та суверенітету держави, її незалежності та самостійності, її майбутнього, власного майбутнього, майбутнього рідних та близьких". Воєнна загроза не лише вплинула на ціннісні пріоритети населення України, але й зумовила зміну поведінкових моделей та їх морально-етичних основ [Шайгородський, 2023b, с. 89]. Автор

також звернув увагу на те, що окремі експерти, журналісти, дослідники пишуть про те, що українці "втомилися від війни та стали менше допомагати ЗСУ". При цьому вони вживають поняття "синдром втоми від війни" і пов'язують його появу зі зміною емоційного стану громадян через затягування війни, їхнім невдоволенням своїм фінансовим становищем, планами на зміну місця проживання тощо. Ю. Шайгородський не погоджується з такими твердженнями і наголошує, що "не варто визначати цей стан „синдромом втоми від війни”, радше – зміною домінуючих емоцій, зумовлених очікуваннями – порівняно швидкими й безумовно позитивними. Українство ж, попри все, залишається консолідованим як ніколи досі, а національна єдність була і залишається основою протистояння російській агресії й наближення перемоги над ворогом, а допомога й підтримка міжнародних партнерів – її запорукою" [Шайгородський, 2023b, с. 93 – 94].

На відміну від попередніх праць, що аналізувалися, А. Редькіна більше уваги у своєму дослідженні приділила теоретико-методологічним аспектам українських національних інтересів і цінностей. Особливий інтерес у статі викликає їхня класифікація в умовах війни. Зокрема, авторка виділяє три групи інтересів (політичні, безпекові, економічні), які, у свою чергу, вона ділить на складові. Серед політичних інтересів А. Редькіна виділяє врегулювання конфліктного поділу всередині країни з урахуванням мовного, міграційного і соціального чинників. Серед безпекових інтересів чи не найголовнішим, на її думку, є забезпечення національного суверенітету та цілісності країни. Серед економічних інтересів чільне місце займає розвиток економічної сфери суспільства з урахуванням військового стану [Редькіна, 2023, с. 147]. Аналізуючи вплив російської агресії на ціннісну парадигму українського суспільства, авторка робить висновок, що уже з 2014 р. його "геополітична амбівалентність, яка проявлялася у готовності переважної більшості суспільства обирати одночасно західний та східний вектори розвитку, перестає домінувати... і з року в рік демонструється переважання в суспільній свідомості європейської інтеграційної моделі та євроатлантичної". Найвищої точки ця тенденція набула у період повномасштабного вторгнення [Редькіна,

2023, с. 149 – 150]. Дослідила А. Редькіна і вплив російсько-української війни на симпатії українців до політичних течій. Аналізуючи матеріали Центру Разумкова, вона встановила, що з великим відривом від інших політичних ідеологій тепер лідирує націонал-демократичний напрямок, а найменшу підтримку має ідеологія "руського міра" [Редькіна, 2023, с. 151].

Здійснений авторкою аналіз змін ціннісної орієнтації населення України засвідчив, що війна суттєво вплинула на життєві установки, ціннісні орієнтації населення та загальну переоцінку пріоритетів. Переважна більшість зрозуміла, що матеріальні статки є доволі мінливими і не мають великого значення, коли стоїть питання виживання себе, своєї родини та країни в цілому. З цього А. Редькіна зробила висновок, що головним для абсолютної більшості громадян України є боротьба за державну незалежність, обстоювання свого права на власне майбутнє та майбутнє країни [Редькіна, 2023, с. 156].

Відкрита агресія РФ повернула увагу соціологів до проблем суспільних цінностей населення України. Д. Судин, проаналізувавши на основі даних численних соціологічних досліджень вплив російсько-української війни на ідентичність, пам'ять і цінності в Україні, зробив висновок, що вона дала українському суспільству потужний імпульс до змін. Деякі з них – однозначно позитивні і мають, безперечно, історичне значення, а деякі несуть приховані загрози. Серед позитивних змін він виділив наступні: зріс рівень соціальної згуртованості та суспільної мобілізації; історичного максимуму досягли показники ідентифікації мешканців нашої країни громадянами України; посилилася ідентифікація з європейською ідентичністю й ослабла з "радянською"; зросла довіра українців один до одного; значно знизився рівень соціального цинізму; відбувається трансформація історичної пам'яті. Водночас, "війна є кризою", яка виявляє чи виводить на зовні загрози цінностям, на яких тримається суспільство й інститутам, які захищають і підтримують ці цінності. Серед них, автор виділяє такі: спроби влади "поставити на місце" політичні сили чи рухи, які наразі не при владі і які на думку перших загрожують стабільності і безпеці; війна посилює відчуття потреби сильного лідера, який

може вирішити всі проблеми. Розкриваючи сутність останньої загрози, Д. Судин окреслює дві небезпеки для демократії в Україні: "...перша – позірна – лише ззовні нагадує бажання „сильної руки”, але насправді йдеться про бажання більш ефективного врядування. Цей запит особливо загострився під час війни, але він не свідчить про зсув українського суспільства в бік авторитаризму. Інша – більш реальна – загроза пов’язана із завищеними очікуваннями щодо розвитку України після перемоги" [Судин, 2022].

О. Жуленьова проаналізувала динаміку змін суспільних цінностей населення України на різних етапах російсько-української війни і встановила, що починаючи з 2014 р. зменшується важливість матеріального добробуту і зростає важливість державної незалежності та демократичного розвитку країни [Головаха та Макеєв, 2022, с. 327–328]. А після повномасштабного вторгнення у свідомості громадян України особисте, громадянське та національне тісно переплелися і вони зрозуміли, що матеріальний добробут не захистить їх від удару ракет, безпілотників чи влучання снаряду. Водночас матеріальний добробут в реаліях війни може бути ресурсом для допомоги армії, засобом, який полегшить життя в нових умовах, особливо це стосується внутрішньо і зовнішньо переміщених осіб, слугуватиме подушкою безпеки в разі втрати роботи [Головаха та Макеєв, 2022, с. 329]. Авторка робить висновок, що війна стала подією, яка інтенсифікувала процес національної самовизначеності, стимулювала готовність українців до спротиву агресії й захисту незалежності України. Водночас, характерною для українців залишається така цінність, як "конформність", тоді як "самостійність" є доволі слабко вираженою [Головаха та Макеєв, 2022, с. 335].

Вітчизняні психологи звернули увагу на вплив війни на ціннісну парадигму мешканців, які побували в окупації. Зокрема, О. Шаумян та О. Музика вивчили цю проблему за допомогою емпіричного дослідження, яке включало: спостереження, опитування, бесіди, анкетні опитування та тестування мешканців Херсону і Херсонської області, які пережили окупацію. Було встановлено, що однією з ключових особливостей впливу війни на жителів деокупованих територій є переживання негативних емоцій, спричинених війною. Серед них виділяється страх, боязнь, тривога,

туга [Шаумян та Музика, 2024, с. 704]. Виявлено поступовий відхід від звичного для них до війни російського контенту (перегляд російських серіалів, слухання їхньої музики, читання літератури, у яких принижується гідність українців). Встановлено зростання розуміння того, що: слід брати відповідальність за свої дії; що для тебе Україна є Батьківщиною; що від тебе теж залежить перемога у цій війні. На думку авторок, це свідчить про перегляд цінностей та переоцінку життєвих норм. Крім того, утрата житла, робочих місць і стабільності призвела до переоцінки матеріальних цінностей на користь більш глибоких, соціальних та емоційних аспектів життя. Як наслідок, зросло значення безпеки, солідарності та взаємодопомоги [Шаумян та Музика, 2024, с. 711–712].

Отже, вивчення доробку вітчизняних науковців та експертів свідчить, що тривалий час вони не проявляли значної зацікавленості до проблем впливу російської ідеологічної машини на суспільні цінності українців та їхні ціннісні пріоритети. Лише відкрита російськ агресія змусила їх це зробити. Загальний аналіз наукового дискурсного поля свідчить, що науковці активніше досліджували ці питання на прикладі Донбасу і Криму. Це робили політологи, історики, філософи, соціологи, демографи і, навіть, економісти з педагогами. Зокрема, політологи аналізували наслідки впливу російської агресії на зміни тих чи інших цінностей і ціннісних пріоритетів українців з орієнтацією на суспільно-політичну ситуацію в країні, здійснювали прогнозування політичних процесів.

Повномасштабний наступ Росії ще збільшив їхню увагу до вивчення ціннісних основ українського суспільства і впливу на них російської як гібридної, так і конвенційної війни. Було встановлено, що в умовах екзистенційної загрози, яка нависла над Україною відбуваються кардинальні зміни структури ціннісних орієнтацій її громадян, переосмислюється значущість загальнолюдських і демократичних цінностей, зростає роль цінності держави та її територіальної цілісності. Як результат, пріоритетними для громадян стали цінності безпеки, свободи, територіальної цілісності, соборності та суверенітету держави, її незалежності та самостійності, її майбутнього, а також – власного майбутнього, майбутнього рідних та близьких.

2.4. ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ЯК СКЛАДОВА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Війна, яку Росія веде проти України є гібридною. Однією з важливих її складових є інформаційна війна, яка є інструментом ідеологічного тиску на українців. Її завдання – породити сумніви в українському суспільстві щодо перемоги у цьому протистоянні; поширити протиріччя та домисли в переконання і цінності українців; внести у суспільну та індивідуальну свідомість ворожі ідеї і погляди для їхньої дезорієнтації; залякати їх російською могутністю. Водночас, інформаційні технології використовуються Кремлем і щодо свого населення. Це робиться для того щоб з одного боку дискредитувати українців в його очах, а з іншого – залякати ними свій "глибинний народ".

Агресивна політика Росії щодо України, яка посилилася після приходу до влади Путіна привернула увагу вітчизняних науковців, експертів до питань інформаційного, ідеологічного впливу Росії. У 1998 р. І. Горбенко, В. Долгов і Т. Грінченко опублікували одну з перших в Україні монографію присвячену теоретичним аспектам інформаційної війни, її сутності, методам і засобам ведення [Горбенко та ін., 1998]. Ю. Бабенко визначила роль інформаційної війни в ідеологічній боротьбі і розкрила її мету (послабити моральні і матеріальні сили супротивника та посилити власні) і методи (пропагандистський вплив на свідомість людини в ідеологічній та емоційній сферах). Авторка наголосила на важливості ролі журналістів в руках яких інформація може стати "зброєю масового знищення" [Бабенко, 2006]. Група фахівців на чолі з В. Горбуліним дослідила проблеми моделювання та аналізу інформаційних операцій як складових інформаційних протистоянь, розкрила хід окремих з них та показала вплив деяких з цих операцій на владні структури, суспільство [Горбулін та ін., 2009].

Усе ж, тривалий час проблеми інформаційної війни не дуже цікавили вітчизняний науково-експертний загал. До того ж аналіз наявних публікацій свідчить, що у них фактично відсутній російський кейс, що цілком вписується в політику офіційної влади – "не дратувати Кремль".

Ситуація змінилася після початку російсько-української війни. Саме це змусило науковців, експертів повернутися обличчям до проблем інформаційно-комунікаційного простору України і протидії російській пропаганді та дезінформації. У першу чергу, вони звернули увагу на вивчення теоретико-методологічних аспектів феномену інформаційної війни. Найактивніше ці питання досліджував Г. Почепцов. Зокрема, у монографії "Сучасні інформаційні війни" він наголосив, що "інформаційні війни є інформаційними технологіями, що впливають на інформаційні системи, маючи на меті введення в оману масову чи індивідуальну свідомість, виведення з ладу або десинхронізацію процесів управління суспільством та його складовими, передовсім військовими" [Почепцов, 2015, с. 169]. Розвиваючи такий підхід, автор, зазначає, що інформаційні війни можливі в різних сферах життя суспільства (політиці, бізнесі, економіці, соціальному житті) й в усі часи. Це квазіагресивний інструментарій мирного життя, а не лише збройного конфлікту між державами. І постійний розвиток інформаційного простору продукує нові можливості для застосування цього інструментарію. Поява Інтернету здійняла його до нових висот [Почепцов, 2015, с. 170].

У наступній монографії "Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах" Г. Почепцов дав нове, на нашу думку більш сучасне визначення інформаційної війни фактично змінивши об'єкт, на який вона направлена. У цьому варіанті воно звучало наступним чином: "інформаційна війна найінтелектуальніший варіант військового протистояння, оскільки... об'єкт впливу тут – людський розум. І сила і слабкість закладені в когнітивних можливостях людини. Якщо звичайна війна націлена на тіло людини, то інформаційна або смислова – на її розум" [Почепцов, 2016, с. 7]. Автор виділяє три типи інформаційної війни: кібервійна, або інформаційно-технічна; інформаційно-психологічна; інформаційно-смислова війна, або інформаційно-гуманітарна. Якщо перші два поняття часто зустрічаються в науковому дискурсі, то третє, а саме – інформаційно-смислова війна, є мало вживаним. Г. Почепцов так його розкриває: "інформаційно-смислова війна має справу не так із фактами, як зі смислами, які ведуть до певної інтерпретації

фактів..., якщо факти завжди нові, то смисли можуть бути „старими” для однієї ситуації, але новими для іншої” [Почепцов, 2016, с. 5]. Таким чином, автор зробив спробу ввести у вітчизняний науковий обіг поняття "смилова війна", порівнявши її з інформаційною війною, але, на нашу думку, це не дуже вдалося, так як практично ніхто з вітчизняних авторів його не використовував і не використовує.

Потрібно зазначити, що Г. Почепцов писав про "смилову війну" ще у 2014 р. під впливом захоплення Росією Криму. У статті "Перша смилова війна у світі (Україна, Крим, Росія)" він наголосив, що "смилова війна" – принципово "медійна війна" і вона завжди йде попереду військової. Вона базується на образах і тому "спочатку перемагає уми, а потім території". "Сенси – це закодовані ритуали, що задають поведінку". Автор вважає, що прикладом першої смилової війни у світі стало захоплення РФ Криму, в ході якого: "інформаційна та віртуальна складові були не вторинні, а первинні; військова складова вийшла на перший план тільки наприкінці, до цього вона перебувала в тіні; активуються старі смисли, а не вносяться нові; активно залучаються журналісти і політтехнологи" [Почепцов, 2014].

У 2017 р. Г. Почепцов опублікував нову монографію "Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології ХХІ століття". У ній він більше уваги звернув на майбутнє ніж на сьогоднішнє. Тому в ній досліджуються новітні технології інформаційного впливу, які або лише почали використовуватися, або будуть використовуватися в найближчому майбутньому (Інтернет-мережі, віртуальна реальність, ігрові технології тощо). Усе ж, у розділах присвячених розкриттю інструментів інформаційної війни (пропаганда та контрпропаганда) є аналіз використання їх у російсько-українській війні [Почепцов, 2017].

Визначення інформаційної війни, з урахуванням досвіду російсько-української війни давали й інші вітчизняні дослідники. Так, Д. Прокоф'єва, зробила наголос на технологійній складовій. На її думку, інформаційна війна "це цілеспрямовані інформаційні впливи, що здійснюються суб'єктами впливу на мішені (об'єкти впливу) з використанням інформаційної зброї задля досягнення

запланованої мети" [Прокоф'єва, 2019]. Н. Семен, визначивши інформаційну війну як "інформаційні технології, які мають на меті ввести в оману широке коло людей, маніпулювати індивідуальною та масовою свідомістю, що призводить до виведення з ладу процесів управління суспільством і його складових, передовсім військових", виокремлює методи, які Росія активно застосовує в Україні: дезінформування та маніпулювання; пропаганда; намагання змінити громадську думку; психологічний і психотропний тиск; поширення чуток [Семен, 2016, с. 24]. А. Стадник, проаналізувавши виявлені нею визначення інформаційної війни, зробила висновок, що в науковому світі їх є багато. Тому вона не дає ще одне, а аналізує головні її ознаки: інформаційна війна направлена на отримання певного виграшу зацікавленою стороною; вона ґрунтується на використанні інформаційного впливу; використовує інформаційну зброю (приховану, або відкриту); інформаційна війна не демонструє наряду свої цілі; може вестись у мирний час, від імені іншої держави, і громадськість може не підозрювати, що зазнає інформаційного впливу [Стадник, 2015, с. 83–84]. Враховуючи ці ознаки, А. Стадник визначає та характеризує основні моделі інформаційної війни: масової демонстрації; пропагандистської комунікації; дезінформаційної кампанії; кампанії нейтралізації; масової комунікації; семіотична модель; модель резонансного впливу [Стадник, 2015, с. 84–85]. При цьому, авторка звернула увагу на міжнародний досвід ведення інформаційних війн і, в першу чергу, на досвід США як країни, яка першою заговорила про "інформаційні війни" і, яка продовжує активно вивчати цей досвід [Стадник, 2015, с. 87–88]. Не минула А. Стадник й інформаційну війну, яку веде Росія проти України. На її думку особливістю цієї війни є її "віртуалізація" [Стадник, 2015, с. 88]. Недоліком є те, що авторка не дає чіткого обґрунтування цього твердження і не розкриває її складові.

Теоретичні й, особливо, практичні аспекти інформаційної війни як частини більш складного феномену – "гібридної війни" досліджували й інші вітчизняні науковці. Так, Н. Войтович і Р. Кравець розглянули різні підходи до поняття "інформаційна війна". Показали головні тенденції розвитку технологій таких війн

у сучасних умовах, проаналізували конкретні інформаційні атаки російського телебачення щодо України впродовж лютого – березня 2014 р. [Войтович та Кравець, 2014]. Подібний підхід до об'єкта свого дослідження застосувала й М. Зубарева. Узагальнивши головні підходи своїх попередників до дефініції "інформаційна війна", вона визначила її основні психологічні риси, закономірності та наслідки; проаналізувала особливості інформаційної війни Росії проти України, звернувши особливу увагу на технології медіаборотьби. Вона не оминула й використання та трактування іноземними засобами масової інформації фактів про російсько-українську війну. На основі зробленого аналізу, авторка надала пропозиції щодо захисту українців від російських фейків і дезінформації [Зубарева, 2015].

Вітчизняні науковці, разом із аналізом сучасної російської інформаційної агресії, звернули увагу на історію інформаційного, ідеологічного протистояння України і Росії. Так, Г. Сасин дослідив історію інформаційних атак Росії проти України, які були спрямовані на розхитування ситуації всередині країни та створювали їй негативний імідж у світі. Серед них: нав'язування ідей федералізації; надання російській мові статусу другої державної; проблеми Чорноморського флоту, паливно-енергетичного комплексу, Криму і кримських татар тощо. При цьому автор проаналізував основні напрямки та способи застосування Росією маніпулятивних, психоінформаційних технологій, а також дав пропозиції щодо захисту інформаційного простору України [Сасин, 2015].

Цікавою за змістом і підходами є стаття А. Киричок. У ній визначено основні етапи інформаційного протистояння України та Росії, шляхи підвищення інформаційної обороноздатності нашої держави. Охарактеризовано кожну стадію цього протиборства та зроблено висновки щодо подальших дій України у цьому протистоянні. Подано детальний хронологічний аналіз головних інформаційних приводів, які стимулювали ескалацію ситуації як у інформаційному просторі, так і на лінії фронту. Але викликає запитання назва статті в якій об'єктом дослідження визначено "історіографічний аналіз", що передбачає дослідження наукових матеріалів з проблем російсько-української інформаційної війни.

Насправді ж, автор досліджує особливості самого інформаційно-ідеологічного протистояння Росії й України, а про аналіз наявної літератури з даного питання навіть не згадує [Киричок, 2017].

Аналіз виявлених автором текстів свідчить, що набагато більше уваги вітчизняні науковці приділили дослідженню інструментарію інформаційної війни Кремля проти України. Зокрема, Ю. Горбань, наголосивши, що метою інформаційної війни є ослаблення моральних і матеріальних сил супротивника та зміцнення власних, розкриває основні методи інформаційної агресії Кремля проти України: дезінформування та маніпулювання; пропаганда; диверсифікація громадської думки; психологічний і психотропний тиск; поширення чуток. При цьому автор вважає, що Москва "багато в чому наслідує і навіть повторює методи та прийоми ідеологів фашистської Німеччини" [Горбань, 2015]. Значну увагу дослідник приділив розкриттю методів психологічного тиску Кремля на українське керівництво з метою змусити його прийняти московський сценарій з урегулювання конфлікту [Горбань, 2015, с. 139]. Ю. Горбань робить цілком обґрунтований висновок: в інформаційній війні проти України Росія застосовує практично весь арсенал впливу на свідомість людей не лише в Україні, а й у Росії. Тому замість "братнього народу", як називали українців у часи Радянського Союзу, тепер для пересічного росіянина вони стали "бандерівцями", "американськими маріонетками" – найбільшими ворогами [Горбань, 2015, с. 140]. А. Ділай, вивчаючи проблеми інформаційного протистояння України російській агресії, звернув увагу на те, що розгортанню цієї війни багато в чому сприяють засоби масової комунікації, які, маніпулюючи думками населення та пропагуючи певні ідеали, формують відповідне їй сприйняття. Автор розкрив основні етапи підготовки і проведення Росією інформаційних операцій [Ділай, 2019]. М. Гетьманчук, досліджуючи природу російсько-української "гібридної війни", теж зупинився на її інформаційній складовій. На відміну від попередніх дослідників, які в основному аналізували дії лише з російського боку, він зробив акцент на аналізі особливостей дії інформаційних механізмів з обох боків російсько-українського війни, їхньої роботи з масовою аудиторією. Автор звернув увагу на помилки, які були

допущені українською владою в інформаційній політиці [Гетьманчук, 2017].

Як уже неодноразово наголошувалося, одним із головних інструментів інформаційної війни є пропаганда. Тому не дивно, що багато вітчизняних науковців звернули увагу на неї. Зокрема, В. Ткач, дослідив феномен пропаганди як інформаційного складника гібридної війни Росії проти України. При цьому він визначив її головні цільові групи, історичні передумови застосування пропаганди щодо них, її основні засоби, інструменти, методи й порядок здійснення. Значна увага була приділена тим викликам і загрозам, які несла ця пропаганда для України. Автор зробив висновок, що на сьогодні український інформаційний простір є слабо захищеним, а система інформаційної безпеки як складника безпеки держави в цілому фактично є недієздатною, а отже, не забезпечує результативної боротьби з інформаційною агресією, слабо протидіє антиукраїнській пропаганді, ворожим фейкам і дезінформації [Ткач, 2016]. Особливості просвітницької й маніпулятивної пропаганди вивчав В. Лизанчук. Проаналізувавши функції, методи і форми московської маніпулятивної пропаганди в умовах інформаційно-психологічної та військової агресії, автор охарактеризував головні джерела донесення її месиджів до населення, розкрив методи протидії російській маніпулятивній пропаганді на засадах україноцентризму [Лизанчук, 2018]. О. Підлуцький визначив специфіку інструментарію нинішньої російської пропагандистської війни проти України порівняно з інструментарієм класичної інформаційної війни, провівши "інвентаризацію" сучасних російських пропагандистських міфів, розкрив їхню особливість і запропонував засоби їхнього "розвінчання" [Підлуцький, 2017]. О. Удод звернув увагу на роль і місце історичної пропаганди в інформаційній війні. Проаналізувавши антиукраїнський характер російської історичної пропаганди, він аргументовано доводить, що надійним антидотом їй є сучасний український історичний наратив [Удод, 2024].

Одним із інструментів пропаганди є книги, які відповідним змістом можуть впливати на формування політичних поглядів, громадянської позиції політиків, громадських діячів, приховано

маніпулювати поведінкою конкретних людей і соціальних груп і в підсумку можуть мати безпосередній стосунок до практичного втілення в життя внутрішніх і зовнішніх політичних рішень держав. Ураховуючи це, О. Сенченко дослідила застосування "м'якої сили" книги у гібридній війні Кремля проти України. Для цього вона проаналізувала книги, присвячені Україні, що вийшли у російських видавництвах упродовж 2013–2017 рр. Встановила, що з початком російської агресії у 2014 р. в Росії різко зросла кількість віддрукованих книг пов'язаних з Україною як за назвами, так і за тиражем. В основному це були книги, що висвітлювали історію збройного націоналістичного підпілля в Західній Україні у 1940–1950 рр., критично характеризували події Євромайдану, суспільні трансформації в Україні та війну на Сході нашої держави, історію України й Росії. Проаналізувавши їх анотації, авторка зробила спробу розкрити механізм застосування книги як інструменту інформаційно-мережевої війни Кремля з Україною [Сенченко, 2018, с. 33]. Наведемо назви деяких книг опублікованих в Росії у цей період і які аналізувала авторка: В. Коровін "Конец проекта „Украина“"; Р. Іщенко "Крах Украины: демонтаж недо-государства"; Ю. Мухін "Кто сбил малазийский „боинг“: провокация века"; О. Ракитянський "Украинская чума: история противостояния: 1945–1955 гг."; С. Смоляков "Я дрался с бандеровцами"; А. Терещенко "Кровавые слезы Украины" та "Украина! А была ли Украина?"; О. Тамонікова "Жаль, не доби́ли" [Сенченко, 2018, с. 35–37]. Перелік "шедеврів" російської гуманітаристики, а точніше пропагандистських пасквілів, доповнила Т. Бевз, звернувши увагу на такі книги як: "Евромайдан. Кто уничтожил Украину" (Л. Вершинин, 2014), "Евромайдан имени Степана Бандеры. От демократии к диктатуре" (С. Бышок, А. Кочетков, 2014, два видання), "Как натравить Украину на Россию. Миф о сталинском голодоморе" (Ю. Мухин, 2014), "Киевской Руси не было или Что скрывают историки" (А. Кунгуров, 2010) [Бевз, 2015, с. 155 - 156].

Потрібно зазначити, що ці "праці", як правило, були написані фахівцями установ академії наук РФ, університетів, різноманітних наукових товариств, а не дилетантами, чи графоманами.

Дещо з іншого боку до застосування книг, а саме підручників з історії, для ведення інформаційної війни Росії проти України, підійшла група науковців Інституту історії України НАНУ. У дослідженні "Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі" вони, наголосивши, що підручник історії "...подає світоглядні дороговкази, ціннісні настанови та культурні вимоги у рецепції історичного часу і простору" [Удод та ін., 2023, с. 4], проаналізували ідейну спрямованість підручників з історії Росії та всесвітньої історії для 10 і 11 класу, за якими російська окупаційна влада організувала навчання українських дітей на тимчасово окупованих територіях. Висновок авторів однозначний: у підручниках "панує суцільна державна історія, великодержавна доцільність й історія „керованої спільноти-юрби“, котра „героїчними й жертвовними звершеннями“, „трудовими подвигами“ розбудовує і невпинно розширює межі територіальних „здобутків“ держави-імперії" [Удод та ін., 2023, с. 51]. Фактично ці підручники стали наріжним елементом російської політики зі знищення українства, його національної ідентичності на тимчасово окупованих територіях України. Це створює великі загрози для української ідентичності та національної безпеки. Тому автори запропонували конкретні рекомендації щодо "протидії російській історичній пропаганді та реалізації т.зв. когнітивної деокупації" [Удод та ін., 2023, с. 52–53]. Такі ж підходи були характерні і для підручників з історії, що використовувалися у власне російських школах. Їх проаналізував В. Яремчук у статті "Україна у шкільній історії путінської Росії (до 2021 р.)" [Яремчук, 2023]. Водночас російські окупанти з перших же днів перебування на території України почали активно знищувати (спалювати) україномовну, україноцентричну літературу. Особливо вони ненавиділи підручники з історії. Цю ганебну практику проаналізував О. Удод [2023].

Т. Бевз звернула увагу на використання російськими політехнологами для антиукраїнської пропаганди дитячих книг, телевізійних програм. Так, у липні 2014 р. саратовське видавництво "Научная книга" випустило збірник віршів "Путінята" з патріотичними віршами про В. Путіна для дітей. У ньому також був опублікований заклик до дітей вступати в ряди "путінят" –

захисників вітчизни і "дяді Путіна". Група науковців з Іркутська пішла ще далі, розробивши для шкіл політичну азбуку. У новому букварі 33 букви російського алфавіту відповідали поняттям, взятим безпосередньо з теленовин. "А" – Антимайдан, "П" – Путін, "Д" – Донецьк. Це ключові слова, які російські діти повинні були запам'ятати, поки навчатися читати. Буквар, замість фруктів, тварин і членів родин, містив символи, які часто нелегко зрозуміти навіть дорослим, не тільки першокласникам. Наприклад, буква "В" проілюстрована зображенням озброєного солдата і відповідає слову "Вежливость". Ідеться про "вежливих людей" – так називали "військових без знаків розрізнення", які анексували Крим. Буква "И" – історія, зображує людину, яка тримає в руках червоний прапор зі серпом та молотом, твердий знак – "Твердость" уособлює міністр закордонних справ РФ С. Лавров зі стисненими щелепами, буква "О" – "Отец" в образі Патріарха Кирила тощо [Бевз, 2015, с. 156].

Не оминули науковці й механізми розповсюдження російської пропаганди. Продуктивно тут працював В. Брадов. Зокрема, обравши об'єктом свого дослідження сепаратистські масмедіа Донбасу та російські інформаційні інтернет-ресурси, що активно працювали у регіоні, науковець дослідив особливості створення масового мережевого сегменту так званої "ДНР" і формування ним інформаційного потоку з відповідним пропагандистським контентом антиукраїнського, проросійського спрямування [Брадов, 2020].

В іншій статті "Формування мережевого інструментарію інформаційної війни (на прикладі агресії Росії проти України)", В. Брадов класифікував й охарактеризував діючі на Донбасі інтернет-ресурси [Брадов, 2021, с. 97]. Дослідник встановив, що усі вони створювалися і працювали за "рахунок „адміністративних” рішень і матеріально-технічної підтримки повністю підконтрольної РФ окупаційної влади". Тому головною умовою їхнього функціонування була безальтернативна антиукраїнська спрямованість їхнього контенту, виконання ролі російських пропагандистських рупорів [Брадов, 2021, с. 101].

Важливим інструментом російської пропагандистської машини є фейки. Саме за їхньою допомогою кремлівські політтехнологи намагаються сформувані у свідомості українців віртуальну

реальність, в якій України як сувереної держави не існує, а самі вони ніякі не українці, а "хворі росіяни". Тому вітчизняні науковці звернули увагу на фейки та їхню роль в російській агресії. Однією з перших проблем цієї теми стали питання теоретико-методологічного розуміння цього феномену. Зокрема, О. Саприкін у статті "Фейк як інструмент інформаційної війни проти України" дав визначення поняттям "фейк" і "фейковий ресурс", розкрив їхні ознаки та властивості, навів приклади використання фейкової інформації. Особливо цінним є те, що автор надав рекомендації розпізнавання фейкових повідомлень і ресурсів [Саприкін, 2016]. І. Мудра дещо розширила предметне поле дослідження додавши до нього класифікацію фейків і методи їхнього виявлення. Водночас, авторка навела приклади фейків, які поширюють ЗМІ та запропонувала методи їхнього розпізнавання і знешкодження [Мудра, 2016]. О. Кіца розкрила поняття неправдивої та фейкової інформації, з'ясувала їхні відмінності, показала цілі поширення фейкової інформації у мережі Інтернет. Вона визначила суть і походження поняття "соціальні медіа" як одного з головних джерел поширення фейків; описала процес створення та поширення фейкової інформації через них; навела типові приклади вкидів фейків в українські соціальні медіа; з'ясувала їхній вплив на користувачів [Кіца, 2016]. Крім того, О. Кіца запропонувала методи боротьби з фейковою інформацією в українському медіа просторі [Кіца, 2016, с. 285].

Проте найбільш продуктивно і комплексно над вивченням теоретико-методологічних аспектів цього феномену працював Г. Почепцов. Протягом 2018–2019 рр. на сайті *Детектор Медіа* він розмістив вісім великих матеріалів з аналізом фейків як інформаційної зброї. Найцікавішими з них є: "Порождающие хаос фейки как политический инструментарий"; "Фейки и дезинформация как манипулятивный инструментарий"; "Как убить фейк, или где украинские контр-нарративы". У подальшому ці матеріали стали основою для книг Г. Почепцова з проблем фейків і дезинформації. Перша з них – "Виртуальные войны. Фейки" вийшла друком у 2019 р. У ній автор, досліджуючи віртуальність як технологічний інструмент впливу на картину світу людини, проаналізував місце і роль фейків у цьому процесі [Почепцов, 2019].

В іншій праці "Фейк. Технології спотворення реальності" науковець обґрунтував, що фейки стали результатом використання соціальних медіа, які дозволяють сегментувати цільову аудиторію, роблячи акцент на найбільш вразливих до дезінформації групах. Завдяки цьому політтехнологи розробляють фейкові вкиди для кожної з них. Результатом є масове викривлення дійсності, що використовується для досягнення політичних чи військових цілей. Водночас, Г. Почепцов дослідив технологію створення фейків, розкрив причини і шляхи їхнього швидкого поширення та можливі методи боротьби з ними [Почепцов, 2020].

Комплексним дослідженням пропаганди як інструменту інформаційної війни під час російської агресії є книга А. Боброва "Пропаганда 2023: інформаційні війни під час російської агресії". Це одна з перших великих праць з цієї проблеми. На початку монографії автор наголосив, що від початку повномасштабного вторгнення в Україні не було сформованої чіткої системи пропаганди, чого не скажеш про Росію [Бобров, 2023, с. 9]. Розкриваючи складові пропаганди під час війни, А. Бобров звернув увагу на використання образів "героїв", "символів єднання", які "допомагають розділяти біль, відчуття страху, люті чи захоплення". Автор аналізує як українські "символи єднання", так і російські; визначає найефективніших розповсюджувачів пропаганди. Так, українським символом незламності і єднання стала "шафка, яка висіла на стіні будинку, повністю розбитого російською ракетою", а також фраза відповідь, яка пролунала від українських захисників острова Зміїний на пропозицію росіян здатися – "російський військовий корабель, іди на **й". А. Бобров наголошує, що "ця фраза була першим символом боротьби з російськими окупантами, перетворившись на м'яку силу" [Бобров, 2023, с. 22–23]. Росія ж обрала одним зі своїх символів пропаганди стару бабцю, любительку Радянського Союзу, яка зустріла українських військових під Харковом зі стягом імперії, якої не існує. Кремлівські політтехнологи ліпили обличчя "нової героїні" всюди, де це можливо (у ЗМІ, на муралах, ставили їй пам'ятники, у соцмережах їй присвячували малюнки, вірші) [Бобров, 2023, с. 30].

Узагалі ж, у цій книзі вперше були зібрані найпоширеніші приклади пропагандистських маніпуляцій, які застосовувалися після повномасштабного вторгнення російських військ як українцями, так і росіянами для впливу на свідомість своїх громадян і на ворога. При цьому, А. Бобров проводив паралелі з воєнною пропагандою часів Другої світової війни [Бобров, 2023, с. 87–99].

Новітнім інструментом сучасної інформаційної війни є *постправа*. Сам термін у політологічному дискурсі з'явився на початку ХХІ ст. Широковідомим він став у 2016 р., коли Оксфордський словник назвав його "словом року". За його визначенням *постправа* – це поняття, яке "стосується умов, за яких об'єктивні факти менш значимі під час формування суспільної думки, ніж звернення до емоцій та особистих поглядів". А в інтерпретації аналітиків BBC *постправа* описує "епоху розвитку масових комунікацій, коли істина перестає бути принципово важливою" [Лелюк, 2017]. Вітчизняні науковці теж звернули увагу на цей феномен. В основному вона була зосереджена на розкритті його теоретико-методологічних аспектів. Так, Н. Горбенко проаналізувавши фактори, що вплинули на становлення ери *постправи*, розкрила причини поширення цього феномену: "Перша – ліберальна демократія вступила у фазу, коли межі дозволеного стали розширюватися та розвиватися. Друга – розвиток інформаційних технологій і соціальних мереж досяг такого рівня, який дозволив індивідам і малим групам впливати на політичні процеси. Третя – поява гедоністичного масового інформаційного суспільства, яке надає перевагу сенсаціям, душевному комфорту та простим рішенням". Відштовхуючись від своїх узагальнень, авторка дещо розширила й уточнила оксфордське визначення *постправи*. На її думку, це – феномен сучасної політики, що базується на свідомих діях зі створення, розповсюдження та доведення до суспільства повністю або частково недостовірної інформації шляхом прямого інтенсивного впливу на емоції та особисті переконання громадян, ігноруючи незручні факти й оцінки, з метою сформувати певну суспільну думку [Горбенко, 2021].

А. Гурківська дослідивши критеріальні відмінності таких концептів як *постправа*, пропаганда, дезінформація, неправдива

інформація виявила їхні основні спільні риси, які включають: антропологічний аспект, технічний розвиток, відносну взаємозалежність агентів, відмову від редукування визначення цих понять як "поширення брехні", часте використання фреймінгу, утопічність ідеї про можливість контролювати поширення інформації [Гурківська, 2023]. При цьому, авторка розглядає постправду як "спекулятивний спосіб мислення, перманентний стан апеляції до емоційної складової (та ігнорування правди), зокрема задля досягнення політичного результату" [Гурківська, 2023, с. 120]. Звернула вона увагу і на способи поширення постправди: особисте спілкування, інтеграція в системи навчання, ЗМІ та соціальні мережі [Гурківська, 2023, с. 121].

З. Самчук і А. Гурківська аналізували постправду у форматі "специфічного інформаційно-комунікативного продукту епохи постмодерну, який виник у відповідь на такі специфічні мегатренди, як критеріальний релятивізм, девальвація смислів і значень, симулятивний імператив суспільнополітичної життєдіяльності". При цьому автори значну увагу приділили "змістовній демаркації постправди стосовно правди та брехні" [Самчук та Гурківська, 2023, с. 163].

І. Петренко звернув увагу на більш практичний бік феномену постправди. Зокрема, він проаналізував основні складові постправди. До них він відніс: 1) апелювання до емоцій та особистих переконань аудиторії (постправда – це новини, що вбудовуються у картину світу глядача); 2) умисне замовчування об'єктивних фактів, що суперечать заданій концепції, тобто акцентується увага лише на необхідній частині інформації, тоді як інша просто ховається; 3) інформаційне навантаження, трансляція безперервного потоку новин, основна частина якого складається з абстрактних міркувань; 4) комбінування правди та брехні; 5) поява інформації у "вдалий" момент, тобто коли вона є найбільш очікуваною; 6) провокація бурхливої реакції аудиторії у вигляді "сенсаційного" смислового навантаження змісту постправди. Розкрив автор і медіа-технології конструювання та поширення постправди: 1) персоніфікація політики (особистість політичного лідера стає важливішою за його ідеї) 2) емоціоналізація політики (стрімкий розвиток

інтернету сприяє зміщенню фокусу уваги аудиторії на емоції та почуття); 3) розважальна політика (спрощення та схематизація складних тем разом із гумористичною подачею інформації, що веде до емоційного сприйняття політики загалом). Як результат, кордон між реальністю та вигадкою в постправді стає все більш розмитим [Петренко, 2018].

Спільним недоліком цих праць є відсутність аналізу практичного використання прийомів постправди як російською, так і українською владами в умовах війни. Яскравим прикладом з українського боку є цілодобовий марафон "Єдині новини #UАразом", а з російського – тотальне домінування в інформаційному просторі країни державних засобів масової інформації.

Інформаційна війна, яку веде Кремль проти України, вимагає активної протидії як української влади, так і українського суспільства. Це здійснюється за допомогою державної інформаційної політики, яка складається із засобів і дій влади з отримання, використання, поширення, зберігання інформації та забезпечення захисту вітчизняного інформаційного простору від дій ворога. Тут уже накопичений певний як позитивний, так і негативний досвід, на який звернув увагу науково-експертний загал. Зокрема, Д. Дубов, зазначивши, що сучасні пріоритети державної інформаційної політики не відповідають викликам, що ставить перед Україною російська агресія, запропонував новий перелік її пріоритетних напрямів. Серед них: адаптація законодавства, що регулює інформаційну сферу та інформаційні відносини до реалій гібридного протистояння; вироблення нової моделі функціонування медіасередовища, яке б відповідало чинному етапу розвитку українського суспільства; створення дієвої спеціальної державної інформаційної політики щодо окупованих територій і лінії розмежування; розвиток медіа- та цифрової освіти на усіх рівнях; реформування системи інформаційного позиціонування України на міжнародній арені в напрямку її більшої гнучкості та ефективності; реформування внутрішньої комунікативної діяльності держави та реформи урядових комунікацій; розвиток потенціалу стратегічних комунікацій як механізму протидії деструктивній інформаційній діяльності щодо України [Дубов, 2016, с. 92].

Значно зросла зацікавленість вітчизняних науковців до державної інформаційної політики після повномасштабного вторгнення Російської Федерації. Так, нові підходи до принципів інформаційної політики в умовах війни дослідили О. Пунда, О. Добрянська та Н. Новицька. До них вони віднесли: системність та об'єктивність подання інформації; баланс інтересів забезпечення свободи слова та прав і законних інтересів особи, суспільства і держави; гарантування забезпечення безпеки персональних даних і прав, пов'язаних з їхнім обігом; захист національних інтересів у сфері інформаційної безпеки; забезпечення системності та координації дій органів державного управління і регулювання в інформаційній сфері; недопущення зловживання свободою діяльності засобів масової інформації на шкоду правам і свободам людини [Пунда та ін., 2022]. І. Залевська та Г. Удренас дослідили стан інформаційної безпеки України в умовах російської військової агресії. Вони наголосили, що ефективна інформаційна політика може суттєво поліпшити зусилля держави щодо вирішення кризових ситуацій. І навпаки, ігнорування інформаційних чинників, навмисне викривлення інформації, можуть привести до катастрофічних наслідків [Залевська та ін., 2022]. Н. Голованова [2022] проаналізувала проблеми державної та міждержавної інформаційної політики під час війни, визначила ознаки воєнних злочинів, систематизувала види інформаційних загроз. Наголосивши, що навіть в умовах війни головним і незаперечним має бути забезпечення інтересів суспільства, держави та прав і свобод громадян в умовах війни, В. Терещенко [2023] звернув увагу на відповідальність за поширення забороненої інформації під час дії правового режиму воєнного стану.

Більш комплексно до вивчення проблем державної інформаційної політики підійшов Ю. Ніколаєць. Він проаналізував стан державної інформаційної політики України в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації та ті зміни які привнесла до неї активна фаза російсько-української війни. В результаті було встановлено, що політика влади в інформаційній сфері напряму залежала від перебігу бойових дій, активності ворога у проведенні інформаційно-психологічних операцій. Автор піддав

сумніву ефективність влади протистояти їм за допомогою цілодобового марафону "Єдині новини #UАразом" і орієнтованих на владу Telegram-каналів, через низький рівень довіри населення до них, і до тієї інформації, яку вони поширювали. Адже влада досить часто використовувала і "марафон", і ці Telegram-канали для озвучення популістичних заяв, поширення вигідної владі інформації, що все йде як потрібно. Це дозволило Кремлю реалізувати в Україні низку успішних інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на підірив довіри до вищих органів влади й управління України та формування завищених очікувань у населення, реалізація яких виявилася неможливою на практиці. В цих умовах, на думку автора, значно виросла роль соціальних мереж, орієнтованих на індивідуалізацію контенту, що сприяло зростанню впливу інфлюенсерів. Водночас Ю. Ніколаєць, одним із перших в Україні звернув увагу на роль державної інформаційної політики України у сприянні збору й оприлюдненню фактів воєнних злочинів РФ та її злочинів проти людяності.

Таким чином, здійснений аналіз свідчить, що вітчизняні науковці та експерти досліджували стан і перебіг інформаційної війни Росії проти України. Особливо активізувався цей процес після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України. При цьому вивчався весь комплекс інформаційного протистояння від російської дезінформації і фейків до діяльності (бездіяльності) української влади протидіяти їм. Зрозуміло, що інформаційна війна це засіб донесення до ворога чи свого населення певних ідеологічних наративів. Якими вони були ми розглянемо в наступній частині розділу.

2.5. ІДЕОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Сучасне ідеологічне протистояння Росії й України розпочалося *ще* у 1990-х роках у різних сферах життя цих держав і стало однією з найбільших загроз для підриву суспільно-політичної стабільності України, знищення її державного устрою. З приходом до влади в

Росії В. Путіна воно ще більше загострилося. Почали активно використовуватися економічний (газові війни), політичний (нав'язування Україні вигідних В. Путіну політиків на державні посади), гуманітарний (створення різноманітних спільних російсько-українських комісій, об'єднань), ідеологічний тиск тощо. Зрозумівши, що усе це не дало бажаного результату, а Україна зробила вибір на користь Європейського Союзу і НАТО, В. Путін переходить від "м'якої сили" до відверто агресивних дій. Розпочавши підготовку до відкритої агресії щодо України, президент РФ приділив значну увагу її ідеологічному обґрунтуванню. У цьому процесі були задіяні науковці, політики, політтехнологи, військові теоретики, клірики Російської православної церкви (далі РПЦ). Результатами їхньої роботи стали "псевдо історичні" статті, виступи В. Путіна, проекти "русский мір" і "новороссія", публічні виступи і проповіді ієрархів РПЦ. Саме вони заклали ідеологічні основи російської експансії в Україну. Цілком закономірно, що на проблеми російсько-українського ідеологічного протистояння звернули увагу вітчизняні науковці та експерти. Однією з перших тем, яку вони вивчали стали дослідження ідеологічного оформлення новітнього російського імперіалізму. Зокрема, С. Кісь у книзі "Фінал Третього Риму (Російська ідея на зламі тисячоліть)" проаналізував виміри російської ідеї: а) на рівні менталітету, національної характерології та масової свідомості; б) на рівні національного дискурсу (його парадигм та епістем); дискурсу філософського, філософсько-ідеологічного, художньо-літературного [Кісь, 1998, с. 358] і зробив висновок, що й сьогодні російська ідея не просто паразитує на "найбільшому із уламків імперії", а й знову шукає своєї об'єктивації, знову намагається розгорнути себе як "Третя Імперія" [Кісь, 1998, с. 8]. Більш того, не лише "кремлівські провідники (і трохи чи не усі політичні сили) воліють і далі жити в імперії... Цього, на жаль, бажає також і затьмарений етатистськими ідеологемами і наскрізь просякнутий імперською психологією посполитий московський люд" [Кісь, 1998, с. 16]. Висновок, який робить автор, не вселяє надії українцям мати мирного і доброзичливого сусіда, адже сліпа віра у власну винятковість, трансформується нині у псевдомістичні спекуляції довкола так званого особливого духовного призначення

Росії. А сучасні російські "месіянисти" продовжують і нині мислити категоріями "державницького "сабірательства" під егідою російської супернації. Розпад СРСР сприймається ними черговим в історії Росії "сму́тним временем", котре, мовляв, перемелеться, а там знову прийде до відтворення імперії..." [Кісь, 1998, с. 115]. С. Кісь приділив увагу й ролі РПЦ у формуванні й утвердженні в масах російської ідеї. Разом із цим "московське православ'я" сьогодні, як і раніше, відкидає не лише право українського народу на державний суверенітет, а й заперечує саме буття української нації як окремішньої спільноти [Кісь, 1998, с. 20].

У подальшому науковці залишили на маргінесі вивчення проблеми ідеологічного протистояння Росії й України. Натомість вони звернули увагу на дослідження теоретико-методологічних аспектів феномену ідеології, її місця в процесі українського державотворення. Зокрема, Л. Губерський, В. Андрущенко та М. Михальченко у монографії "Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз" проаналізували проблеми взаємозв'язку, взаємозумовленості і взаємодії таких суспільних феноменів як культура, ідеологія й особистість. Обґрунтували необхідність формування державницької ідеології як об'єднувальної, консолідуючої домінанти українського державотворення і розвитку культури [Губерський та ін., 2002]. М. Михальченко [2003] дослідив місце і роль ідеології в українських державотворчих процесах. М. Козловець [2007] проаналізував місце і роль ідеології у процесі формування національної ідентичності, політичної нації. Враховуючи сучасні реалії, автор зробив висновок, що в умовах модернізації відбувається послаблення світоглядного і нормативного компонентів ідеології. Звернувши увагу на українські реалії, М. Козловець наголошує на необхідності пошуку прийнятної для суспільства й держави ідеології.

Комплексно до вивчення ідеології як світоглядної основи суспільства підійшов З. Самчук. У монографії "Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору" він значну увагу приділив аналізу ідеологічної доктрини України. На його думку вона має бути "виразно українофільською", що пояснюється "не лише даниною

історичній справедливості у вигляді компенсаційного урівноваження кількасотлітнього упослідження українського культурно-цивілізаційного чинника, а й дооформить поки що аморфну народну масу в солідарний і динамічний національний організм". Автор також звернув увагу на спосіб формування ідеології українського державотворення – вона повинна стати «універсалістською, оскільки ефективність державотворчого становлення сприймається більшістю українського суспільства в якості необхідної передумови для повноцінної самореалізації українського суспільства в загальноцивілізаційному контексті [Самчук, 2009].

Серед визначень феномену "ідеологія" вітчизняними дослідниками найбільш вичерпним і чітким, на нашу думку, є визначення запропоноване науковцями Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна: "Ідеологія – це система концептуалізованих (тобто чітко визначених та організовано взаємопов'язаних) ідей та уявлень, що пояснюють сутність та устрій суспільства (у ряді випадків – світу) з позицій конкретної групи (або союзу груп), і формуючу на підставі цих пояснень стратегічні цілі, що пропонуються або нав'язуються суспільству як універсальні. Ідеологія конструює схематичний образ дійсності, що дозволяє виправдати або відкинути існуючий соціальний порядок, відносини панування та влади, системи контролю. У широкому значенні ідеологія – це групова форма соціальної свідомості, в якій групові цінності та норми набувають статусу загальних. Обов'язковими ознаками ідеології можна вважати системний взаємозв'язок ідей, продукування проєкту суспільної перебудови, легітимацію конкретного соціально-політичного (без)порядку" [*Ідеологія: поняття, підходи ...*, б. д.]. Воно дає нам можливість зрозуміти роль, яку відводить В. Путін ідеології в протистоянні з Україною. Адже саме вона дозволяє Кремлю тиснути на українське суспільство, інші країни, "обалванювати" власне населення.

Потрібно зазначити, що прихід до влади в Україні відвертого проросійського політика В. Януковича і посилення ідеологічного тиску Кремля підштовхнули вітчизняних науковців до вивчення цього процесу. Зокрема, Я. Грицак у матеріалі "Нові повороти в українській політиці пам'яті" звернув увагу на політико-

ідеологічний проєкт "русскій мір" і розкрив чим він привабливий для Кремля і небезпечний для України [Грицак, 2010]. Більш предметно до вивчення "руського міра" підійшов Я. Потапенко, який у 2013 р. опублікував статтю "Історико-політичні та соціокультурні наслідки впровадження псевдорелігійної концепції „руського міра” в сучасній Україні" в якій наголосив, що головними інструментами ідеологічної машини Кремля є: РПЦ (політичне православ'я); російська попкультура; російський шоубізнес, які сприяють маніпулятивному зомбуванню українців через телебачення та кабельні мережі, які вони контролюють [Потапенко, 2013, с. 292]. Автор вважає, що ареалом поширення "руського міра" є "світ російської мови та РПЦ". Саме тут російська влада через посередництво церкви намагається повернути Україну в імперську орбіту через заперечення українського християнського світу, врешті, заперечення українців як нації. На думку Я. Потапенка, це модернізована версія давньої імперської ідеології [Потапенко, 2013, с. 293]. Вона становить надзвичайно велику загрозу для майбутнього української держави та перспектив консолідації і ціннісної самоідентифікації нації.

Грунтовно і всебічно питання сутності та походження ідеологічного проєкту "руського міра", його генетичних зв'язків з державною ідеологією Росії та новітніми тенденціями у російській політиці проаналізували В. Котигоренко і О. Рафальський [Котигоренко та ін., 2013]. Звернувши увагу на практичний бік проєкту, вони визначили межі впливу ідеології "руського міра" на населення українського Донбасу і встановили, що її "внутрішня суперечливість і водночас невідповідність особливостям регіональної самоідентифікації населення Сходу України обмежує потенціал впливу „руського міра” в регіоні". Адже "належність до „руського міра” визначається не тільки російськомовністю та не чітко окресленою „російськокультурністю”, котрі справді є його необхідними, але недостатніми компонентами... важливими, є також конфесійна належність (православ'я), спільність історичної пам'яті та цінностей і, найголовніше, лояльність до російської держави". Автори зробили висновок, що "донбаська регіональна ідентичність не відповідає ключовим критеріям належності до „руського міра”" [Котигоренко та ін., 2013, с. 72.].

Посилення ідеологічного тиску Кремля на українське суспільство в умовах Революції Гідності, його намагання історично обґрунтувати свої претензії на частину українських теренів, анексія Криму та агресія на Сході України, підштовхнули вітчизняних науковців до вивчення як ідеологічних засад дій Росії, так і протидії цій ідеологічній експансії. Аналіз наявної літератури свідчить, що, у першу чергу, вони звернули увагу на дослідження кремлівського проекту "русскій мір", як важливої складової кремлівської ідеології. У 2014 р. науковці Інституту стратегічних досліджень підготували ґрунтовну аналітичну доповідь "Україна та проект „русского міра”". Наголосивши, що витокami сучасного ідеологічного проекту "русскій мір" є російська імперська ідеологія, яка формувалася протягом XVIII – першої половини XIX ст., автори розкрили двадцятилітню еволюцію сучасного варіанту ідеї "русского міра" від "поетичної метафори до ідеологічного концепту й політехнології" та внесок у цей процес російських філософів, політологів, політехнологів (М. Гефтера, В. Цімбурского, Г. Павловського, П. Щєдровіцкого) [Здіорук та ін., 2014, с. 6–12]. Але до широкого громадсько-політичного дискурсу РФ термін "русскій мір" увійшов наприкінці 2006 – початку 2007 рр. з подачі президента РФ В. Путіна. З цього часу його почали активно використовувати й інші представники російської влади та РПЦ. У матеріалі проаналізовані причини, що спонукали Кремль взяти на озброєння цей політико-ідеологічний проєкт (криза ідентичності, в якій опинилося російське суспільство після краху ССРСР; привабливість його ідей для широкого загалу російського суспільства – його прихильниками могли бути і ліберали, і комуністи, і націоналісти, віруючі, агностики і невіруючі; загроза делегітимізації влади) і розкриті його складові ("кілька базових ідей традиційної російської державницької ідеології та деякі положення, запозичені з інтелектуальних дискусій 1990-х – початку 2000-х рр."). Це дозволило авторам дати чи не перше в українській історіографії визначення поняття "русскій мір": "спільнота людей („цивілізація”), тим чи іншим чином пов’язаних із Росією, що формується на основі спільності: а) мови й культури; б) історичної пам’яті та пов’язаних із цією спільною історичною пам’яттю цінностей; в) православ’я;

г) лояльності до сьогоденної російської держави, що прагне виступати всередині країни і на міжнародній арені як природна правонаступниця російської державницької традиції, органічними складниками якої є Російська імперія та СРСР" [Здіорук та ін., 2014, с. 17–18]. Значна увагу в матеріалі приділена аналізу механізмів "м'якої сили", через які міфологеми "русского міра" інспірувалися в українське суспільство, а також ставленню української спільноти до цієї ідеології. Звернули автори увагу і на механізми протидії впливам ідей "русского міра" на вітчизняний гуманітарний простір [Здіорук та ін., 2014, с. 69]. А також запропонували ідеологічні альтернативи, які б сприяли консолідації українського суспільства [Здіорук та ін., 2014, с. 70–75].

Починаючи з 2015 р., значно зріс інтерес вітчизняних науковців до місця і ролі ідеології у російсько-українській війні. Зокрема, В. Бушанський опублікував статтю "Російська імперська ідеологія: політика міфотворчості", де значну увагу приділив взаємозв'язку сучасної російської імперської ідеології з російськими історичними міфами. Аналізуючи логіку політичної філософії московських ідеологів І. Панаріна, А. Фурсова, Н. Старікова, С. Курґіяна, А. Дугіна. Автор показує, кого вони "призначили" головними "винуватцями" "ганебності російського побуту та їхньої історичної приниженості". На їхню думку, це "англосаксонська змова, Лондон і його космополітична еліта – ось корінь світового зла й корінь усіх російських нещасть; Росія ж і росіяни – блаженні жертви". Вихід із цієї ситуації вони шукають у "зміцненні обороноздатності, консолідації еліти, економічній самодостатності, опорі на традиційні культурні „скрепы”". Таким чином В. Бушанський визначив головні складові сучасної російської ідеології – "мілітаризація, зачистка політичної й економічної еліти, контроль ЗМІ, політизація Православ'я (тощо)" [Бушанський, 2015, с. 306].

У цей час з'явилася й стаття В. Гуржи "Наслідки реалізації доктрини „русский мір”". Її метою був визначений аналіз "змін соціально-політичної, релігійної ситуації в Україні останніх років і наслідки реалізації доктрини „русского міра” на її східних територіях" [Гуржи, 2015, с. 35]. Тобто, висвітлення конкретних дій Кремля щодо її реалізації на Сході України. Але зупинився він не

на цьому, а на причинах, які спонукали Москву до пошуків шляхів збереження свого впливу на територіях республік колишнього ССРСР, що стали незалежними державами за рахунок їхнього російськомовного, православного населення і на етапах становлення проекту "русскій мір". Автор акцентує увагу на тому, що з середини 2000-х рр. концепт "русскій мір" перейшов з інтелектуальних кіл до владних кабінетів Кремля і РПЦ, ставши одним з основних векторів у зовнішній політиці Росії [Гуржи, 2015, с. 35]. Значне місце у статті займає аналіз появи головних месиджів проекту: "Росія оплот православ'я", "діди воювали", "Росія самостійно перемогла у Великій Вітчизняній війні, звільнивши Європу від фашизму", "Крим – наш" [Гуржи, 2015, с. 36–37]. Лише наприкінці статті В. Гуржи згадує "ДНР" і то через роль РПЦ і УПЦ МП в процесах, що відбувалися на Донбасі [Гуржи, 2015, с. 37–38]. Тобто, ніяких "наслідків реалізації доктрини „русский мир” на Сході України автор не показав".

У наступні роки ці проблеми активно досліджували науковці Інституту історії України НАНУ. Зокрема, у 2017 р. Я. Примаченко опублікувала статтю "Історична політика РФ та її вплив на території південно-східної України та АР Крим в контексті „русского міра”" [Примаченко, 2017]. У 2018 р. побачила світ аналітична записка "Історичний контекст формування проекту "русскій мір" і практика його реалізації в Криму й на Донбасі", підготовлена В. Смолієм і Л. Якубовою. У ній аналізуються етапи формування концепту "русскій мір", який за двадцять років подолав дистанцію від "метафори до політичної практики, від пострадянської ідеологічної поліфонії до проголошення нової державної ідеології, від відсутності перспективної мети до проголошення завдання збирання "роз'єданого народу" [Смолій та Якубова, 2018, с. 54]. Автори розкрили суспільно-політичне підґрунття "русской весни" як початку реалізації ідеологічного проекту "русскій мір". Показали хід і наслідки цих дій у Криму і на Донбасі. Наголосили на повній деградації економіки регіонів. Фактично "війна перетворилася на основну галузь економіки „Л/ДНР”. Це – єдиний сектор „республіканських” економік, що забезпечує високі статки залученим у

нього і постійний переділ власності, нагромадженої в решті секторів" [Смолій та Якубова, 2018, с. 101]. На думку авторів "надійною підосновою протистояння доктрині „руського міра” може стати розбудова українського світу" [Смолій та Якубова, 2018, с. 10].

Дещо з іншого боку до питання "руській мір", Донбас і Крим підійшли Л. Якубова, В. Головка та Я. Примаченко в аналітичній записці "Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії". Всебічно проаналізувавши усі етапи появи ідеологічного концепту "руській мір" і його перетворення у стержень офіційної ідеології Росії, автори дали визначення цьому проєкту, яке відрізняється від визначення науковців Інституту стратегічних досліджень тим, що в його основу покладено не його складові, а завдання, які він мав вирішувати, як "системна технологія, підпорядкована стратегії російської зовнішньої політики, що передбачала: 1) реінтеграцію до сфери політичного та економічного домінування Росії пострадянського простору; 2) підвищення впливу РФ на суспільно-політичну ситуацію в державах близького та далекого зарубіжжя, у яких проживають великі російськомовні громади; 3) системну дестабілізацію західної цивілізації; 4) демонтаж наявної геополітичної конфігурації, створення нових геополітичних союзів на засадах протистояння поширенню лібералізму та демократії, де концепт „руського міра” пропонується як новітня ідеологічна основа цивілізаційних воєн майбутнього" [Якубова та ін., 2018, с. 20]. У праці була звернена увага на інструментарій, який використовувала путінська влада для ідеологічної обробки власного населення з метою його мобілізації довкола ідеї реставрації втраченої імперської величі. Це робилося під гаслом необхідності об'єднання і "вставання з колін" [Якубова та ін., 2018, с. 85–86]. Значна увага була приділена перетворенню "руського міра" з ідеології в політичну технологію, яка активно використовувалася Росією при анексії українського Криму та збройної агресії на Донбасі у 2014 р. [Якубова та ін., с. 87–90]. Автори слушно вказують, що українська влада зі значною часткою інфантилізму ставилася і до зовнішньополітичних загроз, і до доктрини "руського міра", яка активно просувалася від початку

нового століття у суспільному дискурсі Криму та східно-українських теренів. Наслідки такої недалекоглядності виявилися трагічними [Якубова та ін., 2018, с. 216–217]. Книга, на нашу думку, має і деякі недоліки. Зокрема, автори фактично не звернули увагу на місце і роль РПЦ у формуванні ідеології "русского міра" та її поширені у пострадянському просторі, передовсім в Україні. Обійдено увагою роль агентів впливу, різного роду апологетів "русского міра" в Україні, починаючи від політиків "першого ешелону", загальноукраїнських медіа і завершуючи регіональними елітами, особливо на півдні і сході держави.

Ґрунтовною, на нашу думку, є монографія Л. Якубової "„Русский мир” в Україні: на краю прірви", в якій всебічно проаналізовано усі етапи появи ідеологічному концепту "русский мір" і його перетворення у стержень офіційної ідеології Росії і політичну технологію. Показана роль РПЦ в поширені й утверджені ідей "русского міра" як в російському суспільстві, так і в Україні. Значну увагу авторка приділила практиці використання Кремлем проекту "русский мір" для анексії Криму і розпалювання війни на Донбасі. Якщо ці проблеми у тій чи іншій мірі заторкувалися у попередніх двох монографіях, в яких Л. Якубова була співавтором, то у цій, авторка вперше детально проаналізувала "увесь спектр причин як "принадності ідеології „русского міра” для частини населення України, так і протидії їй" [Якубова, 2018, с. 127]. Особлива увага була приділена проблемам протистояння України російській доктрині "русского міра" як у Криму і на Донбасі, так і в Україні в цілому. Зокрема, авторка звернула увагу на комеморативні практики держави та громадянського суспільства в умовах війни, духовний і мистецький спротив доктрині "русского міра", "мовні війни" [Якубова, 2018, с. 297–320]. Л. Якубова робить висновок, що "наше завдання вийти переможцями з протистояння з „руссієм міром”" не лише у фізичному, а й духовному сенсі. Це стане відправним пунктом модернізації української та російської націй. Самоусвідомлення росіян і Росії відбуватиметься через поразку "„русского міра", а українців і України – через перемогу" [Якубова, 2018, с. 371].

У цей час науковці звернули увагу на місце і роль релігії у проекті "русскій мір". На думку А. Фоменка, він є одним з головних проявів взаємодії релігії та влади в сучасному православ'ї. Автор доводить, що це "зрощення духовної та світської влади" є сучасною інтерпретацією візантійського принципу взаємодії між церквою та державою. Проаналізувавши процес виникнення та формування в російському релігійному дискурсі феномену політичного православ'я, А. Фоменко акцентує увагу на тому, що він хронологічно співпадає з різкою зміною політичного курсу Російської Федерації наприкінці 1990-х рр. і політико-соціальним запитом на "сильного лідера". У цей час починають формуватися нові ідеологічні конструкти, зокрема й ідеологічна доктрина "русского міра", яка спирається на міфологізоване мислення, російський імперський пафос, оформлений у вигляді наративу про "окрему цивілізацію", й елементи православного фундаменталізму, що актуалізуються у протиставленні Росії та православ'я усьому іншому світу [Фоменко, 2018]. Деяко з іншого боку до проблеми "русскій мір" і релігії підійшов В. Бочок. У статті „Русській мір” як антиукраїнська релігійно-політична концепція”, він наголошує що активними розробниками та пропагандистами концепції "русского міра" стали РПЦ та її глава патріарх Кирило. Саме завдяки їм православна релігія і російська церква були тісно вплетені в контекст цієї концепції. За допомогою релігійних аргументів патріарх Кирило обґрунтував одну з головних ідеологем "русского міра" – ідею єдності східнослов'янських народів. Особливістю "русского міра" є протиставлення Росії, російської православної цивілізації західному світу, його цінностям, культурі, релігії. Автор аргументовано доводить, що небезпека "русского міра" в Україні полягає в його здатності підривати основи її державності, породжувати і підігрівати сепаратистські настрої серед населення окремих регіонів, поглиблювати протистояння на політичному та релігійному ґрунті, створювати загрозу її територіальній цілісності, національній безпеці та незалежності, перешкоджати руху в європейському напрямі. В. Бочок робить висновок, що "русскій мір", хоча зовні й виглядає як соціокультурна концепція, насправді є яскраво вираженим геополітичним проектом російської влади і церкви, який

має на меті збільшення політичної та релігійної присутності Росії у світі, на пострадянському просторі, зокрема в Україні [Бокоч, 2019, с. 138]. А також наголошує, що превентивними засобами не допущення поширення „русского міра” в Україні мають стати "діяльність державних органів, політичних партій, громадських організацій, спрямована на формування національної свідомості і самосвідомості українського народу, утвердження української мови, плекання української культури, розбудова української церкви" [Бокоч, 2019, с. 139].

У 2019 р. з'явилася праця "Ідеологема „русского міра”: виникнення, генеза, сприйняття в Україні", в якій автори фактично повернулися до проблем, які досить ґрунтовно досліджували науковці Інституту історії України. Певною новелою тут є аналіз сприйняття ідей "русского міра" в Україні [Артимишин та Костюк, 2019].

Дещо з іншого ракурсу розглянув "русский мір" В. Денисенко у монографії "Як зруйнувати русский мір" в якій, дослідив виникнення, розвиток і функціонування доктрини "русского міра" від часів І. Грозного до сучасності на фоні утворення й функціонування механізмів управління Російською імперією, які де-факто були створені ще за часів Івана Грозного, а остаточно зацементувалися за царювання Петра I і з певними косметичними змінами і новаціями дійшли до наших днів. Останнє, на думку автора, проявилось у "зашкварному рівні брехні на всіх рівнях". Жоден попередник В. Путіна стільки не брехав. При цьому, Кремль сформував для внутрішнього вжитку "глибиним народом" образ Росії у вигляді ображеної невинної жінки, яку всі хочуть зґвалтувати, а вона змушена захищатися. В. Путін весь час репродукує цей образ, лякаючи своїх підданих, що їх хтось зґвалтує, і тому вони повинні погоджуватися, щоб їх гвалтувала держава. Нічого наднового, крім тотального віртуального світу для підданих, президент Росії не вигадав [Денисенко, 2023, с. 24–38].

Найцікавішим для теми нашого дослідження є 2 розділ монографії, який присвячений визначенню, "що ж таке „русский мір” і так звана загадкова «русская душа». Проаналізувавши ці проблеми В. Денисенко робить висновок, що "русский мір" всеядний і багато

в чому шизофренічний, адже під одним дахом він уміщує православ'я і комунізм, білогвардійців і Й. Сталіна. Єдина його точка опори – російська держава. "Русській мір", навіть заявляючи про транскордонні культурні зв'язки, завжди замикається в державній експансії. Він породжений "державою і ніколи не зможе вийти за межі цієї самої держави". Іншою базовою складовою "русского міра", на його думку, є "пряма заборона на „добробут сьогодні й зараз”. Чотириста років „русській мір” говорить про те, як було добре колись і як обов'язково буде добре завтра. Але він забороняє своїм adeptам (так званому глибинному народу) говорити про добробут сьогодні та зараз. Таким чином, „русській мір”, хоч би як це не звучало дивно, найбільше боїться добробуту зараз і надовго" [Денисенко, 2023, с. 10].

Не оминув В. Денисенко й "основоположний міф російської імперії" і сучасного "русского міра" – "русские не проігрувають", який є основою для розуміння дуже багатьох процесів у Росії останніх століть. Будь-яка поразка Росії не просто замовчувалася і замовчується Кремлем, вона подається своєму народу на усіх рівнях як подвиг і обростає героїчними міфами, які часто не мають нічого спільного з реальністю. "Поразка – це завжди героїчна перемога російського духу, ось головний лейтмотив російської пропаганди". Такий підхід не може не впливати на психіку пересічного росіянина, який щиро вірить у неможливість воєнної поразки Росії як такої [Денисенко, 2023, с. 11].

Певним недоліком монографії є перенасиченість її тексту цитатами, особливо цитатами В. Путіна. У передмові автор сам це визнає, але пояснює тим, що обійтися без них неможливо, якщо ми хочемо зрозуміти, що твориться у головах росіян. Адже, "неможливо переказати своїми словами, по суті, ідіоматичні вислови „Русській мір – це все” чи „Не треба примушувати дітей учити англійську. Хай краще вивчають автомат Калашникова” і тоді незабаром увесь світ заговорить російською" [Денисенко, 2023, с. 12].

Іншим ідеологічним проектом Кремля був проєкт "Новоросія". У новітній Росії його започаткував В. Путін, коли 18 квітня 2014 р. у телеєфірі, обгрунтовуючи право Москви на південний схід

України, наголосив на необхідності забезпечити законні права й інтереси росіян і російськомовних громадян південного сходу України, який, "користуючись термінологією ще царських часів, є Новоросія". В подальшому кремлівські політтехнологи розробили обґрунтування ідеологічного проєкту "Новоросія" і технічну карту його реалізації. До цього були залучені як російські державні й наукові установи, так і численні громадські організації та фонди. Це не залишилося по за увагою вітчизняних експертів, науковців. Одним із перших це зробив історик, журналіст В. Зілгалов. У матеріалі "Проект „Новоросія” – план-прикриття для знищення України?" він коротко окреслив сутність цього концепту, показав його антиукраїнську спрямованість і спроби Кремля надати цьому рухові масовий характер (за вказівкою Кремля створювалися різноманітні громадські фонди і фронти на підтримку Новоросії, які мали "надавати допомогу борцям за свободу і захисникам своїх прав на території України"). Автор наголосив, що Москва намагалася поширити діяльність цього руху в Україні. Зокрема, у "Фонд православних Росії й України з допомоги південному сходу (Новоросії)" були залучені представники 20-ти областей України. Як правило, це були одіозні персонажі, які постійно займалися антиукраїнською діяльністю. Серед них: самопроголошений "прем'єр-міністр" "республіки підкарпатська русь" П. Гецько, глава союзу православних громадян України В. Кауров, український журналіст-телеведучий М. Равреба та ін. В. Зілгалов звернув увагу і на конкретні дії цих "політиків". Так, В. Кауров 21 квітня 2014 р. оголосив себе новообраним "президентом" "народної республіки новоросія", про утворення якої заявили деякі "православні активісти" Одеси. Неабияку активність розгорнув самозваний "прем'єр-міністр" "республіки підкарпатська русь" П. Гецько, який поширював через російські ЗМІ інформацію, що русини Закарпаття нібито активно протидіють Києву, зривають мобілізацію і вже, начебто, готові взяти в руки зброю [Зілгалов, 2014].

В. Кіпіані проаналізував невдалі кроки Кремля і проросійських сил запустити в Україні антиукраїнський проєкт "Новоросія" у 1990 р., створюючи партію "новороссов", випускаючи часопис "Новоросийский телеграф". Ще одна спроба відбулася у 2004 р.

але й вона не дала бажаного результату. У 2014 р. Кремль знову повернувся до цієї ідеї. Автор наголошує, що розгортати проект "Новоросія" планувалося у "восьми областях півдня і сходу України (Харківщина, Луганщина, Донеччина, Дніпропетровщина, Запоріжжя, Миколаївщина, Херсонщина та Одещина)", показує дії Москви щодо створення "Харківської", "Одеської", "Миколаївської" та інших "народних республік". Планувалося, що їхні представники зберуться і проголосять "народну республіку новоросія". Вона, у свою чергу, попросить РФ про допомогу. Але і ця спроба провалилася [Кіпіані, 2015].

У матеріалі розміщеному на порталі "То є Львів" проаналізовані "9 причин, навіщо Росії потрібен проект „Новоросія”". Його автори аргументовано спростували офіційне пояснення МЗС РФ про "захист російського населення" від націоналізму "бандерівців", екстремізму Правого сектора і "фашизму кровожерливої київської хунти". І у форматі діалогу українських і російських експертів, розкрили підходи обидвох сторін до оцінок проекту "Новоросія" [9 причин, навіщо ..., 2015].

Потрібно зазначити, що термін "новоросія", який відображав імперський погляд на Схід і Південь України не був зрозумілим для місцевого населення і не мав підтримки. Тому для підривної роботи в Україні, прикриття агресії на Донбасі, імітування там державотворчих процесів кремлівські політтехнологи запропонували інший концепт. Для цього 24 травня 2014 р. задекларували створення "конфедеративного союзу народних республік „Новоросії”" і "парламенту Новоросії". Анонсувалися плани об'єднання у цьому проекті 8 регіонів Півдня та Сходу України (Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області). Потрібно зазначити, що ці процеси не залишилися по за увагою науковців. Зокрема, Г. Будівська, аналізуючи об'єднання самопроголошених республік "ДНР" і "ЛНР", звернула увагу на особливості медійного представлення концепту "новоросія"; розглянула основні напрями російської пропаганди, щодо створення нових міфів та нової реальності [Будівська, 2015].

За назвою більш ґрунтовно до дослідження ідеологічного проекту "Новоросія" мали підійти Ф. Турченко та Г. Турченко. У

2015 р. вони видали книгу "Проект „Новоросія” і новітня російсько-українська війна", в якій проаналізували передумови появи російського імперського проєкту "Новоросія" і спроби його реалізації царською Росією (XVIII – початок XX ст.), Тимчасовим урядом (1917 р.), більшовиками, показали процеси, які відбувалися на півдні України в радянські часи [Турченко Ф. та Турченко Г., 2015]. В останньому розділі автори проаналізували особливості розвитку Півдня України (в основному Запоріжжя), яке "густо „обросло” проросійськими структурами" і вважалося кремлівськими політтехнологами центром антиукраїнства. На думку авторів, цьому сприяла активність "п'ятої колони" (Богуслаєв та ін.) [Турченко Ф. та Турченко Г., 2015, с. 147]. Значну увагу науковці приділили висвітленню практичних дій Москви щодо організації антиукраїнського руху на Півдні України після Революції Гідності. Але продуманий план Москви по розширенню меж "руського міра" за рахунок України провалився [Турченко Ф. та Турченко Г., 2015, с. 152].

На нашу думку, значним недоліком монографії є те, що, її автори, задекларувавши об'єктом дослідження проєкт "новоросія", забули про це й головну увагу приділили не йому, а історичним подіям, що відбувалися на території, яку в Російській імперії називали Новоросія. Таким чином, ця монографія майже не дає приросту знань з такої важливої теми сучасного ідеологічного протистояння між Росією й Україною як кремлівський проєкт "новоросія".

У травні 2015 р. прихильники "ЛНР" і "ДНР" офіційно оголосили про "заморожування" проєкту "Новоросія", закриття відповідних політтехнологічних структур і офіційного сайту "парламенту". Однією з причин цього було те, що "Новоросія", як символ, перестала цікавити кремлівську владу через слабку підтримку місцевим населенням [*Проект Новоросія офіційно закрито ...*, 2015].

Новий сплеск уваги вітчизняних науковців, експертів до ідеологічного протистояння між Росією й Україною пов'язаний з широкомасштабною агресією Росії у лютому 2022 р. Як відомо, починаючи повномасштабну війну проти України, Росія прагнула досягти кілька цілей: "демлітаризація", "денацифікація", "зупинка

геноциду на Донбасі", "нейтральність" України тощо. Проте основною метою, хоч офіційно і не декларованою, було відновлення імперії чи колишнього впливу в так званому "близькому зарубіжжі" й упокорення України. Для досягнення цього були розроблені кілька ідеологічних проєктів, які мали одну мету – відродження імперії. Основними були проєкти "русскій мір" і "новоросія". Але були й інші, які більшість аналітиків вважає технологічними складовими названих вище проєктів, але є й такі, що не погоджуються з цим. Так, на початку травня 2022 р. Р. Хотин назвав їх ("победобесіє" та "рашизм") і проаналізував. Під "победобесієм" він розуміє політику нинішнього керівництва Росії щодо пам'яті про Другу світову війну. Ця доктрина передбачає щорічні грандіозні паради на Красній площі в Москві, на 9 травня, активне використання "георгіївських стрічок", які стали "своїми" для сепаратистів Донбасу, при окупації Криму, а також нині широко використовуються російськими військами в Україні, мілітаризацію свідомості росіян через насадження культу зброї, гасел на шталт "Деди воевали" або "Можем повторить". Як результат, це переконало росіян у тому, що вони – "виняткова нація", що вони мають право знищувати інші народи, бо ж "пабедітелі".

"Рашизм", на думку Р. Хотина, передбачає "впевненість росіян у їхній зверхності щодо інших народів – особливо тих, які були у складі Російської або Радянської імперій, а також віру в якусь „винятковість”, „жертвність” російського народу. Наслідком цього є „прищеплення” росіянам „агресивності, переконаності у праві Росії на застосування сили проти інших, ностальгії за СРСР, віри в можливість відродження радянської імперії. Також „рашизм” ніби дає право на захист російської мови і російськомовних – де б вони не жили" [Хотин, 2022].

Грунтовніше дослідила феномен "рашизму" Л. Якубова. У монографії "Рашизм: Звір з безодні" авторка проаналізувала різні підходи до дефініції "рашизм", його співзвучність з "фашизмом" і комунобільшовизмом. І зробила висновок: "фашизм, нацизм, комунобільшовизм, рашизм – явища одної родової групи, ім'я якої – тоталітаризм" [Якубова, 2023, с. 25–32]. Значну увагу було

приділено розкриттю ідеологічної платформи рашизму – філософській спадщині Ільїна, яка сприймається колективним путіним "за вершину російської філософської думки і як пряме керівництво до дії" [Якубова, 2023, с. 120]. Саме з неї Путін взяв ідеї "собіранія русскіх земель", "спадку Золотої Орди", "Візантійської спадщини", які стали основою рашизму – "вищої натепер форми російського тоталітаризму, породженого народом, нездатним до модернізації, неспроможним перетворитися на націю, застряглим у химерах вигаданого минулого, здатним лише повторювати ті самі злочини, не відчуваючи жодного каяття" [Якубова, 2023, с. 267]. Новацією монографії є звернення до проблем "глибинного народу", аналізу формування його консенсусу із колективним путіним. Його результатом стало те, що оголошення так званої СВО населення РФ переважно сприйняло як належне. Їхнім гаслом наприкінці лютого 2022 р. став клич "Імперія повертається!" [Якубова, 2023, с. 273]. Тому не варто зводити позицію "глибинного народу" до статиста-жертви діянь чинної влади. Цей висновок підтверджують результати опитування російських полонених проведеного наприкінці 2025 р. громадською організацією "LingvaLexa", за підтримки Офісу генпрокурора України та у партнерстві з "European Association of Military Social Psychology", Київською школою економіки й Адвокатським об'єднанням "Mitrah" (опитування проводилося методом стандартизованих друкованих анкет, опитали 1060 російських військовополонених, середній вік яких 39 рр.). Вони засвідчили, що понад дві третини російських військовополонених вважають війну Росії проти України виправданою і необхідною, 42,94% російських військовополонених вважають, що середньостатистичний українець не є повноцінною людиною. В середньому російські солдати оцінюють, що українці розвинені лише на 88% порівняно з іншими людьми [Гричишкіна, Балачук, 2026].

Водночас Л. Якубова наголосила, що війна Росії проти України продемонструвала: "...немає ніякої великої Росії – є осатаніле варварське плем'я; немає великої російської армії – є злочинне угруповання насильників і мародерів; немає великої

російської культури – є збанкрутіла кунсткамера мертвих мемів; нема російської православної церкви – є злочинна секта, яка практикує кривавий апокаліптичний культ; нема великої російської мови – є лише великий російський мат, що супроводжує перебування армії мародерів, вбивць і терористів на українській землі" [Якубова, 2023, с. 12].

Під такою ж назвою як монографія А. Якубової, у 2025 р. Ю. Щербак, А. Сериков та О. Кустовський опублікували невелику книгу "Рашизм. Звір із безодні", але між ними, крім назви й об'єкту дослідження, мало спільного. Остання є більш публіцистичною ніж науковою. Ю. Щербак і його співавтори головну увагу приділили аналізу походження, виникнення самого поняття "рашизм", становленню цього ідеологічного "покруча", розкриттю причин чому термін "рашизм" міцно укорінилося в міжнародному лексиконі після початку повномасштабної агресії Росії в Україні [Щербак та ін., 2025].

Після 24 лютого 2022 р. Кремль захотів воскресити проєкт "Новоросія". Експерти назвали його "Новоросія 2.0". Створення нового федерального округу з окупованих українських земель доручили заступнику керівника апарату В. Путіна Борису Рапопорту, який курував низку проєктів в окупованому Донбасі у 2014 р. [Олійник, 2022]. Л. Компанієць, яка досліджувала інструментарій впровадження проєкту, звернула увагу на те, що у 2024 р. Росія почала відроджувати цей проєкт з використанням нового концепту – "Донбас і Новоросія". Він мав вирішити кілька завдань: продемонструвати громадянам Росії успіхи "СВО" і не даремність людських втрат; підняти статус Донбасу, який уже нібито "пройшов шлях повернення додому" і може допомогти в цьому мешканцям регіонів України, "що відкололися"; вимальовування перспектив мешканцям тимчасово окупованих територій України і тих, які Росія ще планувала окупувати. Авторка робить висновок, що відродження "проєкту Новоросія" є маркером як політичних зазіхань Росії, так і напрямів подальшої воєнної ескалації [Компанцева, 2024].

Важливою для розуміння проєкту "Новоросія" є книга В. Брехуненка і П. Бойка "Гарбуз для „Новоросії“". Вирок

московських документів XVII–XIX ст.". Вона, хоча і розкриває таємниці документів XVII–XIX ст., що зберігаються в московських архівах, є інформативною для тих, хто цікавиться цим кремлівським ідеологічним проєктом. Адже у ній спростовується імперський міф про "Новоросію", який сучасна Росія поклала в основу своїх територіальних претензій до України, розкривається як творилися і перекручувалися історичні наративи в Росії. Вона дає інтелектуальну зброю для протистояння сучасній російській інформаційній війні [Брехуненко та Бойко, 2025].

В ідеологічній боротьбі з агресором важливо, щоб російській ідеології протистояла сильна українська ідея, яка б стала концептуальною основою для консолідації суспільства, об'єднання і мобілізації народу не лише на виживання, а й на перемогу у цій війні, сприяла б залученню підтримки союзників, визначала б наше бачення майбутнього України і світу в цілому після перемоги. Донесення цих ідей до суспільства залежить від владних інституцій, інтелектуальної еліти, провідних науковців та експертів, а також ЗМІ, які виконують роль інструмента соціального впливу й можуть також допомагати суспільству долати тривожність та виробляти свої реакції на події. З цього випливає, що перед науково-експертним загалом стоять не лише завдання теоретичного осмислення ідеологічної стійкості українського суспільства в умовах війни, а й практичного освоєння цих ідей і перетворення їх на керівництво до дії. Потрібно зазначити, що у виконанні як першого, так і другого завдання науковці не досягли значних успіхів. Аналіз літератури з цього питання свідчить, що з 2014 р. з'явилося не так багато праць з проблем місця і ролі української національної ідеї в боротьбі з російськими ідеологічними проєктами.

Перш ніж перейти до аналізу наявної з цього питання літератури варто наголосити, що концепція національної ідеї є однією з найрозмитіших у понятійному апараті суспільствознавчих наук. Л. Станіславенко пояснює це тим, що: "по-перше, її наукова розробка перебуває у площині міждисциплінарних знань; по-друге, „національна ідея” складно піддається науковій верифікації та представляється чимось метафізичним, ірраціональним, колективним

несвідомим" [Станіславенко, 2020, с. 184]. Тому однозначного визначення національної ідеї поки що немає як і визначення української національної ідеї. Останнє, поряд з означеними вище причинами, пояснюється ще й тим, що, в умовах складних перипетій нашої історії, національна ідея на наших теренах ніколи не була явищем сталим і завершеним. Тому і сьогодні у суспільстві тривають дискусії щодо цього питання і навіть навколо того чи потрібна вона Україні взагалі. Критики української національної ідеї вважають, що окремої української національної ідеї взагалі немає. Вони звертають увагу на те, що сьогодні можна нарахувати до десятка "українських ідей". Інші дослідники вважають, що національна ідея втратила свою актуальність в умовах глобалізації та європейської інтеграції [Сидоренко, 2010]. На нашу думку, такі твердження не вірні. Найбільш повне визначення "української національної ідеї" до війни Росії проти України запропонував С. Вовканич: "це концептконструкт духовно-інтелектуального потенціалу нації, тобто людей – державотворців і співгромадян, які спираючись на минуле, мобілізують творчі сили на здобутки сучасні і майбутні, на становлення і консолідацію українського народу як єдиної політико-етнічної спільноти і цілісної одиниці світового співтовариства" [Вовканич, 2011, с. 7]. Зрозуміло, що це загальне визначення не відповідає стану українського суспільства в умовах війни Росії проти України. Сьогодні перед інтелектуальною елітою, науковцями стоїть завдання запропонувати громадянам нашої держави сучасну інтерпретацію української національної ідеї. Л. Станіславенко вважає, що вона має бути "побудована на матриці автентичних цінностей і рис ментального характеру, колективному баченні та осмисленні свого національного минулого і майбутнього, щоб вона стала особистим переконанням кожного громадянина України" [Станіславенко, 2020, с. 188].

На початку повномасштабної війни Росії проти України, коли уже було зрозуміло, що В. Путін поставив собі за мету знищення України як незалежної держави й українців як націю, В. Пасічник дав своє визначення української національної ідеї – "це ідея здобуття та побудови незалежної Української держави задля утвердження такої духовної цивілізаційної моделі, яка ґрунтується

на духовній (у християнському розумінні), економічній і політичній свободі, а також подоланні відчуження людини від Бога, суспільства, праці та від своєї людської сутності". Автор запропонував зробити "національним ідеалом України месидж – „Київ – другий Єрусалим”. Як відомо, домінанта „Київ – другий Єрусалим” з’явилася у XVII – XVIII ст. як „протилежність освіченого духовного начала Києва” грубому і брутально-владному началу „Москва – третій Рим” [Дашкевич, 1992, с. 11] і тому вона не може стати сучасним національним ідеалом України, так як буде багатьма сприйматися відкорегованою кремлівською ідеологією "Москва – третій Рим", що є неприйнятним. Схожою на російську, у трактуванні В. Пасічника, є й "місія України у світі – побудова християнської духовної цивілізації, унесення духовних цінностей у сучасний світ, їх утвердження в реальній державній практиці" [Пасічник, 2022, с. 20]. Такі підходи вимагають уточнення, так як дуже схожі на російські аналоги, які є імперськими як за формою, так і за змістом. До того ж у цьому визначенні нічого не сказано про те, що найбільше хвилювало українців у наш час, а саме про те щоб вистояти у цій війні, відстояти свою державу, свій європейський вибір.

Більш виважено до цього питання підійшов П. Гай-Нижник. Враховуючи зміни, які відбуваються у сучасному світі під впливом глобалізаційних і геополітичних трансформацій, посилення напруження на міжнародній арені, зумовлених використанням силових методів при вирішенні конфліктних ситуацій та війни, яку розв’язала Росія проти України, він визначив головні чинники збереження незалежності України й самого існування української нації: "консолідація українського суспільства, формування загальнонаціонального самоусвідомлення захисту власних світоглядних орієнтирів українців" [Гай-Нижник, 2025]. Відштовхуючись від них П. Гай-Нижник дав своє визначення сучасної української національної ідеї. Вона є: "об’єднаним чинником спорідненої історичною, культурною та господарчо-побутовою традицією спільноти єдинокровного народу, його ідеалізованою морально-ціннісною мрією та інтелектуально усвідомленою метою до створення умов розквіту кожного громадянина і цілого суспільства, фільтром перед

небезпекою розмивання традиціоналістичного чинника у глобалістичному вирі й, водночас, джерелом цивілізаційного загальнолюдського поступу, науково-технічного прогресу та інтеграції, вдосконалення новітніх гуманістичних орієнтирів і, разом з тим, дороговказом еволюції країни та основою її безпекової стратегії, що унеможливує занепад етнонаціонального і державотворчого суверенітету народу, стає запобіжником деградації його національно-расової особливості та забезпечує належне місце у планетарному суцвітті народів й гідне становище держави у системі існуючого і прийдешнього світопорядку" [Гай-Нижник, 2025].

Дещо з іншого ракурсу підійшов до поняття національна ідея Є. Букет. Він вважає, що "це загальнонаціональна мрія, яка мобілізує усі складові нації для руху в майбутнє. Вона не може бути й ніколи не була вічною, адже у процесі свого розвитку нація долає нові вершини, реалізуючи окремі національні ідеї". В умовах війни Росії проти України, на думку Є. Букета, формується новітня українська національна ідея – "це суб'єктність України на світовій мапі, її вагоме слово у геополітиці, важливість для майбутнього світового порядку" [Букет, 2022]. На нашу думку таке визначення є одностороннім і враховує лише зовнішньополітичний вектор розвитку України.

З прагматичної позиції оцінила стан і перспективи української національної ідеї в умовах війни Росії проти України дослідниця політичної психології А. Скрилева-Попова. Враховуючи, що за час війни українське суспільство стало складнішим за своїм соціально-психологічним конструктом, вона наголосила, що сформулювати її стало складніше. Це пов'язано з різницею того особистого досвіду, який кожен здобув під час війни. Тому, на думку дослідниці, для багатьох нагальною "національною ідеєю... стало фактичне виживання" і "надія" на майбутнє. Водночас, А. Скрилева-Попова окреслила її подальші перспективи наголосивши, що "Україні потрібна національна ідея, яка не лише буде фокусуватися на покаранні агресора й деокупації територій, а й втілюватиме для нас велику надію та бажане майбутнє розвитку країни, сприятиме продуктивній взаємодії одне з одним, попри всі відмінності" [Скрилева-Попова, 2024].

Комплексно підійшов до дослідження української національної ідеї М. Розумний. У монографії "Національна доктрина" він проаналізував головні передумови її реалізації, значення яких в умовах війни посилюються: "а) наявність спільноти національно свідомих людей; б) наявність держави, що за формальними атрибутами... є українською" [Розумний, 2021, с. 197]. Враховуючи їх, автор розкрив сутність української національної ідеї: це "наша формула крові, кореневий алгоритм самореалізації і досягнення національних цілей. Він визначає пріоритети, а на пріоритетах базується стратегія" [Розумний, 2021, с. 200–201]. Розкриваючи свої підходи до проблеми, М. Розумний наголошує, що українська національна ідея має приваблювати своїх неофітів, повинна стати дороговказом як "повернути собі батьківщину, знайти нову велику родину, яка має глибокий родовід і достатню силу й згуртованість, щоб підтримати й допомогти. Така родина має співчувати у горі й пишатися успіхами, дасть відчуття захищеності і можливість добитися справедливості" [Розумний, 2021, с. 214].

Ураховуючи вище викладене, сучасний стан нашого суспільства, ті виклики і завдання, що стоять перед ним запропонуємо наше бачення сучасної української національної ідеї. На нашу думку це – комплексна система цінностей, цілей і прагнень, що формується в конкретній історичній ситуації, а саме в умовах війни Росії проти України. Вона визначає національні цілі та пріоритети, консолідує українське суспільство для їхньої реалізації, формує загальнонаціональне самоусвідомлення захисту своєї держави, території, мови, світоглядних орієнтирів українців, сприятиме продуктивній взаємодії одне з одним, попри всі відмінності, які існують між нами. Вона також є дороговказом еволюції країни та основою її безпекової стратегії, що унеможливить занепад етнонаціонального і державотворчого суверенітету народу і забезпечить добробут для кожного громадянина. Вона визначає прагнення українців до гідного місця Української держави у системі існуючого і прийдешнього світопорядку у складі Європейського Союзу і НАТО.

Не дивлячись на усі складнощі, які переживає українське суспільство в умовах війни, переважна більшість українців розуміє

важливість української національної ідея для перемоги над путінською Росією і для подальшого розвитку країни. Це засвідчили результати соціологічного опитування проведеного 30 квітня – 1 травня 2024 р. *Info Sapiens* на замовлення АТ "НСТУ" для програми "Новий відлік". На запитання, "чи має Україна програмно сформулювати та затвердити національну ідею" позитивно відповіли 85% опитаних ("однозначно так" – 54%, "скоріше так" – 31%). "Ні" відповіли – 4% опитаних ("скоріше ні" та "точно ні" – по 2%). Важко відповісти – 11% респондентів. Прикметно, що найвищий показник підтримки був серед респондентів (1956–70 рр.), тобто тих, хто має значний життєвий досвід і може свідомо оцінити значення національної ідеї для України – 92% [Михайлов, 2024].

Підсумовуючи, варто зауважити, що в умовах активного протистояння російській агресії гармонізація української національної ідеї має великий потенціал. Адже ця війна згуртувала та консолідувала український соціум, у суспільстві практично зникли регіональні відмінності, які раніше часто породжували конфлікти. Вона дозволила українцям подолати малоросійський комплекс меншовартості, зміцнила вибір українців на користь Європейського Союзу і НАТО.

Висновки

В умовах війни є очевидним, що дослідження війни Росії проти України, її вплив на ціннісні орієнтації українців та стійкість, належить до актуальних, суспільно вагомих напрямків розвитку гуманітаристики.

Варто наголосити, що автори цього дослідження не ставили за мету порівняти вітчизняні та зарубіжні праці. Таке завдання було б сутнісно хибним, оскільки епістемічні спільноти працюють у різних середовищах і досвідах пізнання. Українські дослідники працюють в умовах безпосереднього залучення, де війна є щоденною реальністю суспільства, яке бореться за суб'єктивність і виживання. Частина західних дослідників формує своє бачення в межах теоретичних рамок, інституційних традицій і різного ступеня зануреності у проблему, що в деяких випадках впливає на глибину й акценти осмислення конфлікту. Водночас інша частина західних дослідників, які мали досвід польових досліджень або заглиблені в український контекст, значно підсилює видимість українського досвіду у міжнародному науковому дискурсі. Це також створює можливість розуміння війни поза межами регіонального контексту. Проте те, що ми знаємо про себе, і те, що інші можуть побачити у нас – це дві різні призми, які мають обмеження та потенціал. Їх не доцільно безпосередньо порівнювати, вони можуть бути взаємодоповнюючими, а не конкуруючими.

Аналіз наявної літератури дозволяє підсумувати наукову розробку вузлових аспектів проблеми, встановити достовірність і повноту їх висвітлення, з'ясувати питання, що ще не опрацьовані, або вивчені недостатньо чи спотворені і визначити шляхи подальших досліджень. Така робота має науково-теоретичну і пізнавально-практичну спрямованість. Адже війна впливає на усі сфери життя українців (ціннісні пріоритети, соціально-економічне становище, міжлюдські стосунки, побут і повсякдення, емоційний стан, громадянську активність). Тому історики, політологи, соціологи, філософи, правознавці, представники інших гуманітарних наук вивчають різні аспекти цієї війни, в тому числі її вплив на ціннісні пріоритети та ідеологічну стійкість українців. Як результат

дослідниками та аналітиками були опубліковані численні монографічні дослідження, наукові статті, аналітичні записки, матеріали конференцій. Це зумовило об'єктивну потребу в узагальненні їхніх підходів до означеної теми, що й зробили автори у цій монографії. Для дослідження було опрацьовано понад триста праць з проблем війни Росії проти України, її впливу на ціннісні пріоритети й ідеологічну стійкість українців.

Був проаналізований доробок західних експертів і дослідників щодо війни Росії проти України, їх аргументи щодо причин і шляхів її припинення, а також супутні політичні та епістемологічні суперечності, які впливають на дискусію. Можна стверджувати, що відсутність консенсусу після повномасштабного вторгнення не свідчить про те, що такий консенсус буде знайдений пізніше. Війна є та буде й надалі предметом гострих дебатів в академічних та експертних колах. Ці дискусії дозволяють глибше досягнути західну думку щодо питань впливу війни на міжнародний порядок, розуміння її причин, можливих варіантів вирішення, а також ролі ідеології та розуміння агентності України та її трансформації.

В основному дослідження війни Росії проти України на Заході проводяться в межах таких дисциплін як політологія, міжнародні відносини, студії миру та конфліктів. Після повномасштабного вторгнення очікувано зросло дослідження у сфері студій безпеки, а також медіа та комунікацій, що вивчають здебільшого інформаційні та гібридні аспекти війни. Серед методів та джерел досліджень у проаналізованих публікаціях переважають: аналіз літератури та джерел (передусім висловлювань політиків, а також документів міжнародного права, резолюцій, меморандумів, тощо). В дослідженнях медіа та комунікацій іноді застосовується аналіз наративів, дискурс-аналіз, семіотика, а також контент-аналіз. Академічні статті з міжнародних відносин як правило оперують у сфері теоретичних концепцій, котрі конкурують між собою – реалізм, лібералізм, та конструктивізм.

Розуміння війни Росії проти України західною епістемічною спільнотою відбувається на перетині академічного орієнталізму, необхідності пошуків правди про війну та теоретичних парадигм, що визначали бачення міжнародної політики протягом останніх

десятиліть. Повномасштабне вторгнення 2022 р. стало не лише геополітичним, але й епістемологічним зламом для західного знання про Україну, яке довгий час залишалося у тіні російсько-центричних підходів. Реакція західної академії на події в Україні стала не лише аналітичною, а й рефлексивною. Вона засвідчила необхідність перегляду самих основ знання про регіон, його історію, суб'єктність і політичну логіку.

Одним із важливих смислових акцентів нашої роботи є усвідомлення того, що війна Росії проти України викрила ілюзорність стабільності, на якій будувалося західне бачення післявоєнного світопорядку. Поняття «стабільності» виявилось радше ретроспективною конструкцією, ніж реальною характеристикою або перспективою міжнародних відносин. Європейська політична думка, покладаючись на ліберальну ідеологію, спиралася на переконання, що взаємозалежність економік країн, розвиток соціальної держави та дотримання міжнародного права є можливим способом уникнення конфліктів. Війна в Україні натомість показала, що раціональні уявлення про політичну поведінку держав не застосовні до авторитарних чи імперських режимів, де економічна доцільність поступається політичним догмам і цілям.

Аналіз орієнталізму як інтелектуального явища дає змогу зрозуміти, чому навіть після розпаду СРСР багато західних науковців продовжували відтворювати російські наративи щодо України. Подібно до орієнталізму щодо Сходу, описаного Едвардом Саїдом, російський орієнталізм ґрунтується на уявленні про «Іншого» як нижчого, несамостійного та нездатного до власного політичного буття. Західна академія, особливо до повномасштабного вторгнення, не завжди усвідомлюючи цю проблему і деякі автори відтворювали наративи про триєдиність народів (росіян, українців, білорусів) або інгурували важливість цього наративу як ідеологічної конструкції у дискурсі про війну.

Втім, саме український опір і стійкість, продемонстровані після 2014 р. і, особливо, після лютого 2022-го р., стали каталізатором інтелектуальної деколонізації. Українські дослідники, громадянське суспільство та діаспора вносять великий внесок у деконструкцію російськоцентричних імперських парадигм. Водночас, інтерес до

України змушує західних дослідників поглянути на неї глибше, що сприяє формуванню та поширенню нових знань про Україну, і розуміння реальності.

Проте важливо не тільки те, у чому дослідники мають консенсус, скільки те, у чому вони не погоджуються. Найбільш полярними за своїми аргументами є дебати про причини війни та шляхи її припинення. Насамперед ці дебати стосуються представників конкуруючих теорій міжнародних відносин – лібералізму та реалізму.

Для лібералізму – війна Росії проти України є порушенням правил міжнародного порядку, побудованого на принципах взаємної економічної вигоди та міжнародного права. Для реалізму – вона є закономірним результатом експансії Заходу, який нібито не врахував "безпекові інтереси і страхи" Росії. Відповідно до цього підходу саме розширення НАТО, а також спроба демократій змінити внутрішньополітичний ландшафт РФ були визначені реалістами основною причиною російського вторгнення в Україну у 2014 р. Такі аргументи не включають у себе ні питання агентності України у цьому процесі, ні дилему безпеки з точки зору того, що РФ здійснює спеціальні операції проти країн НАТО та намагається дестабілізувати у них соціальну згуртованість, довіру до влади та посилити соціальні протиріччя. Реалісти також не беруть до уваги ліберальний підхід, який розглядає девіантні особливості російської політичної еліти, їх інтереси, цінності як вагомі фактори, що можуть пояснювати природу конфлікту.

Проте обидві позиції у тій чи іншій мірі демонструють обмеження у здатності пояснити конфлікт. Вони або ігнорують, або недооцінюють фактори політичної культури, імперського міфу та неухильне прагнення Кремля створити російську політичну націю за рахунок імперських практик завоювання. Ми можемо зробити висновок щодо цінності досліджень будь-якої школи, адекватності відображення реальності якщо у дослідженнях як мінімум враховано і стратегічні інтереси держав, й аналіз дилеми безпеки з обох боків конфлікту, а також особливості політичної культури, ідеологій і політичного режиму сторін конфлікту. В такому випадку

спекуляції щодо мотивів можуть бути аргументовані багатогранною перспективою, яка, наприклад, властива ліберальній або конструктивістській парадигмі. В основному, у західній академії цей підхід також є присутнім і свідчить про заглиблення у предмет дослідження. Суперечливість теорій підкреслює лише часткове обрамлення світу, що здійснюється, надаючи перевагу одним аргументам над іншими, та виключаючи чинники, що можуть дати в сукупності адекватне відображення реальності. Як пише К. МакКаліон: "хороші теорії – це прості та елегантні абстракції, тоді як сфера дії є складною та недосконалою. Тим не менш, теоретичні ідеї, розроблені в умовах схоластичної розрідженості, поступово проникають у світ політиків та популярних коментаторів. У процесі вони спотворюються, адже залежать від інтерпретації" [McCallion, 2023].

Не менш важливою та недостатньо дослідженою у конфлікті є проблема націоналізму. У західному дискурсі він часто трактується крізь призму історичного досвіду і травм ХХ ст., ототожнюючись політикою виключення на етнічній основі. Таке сприйняття автоматично переноситься на український контекст, підкріплюючи російські наративи про "радикалізм" і, навіть, "фашизм". У таких працях немає згадок про оборонний націоналізм українців у відповідь на екзистенційну загрозу або громадянський націоналізм, поширений в Україні. Ігнорування цього виміру призводить до хибних оцінок української політики та суспільних настроїв, тоді як реальним прикладом радикалізованого націоналізму є Російська Федерація.

Частина західних дослідників схиляється до визнання ідеологічного виміру війни як одного з ключових пояснень її причин. Відмова РФ визнати українську суб'єктність, дегуманізація українців у пропаганді є доказами важливості світоглядного елемента конфлікту. Ідеологія як може виконує інструментальне завдання з виправдання та поширення агресії, так і може бути її внутрішнім імперативом. Хоча на протигагу часам Холодної війни, коли ідеологія забезпечувала єдність політичних альянсів, зараз геополітично вона не виконує цю функцію, війна стала каталізатором переосмислення ролі ідеології у сучасній міжнародній політиці.

Мир, з одного боку, є об'єднуючою цінністю для більшості проаналізованих праць, проте шляхи його досягнення залежать від розуміння конфлікту. Ті дослідники, які вбачають причиною конфлікту розширення НАТО або помилки західної політики, більш схильні вважати, що Україна має пожертвувати територіями а також потенційним членством в альянсі. Але фактично такий підхід не вирішує ні проблему безпеки України, ні Європи. Прихильники ліберальної школи здебільшого апелюють до необхідності міжнародного права та встановлення справедливості. Деякими реалістами такий підхід розглядається як заклик до мілітаризації.

Західна науково-експертна спільнота не завжди демонструє концептуальну єдність. Війна стимулювала переоцінку багатьох політичних явищ та інструментів, зокрема і щодо місця ідеології, норм міжнародного права та політичної й етичної відповідальності. Повномасштабне вторгнення показало, що старі підходи до концепцій стримування не дали результату, а нові ще не розвинені, щоб стати універсальними. Водночас, відкривається можливість щодо переосмислення логіки та засобів захисту демократії, що базуються на досвіді кінетичної, інформаційної та "гібридної" агресії. Це також породжує можливість вибудувати концепції стійкості для демократій, за умови, що замість уникнення складних і незручних питань, експертне середовище визнає цінність етичних і ціннісних норм, агентності учасників міжнародних відносин і врахування особливостей і різноманітність політичних культур різних суб'єктів міжнародної політики.

Роботи української епістемічної спільноти переважно аналізують особливості російсько-української війни, її інструментарій та наслідки для українського суспільства. Аналіз тематики і змісту робіт українських дослідників дозволив виявити провідні напрямки і найбільш характерні тенденції. Головними з них є:

- 1) вивчення "гібридної війни" РФ як інструмента нищення світоглядних основ українського суспільства;
- 2) стан і трансформація національно-громадянської ідентичності та ціннісних орієнтацій українців під впливом війни, яку веде Кремль проти України та її інструментарій;
- 3) осмислення теоретико-методологічних аспектів "інформаційної війни" як загальносвітового феномену;

4) розкриття особливостей російської інформаційної війни в Україні та її інструментарію, стан дослідження інформаційно-комунікаційного простору України в цих умовах;

5) дослідження ідеологічної складової війни Росії проти України.

Кожний з цих напрямків має свою нішу в науково-експертному дискурсі теми, що досліджується. Тому цей масив автори розділили на наступні складові:

1) монографії, статті в яких досліджуються гібридні дії РФ спрямовані на нищення світоглядних основ українського суспільства;

2) матеріали з аналізом впливу війни Росії проти України на національно-громадянську ідентичність українців;

3) праці з питань стану суспільних цінностей і ціннісних пріоритетів українців в умовах війни;

4) дослідження з проблем інформаційної війни як складової війни Росії проти України, стану інформаційно-комунікаційного простору України в умовах цієї війни;

5) монографії, статті в яких досліджується ідеологічний тиск Кремля через пропаганду та дезінформацію на українців та протидія йому влади, громадянського суспільства.

Аналіз цього комплексу праць дозволив отримати такі наукові результати:

1) виявлено, що важливим напрямком російської гібридної війни в Україні було нищення світоглядних основ українського суспільства;

2) встановлено, що об'єктом російсько-українська війна є національно-громадянська ідентичність і суспільні цінності українців;

3) аналіз опрацьованих праць засвідчив, що головними інструментами впливу на них були російські інформаційно-психологічні операції, російська пропаганда;

4) проаналізовано стан вивчення інформаційної політики української влади в умовах російсько-українського протистояння;

5) досліджено роль і місце російських ідеологічних проєктів "русскій мір", "новороссія", "победобесіє" і "рашизм" в російсько-українському протистоянні;

б) визначено, що найпродуктивнішими напрямками досліджень є вивчення впливу російської агресії на стан національно-громадянської ідентичності українців, інструментарію Кремля для насадження ним своїх ідеологічних кліше;

7) встановлено, що в Україні найактивніше над дослідженням впливу російської агресії на українське суспільство працювали науковці Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Інституту історії України НАН України та Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, а також вузівські наукові центри Києва, Харкова, Львова, Одеси, Ужгорода, Запоріжжя;

8) виявлено та обґрунтовано низку дослідницьких перспективних проблем з питань впливу війни Росії проти України на українське суспільство.

Результати дослідження тісно переплетені з науковою новизною адже вперше: здійснено комплексний аналіз наукового доробку науковців, експертів з означеної теми; виявлено провідні тенденції розробки проблем особливостей російської гібридної війни в Україні спрямованої на нищення світоглядних основ українського суспільства; визначено нові ідентидети української національно-громадянської ідентичності українців (волонтерство, добробати, рух опору); проаналізовано стан вивчення дослідниками впливу російської агресії на ціннісні та ідеологічні основи українського суспільства в цілому й окремих громадян; досліджено підходи науковців, експертів до аналізу кремлівських ідеологічних проєктів – "руській мір", "новоросія", "побєдобєсіє", "рашизм"; визначено вузькі місця у масиві опублікованих робіт з даної проблематики; розглянуті найновіші праці, які ще не підлягали історіографічному аналізу; з'ясована їхня значимість для розкриття особливостей російської гібридної війни в Україні; окреслено наукові проблеми, що потребують подальшої розробки.

Підбиваючи загальні підсумки проведеної роботи, варто наголосити, що аналіз наявних праць українських дослідників засвідчив, що їх науковий доробок не завжди відповідає вимогам часу, частині досліджень не вистачає конкретики, наявна різниця у

трактуванні засадничих термінів і понять, що стосуються теоретико-методологічних аспектів "війн нового покоління" ("гібридна війна", "інформаційна війна", "сміслова війна", "когнітивна війна"). Спостерігається дисбаланс у дослідженні окремих складових сучасної війни Росії проти України. Так, серед усього масиву праць з даної тематики найбільше досліджень пов'язані зі спробами висвітлити та проаналізувати перебіг інформаційної війни, вплив війни на національно-громадянську ідентичність українців. Значно менше досліджень присвячені аналізу динаміки ціннісних орієнтацій громадян України, інформаційно-психологічних аспектів "гібридної війни", діяльності державних і громадських інституцій щодо протидії російській пропагандистській машині, захисту інформаційно-комунікаційного простору нашої держави.

Деякі важливі складові сучасної російсько-української війни, на жаль, залишилися на маргінесі: рух опору на тимчасово окупованих ворогом територіях; морально-психологічний стан внутрішньо переміщених осіб та "українських біженців від війни" (термін Е. Лібанової); ідеологічний тиск окупантів на населення тимчасово окупованих територій України; пропагандистська робота української влади, громадянського суспільства на цих землях; "постправа" як інструмент інформаційної війни в Україні як з боку Кремля, так і Банкової. Досить часто у цих дослідженнях відсутні конкретні пропозиції й рекомендації для державних органів влади, громадянського суспільства щодо вирішення нагальних проблем. Помітним недоліком наукового життя України є відсутність ефективного механізму донесення навіть наявних у науковців рекомендацій до реального впровадження в життя.

Помітною є актуалізація окремих тем наукового пошуку у зв'язку із перебігом бойових дій та спробами реалізації Російською Федерацією інформаційно-психологічних спецоперацій.

Накладання доробку науковців з проблем війни Росії проти України на загальнополітичний дискурс нашої держави свідчить, що їхня праця над цими питаннями тісно пов'язана з активністю російського агресора як на лінії бойового зіткнення, так і на інформаційному фронті. Саме вона значною мірою визначала

тематику досліджень. Беручи за точку відліку початок 2014 р. можна виділити два головні історіографічні періоди:

1) перший (початок 2014 – лютий 2022 р.) зумовлений драматичними подіями Революції гідності, анексією РФ Криму, активізацією гібридної війни РФ проти України і розв'язанням нею "гарячої війни" на Сході нашої держави. Характеризується він зростанням уваги науковців до питань теоретико-методологічних аспектів феномену "гібридна війна", особливостей застосування її інструментарію в Україні. Появою нового напрямку у вивченні національно-громадянської ідентичності українців (волонтерство, добробати, рух опору), їхніх ціннісних пріоритетів через призму гібридних дій РФ. Загальним недоліком праць цього періоду є певне згладжування наявних "гострих кутів" у діяльності влади, акцент на виправданні її рішень і дій окремих політичних діячів;

2) другий період припадає на повномасштабне воєнне вторгнення РФ і бере початок у лютому 2022 року. Повномасштабна війна кинула Україні й українцям екзистенційний виклик, що змусило науковців переглянути частину власних поглядів на ситуацію в державі і спробувати дати відповіді на питання щодо того як протистояти російській агресії не лише безпосередньо на полі бою, а й в інформаційній війні із визначенням того, що для успішної організації відсічі агресору мають робити держава та громадянське суспільство. Цей історіографічний період триває, і майже щоденно з'являються нові дослідження, автори яких намагаються осмислити різні аспекти сучасного російсько-українського протистояння. Найбільше уваги у них приділялося аналізу впливу російської агресії на: українську національно-громадянську ідентичність; динаміку ціннісних пріоритетів громадян; інформаційно-комунікативне середовища країни; перебіг протидії ідеологічному тиску ворога із акцентом на визначенні ролі дезінформації та фейків.

Проведений аналіз дає змогу сформулювати певні рекомендації щодо напрямів досліджень, які потебують подальшої розробки. Вони стосуються передусім тих проблем, які залишаються недостатньо вивченими. Насамперед ідеться про потребу глибшого аналізу феномену гібридної війни як особливого типу соціально-

політичного конфлікту, його природи, специфіки та проявів, адже це поняття досі не має усталеного визначення у науковому дискурсі, а також відсутнє в офіційних міжнародно-правових документах. Подальшого осмислення потребують вплив російської гібридної агресії на систему суспільних цінностей і пріоритетів українців, а також питання протидії ідеологічному тиску ворога з боку державних інституцій і громадянського суспільства. Більшої уваги вимагає дослідження механізмів консолідації українського суспільства навколо ідей спротиву ворогу та перемоги, а також вивчення морально-психологічного стану внутрішньо переміщених осіб та ефективності державної політики щодо їхньої підтримки. Окремої уваги заслуговує аналіз ідеологічного тиску окупантів на населення тимчасово окупованих територій України і руху опору там, який є важливим елементом розуміння стійкості українського суспільства в умовах триваючої війни. Подальшого вивчення потребує робота владних інституцій, громадянського суспільства з підтримки у населення тимчасово окупованих територій віри у перемогу і повернення до Української держави.

Бібліографічні посилання

9 причин, навіщо Росії потрібен проект "Новоросія". (2015, Квітень 25). То є Львів. <https://inlviv.in.ua/ukraine/9-prichin-navishhoro-siyi-potriben-proekt-novorosiya>

Аврамчук, О., & Кабачинський, І. (2025). *Братні кайдани. Російські міфи про українську історію*. Київ: "Книголав".

Андрієвський, Т. Г. (2017). Концептуалізація поняття гібридної війни: політологічний вимір. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки збірник наукових праць*, 1(13), 4–15. http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2017_1_3

Антитеза з Вахтангом Кебуладзе. (2023, Маю 28). Фундація суспільність. <https://souspilstnist.org/blog/news/antiteza-z-vakhtangom-kebuladze/>

Артимишин, П., & Костюк, О. (2019). *Ідеологема "Русского міра": виникнення, генеза, сприйняття в Україні: аналітична доповідь*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=869>

Бабенко, Ю. (2006, Квітень 20). Інформаційна війна – зброя масового знищення! *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/20/4399050/>

Бевз, Т. (2015). Українці і росіяни під прицілом російської пропаганди. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 1, 150–163. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2015_1_17

Березовець, Т. (2016). *Анексія: острів Крим. Хроніки "гібридної війни"* (2-ге вид.). Київ: "Брайт СтарПаблішинг".

Блиндарук, С. В. & Штих, П. М. (2024, Квітень 25). Анатомія російсько-українського конфлікту (2014–2022 рр.) в епоху гібридних війн. *Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського*. <http://www.nbuv.gov.ua/node/5937>

Бобров, А. (2023). Пропаганда 2023: інформаційні війни під час російської агресії. Харків: "Folio".

Бокоч, В. (2019). "Русский мир" як антиукраїнська релігійно-політична концепція. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 24, 134–140. <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.24.18>

Брадов, В. В. (2020). Контент мережі як чинник інформаційної агресії. *Образ*, 2(34), 88–97. [https://doi.org/10.21272/Obraz.2020.2\(34\)-88-97](https://doi.org/10.21272/Obraz.2020.2(34)-88-97)

Брадов, В. В. (2021). Формування мережевого інструментарію інформаційної війни (на прикладі агресії Росії проти України). *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*, 2, 96–103. http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2021_2_16

Брехуненко, В., & Бойко, П. (2025). *Гарбуз для "Новоросії". Вирок московських документів XVII–XIX ст.* Київ: ФОП Брехуненко Н. А.

Брехуненко, В., Ковальчук, В., Ковальчук, М., & Корнієнко, В. (2016). *"Братня" навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст.* Київ: "Віпол". https://chtyvo.org.ua/authors/Brekhunenکو_Viktor/Vratnia_navala_Vii_ny_Rosii_protу_Ukrainу_KhII-KhKhI_st/

Будівська, Г. (2015). Медійне представлення концепту Новоросія. Аналіз медіаматеріалів про об'єднання "ДНР" і "ЛНР" у "конфедерацію Новоросія". *Наукові записки УКУ. Серія "Журналістика. Медіакомунікації"*, 6(1), 119–125. <https://hdl.handle.net/20.500.14570/339>

Букет, Є. (2022. Грудень. 13). "Велика Україна" як новітня національна ідея країни-переможця. *Армія.Inform*. <https://armyinform.com.ua/2022/12/13/velyka-ukrayina-yak-novitnya-naczionalna-ideya-krayiny-peremozhczya/>

Бутусов, Ю. (2014, Серпень 29). Добровольчі батальйони: структура, страхи, проблеми бойового застосування. *ZN.UA*. <https://zn.ua/ukr/internal/dobrovolchi-batalyoni-struktura-strahi-problemi-boyovogo-zastosuvannya-.html>

Бушанський, В (2015). Російська імперська ідеологія: політика міфотворчості. *Наукові записки Інституту політичних і етносоціальних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 4(78), 296–306. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bushanskyi_rosiiska-1.pdf

Ванюшина, О. Ф. (2015). Волонтерський рух в Україні: еволюція, сучасний стан та статус. *Вісник Національного*

університету оборони України, *I*(44), 275–281.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2015_1_50

Вахтанг Кініані "Новоросія" від Катерини до Путіна. (2015, Травень 1). Ukrainian Magazine Chicago. <https://ukrainianchi.com/%D0%92%D0%B0%D1%85%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B3-%D0%9A%D1%96%D0%BF%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%96-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82-%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F/>

Верменич, Я. В. (2015). *Південна Україна на цивілізаційному пограниччі*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Війна інформаційна (б.д.). Кіровоградська обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченко. http://librarychl.kr.ua/kn_in/informatoria/inf-v.php

Вовканич, С. (2011). *Українська Національна Ідея як духовно-інтелектуальний код соборності народу: етнічний, інтеграційний і цивілізаційний вектори*. Наукова доповідь. Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України.

Войджер, М. (2018, Листопад 8). У нинішній російській гібридній війні немає нічого принципово нового. *Український тиждень*. <https://tyzhden.ua/mark-vojdzher-u-nynishnij-rosijskij-hibrydnij-vijni-nemaie-nichoho-pryntsupovo-novoho/>

Войналович, В. А., Єленський, В. С., Калакура, О. Я., & Рябчук, М. Ю. (2021). *Ієрархія цінностей населення Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії*. Київ: ППіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Войтович, Н., & Кравець, Р. (2014). Сучасна інформаційна війна: Росія проти України. *Обрії друкарства*, *1*(3), 69–78. http://nbuv.gov.ua/UJRN/obdr_2014_1_9

Гай-Нижник, П. (2025, Вересень 30). Українська національна ідея: соборні чинники та визначальні засади. *Галичина*. <https://galychyna.if.ua/article/ukrayinska-natsionalna-ideya-soborni-chinniki-ta-viznachalni-zasadi/>

Гай-Нижник, П. (2016). Кримська регіональна проросійська ідентичність, шляхи її послаблення в контексті стратегії

реінтеграції півострова та реалізації державної політики національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання (с. 315–316). (П. Гай-Нижник, Упор.). В *Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (с. 312–322). Київ: МП "Леся".

Галака, О. М., Ільяшов, О. А., & Павлюк, Ю. М. (2007). Основні тенденції розвитку та ймовірні форми воєн і збройних конфліктів майбутнього. *Наука і оборона*, 4, 10–15.

Галів, М., & Ільницький, В. (2023). Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 13/55, 48–73. https://www.researchgate.net/publication/372802767_HARAKTER_S_UCASNOI_ROSIJSKO-UKRAINSKOI_VIJNI_2014-2023_VITCIZNANIJ_ISTORIOGRAFICNIJ_DISKURS

Гетьманчук, М. П. (2017). "Гібридна війна" Росії проти України: інформаційний аспект. *Військово-науковий вісник*, 27, 296–307. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2017_27_23

Гладка, К., Громаков, Д., & Миронова, В. (2016). *Добробати*. Харків: "Folio".

Гладка, К., Громаков, Д., & Миронова, В. (2017). *Добробати* (2-ге вид.). Харків: "Folio".

Глушук, Є. (2023). Фейки як інструмент тиску в умовах війни: специфіка застосування та сприйняття. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*, 67, 96–107. <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004708>

Голдер, М. (2024, Січень 5). Вторгнення росії має на меті стерти українську культурну ідентичність. *Texty.org.ua*. <https://texty.org.ua/fragments/111475/vtorhnennya-rosiyi-maye-na-meti-sterty-ukrayinsku-kulturnu-identychnist-poglyad/>

Голованова, Н. (2022). Інформаційна політика України в умовах війни (архетипний підхід). *Наукові перспективи*, 6(24), 57–70. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-57-70](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-57-70)

Головаха, Є., & Макеєв, С. (Ред.). (2022) *Українське суспільство в умовах війни. 2022: колективна монографія*. Київ: Інститут соціології НАН України.

Головченко, В., & Дорошко, М. (2016). Гібридна війна Росії проти України: історико-політичне дослідження. Київ: "Ніка-Центр".

Гольцов, А. Г. (2022). Перспективи "русского міра" в геополітичному вимірі. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право*, 4(56), 37–42. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4\(56\).269600](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4(56).269600)

Горбань, Ю. О. (2015). Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*, 1, 136–141. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_1_21

Горбенко, І., Долгов, В., & Грінченко, Т. (1998). *Інформаційна війна – сутність, методи та засоби ведення*. Київ: "Наука".

Горбенко, Н. (2021). *Постправада як феномен сучасної політики*. *Збірник наукових праць ЛОГОС*, 3, 23–27. <https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v3.05>

Горбулін, В. (2015, Січень 23). "Гібридна війна" як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *ZN.UA*. <https://zn.ua/ukr/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>

Горбулін, В. П. (2016a). Ціннісні ресурси війни і миру: український формат. *Стратегічні пріоритети*, 3(40), 11–17. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2016_3_4

Горбулін, В. П. (2016b, Листопад 4). Точка біфуркації. *ZN.UA*. <https://zn.ua/ukr/internal/tochka-bifurkaciyi-.html>

Горбулін, В. П. (Ред). (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*. Київ: НІСД. https://shron1.chtyvo.org.ua/Horbulin_Volodymyr/Svitova_hibrydna_viina_ukrainskyi_front.pdf

Горбулін, В. П., Додонов, О. Г., & Ланде, Д. В. (2009). *Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання*. Київ: "Інтертехнологія". <http://dw1.kiev.ua/art/gdl/gdl.pdf>

Горелов, Д., & Корнієвський, О. (2015). *Волонтерський рух: світовий досвід та українська громадянська практика: аналітична доповідь*. Київ: НІСД. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/volonter-697e4.pdf>

Гричишкіна, І., Балачук, І. (2026, Лютий 25). 68% російських військовополонених вважають війну виправданою – опитування. *Pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2026/02/25/8022682/>

Грицак, Я. (2010, Жовтень 28). Нові повороти в українській політиці пам'яті. *Zaxid.net*. http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?novi_povoroti_v_ukrayinskiy_polititsi_ramyati&objectId=1117515

Губерський, Л., Андрущенко, В., & Михальченко, М. (2002). *Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світогляд. Аналіз*. Київ: "Знання України".

Гуржи, В. (2015). Наслідки реалізації доктрини "Русській мір" в Україні. *Схід*, 2(134), 34–40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2015_2_7

Гурківська, А. (2023) Змістовна демаркація постправди, пропаганди, дезінформації та неправдивої інформації. *Грані*, 26(3), 118–125. <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1892>

Дашкевич, Я. (1992). *Україна у вогні ідеології. Фінал Третього Риму*. Львів: Ін-т народознавства НАН України.

Денисенко, В. (2023). Як зруйнувати русській мір. Київ: "Наш Формат".

Дзюба, І. М. (2015). *Донецька рана України: Історико-культурологічні есеї*. Київ: Інститут історії України НАН України. https://chtyvo.org.ua/authors/Dziuba_Ivan/Donetska_rana_Ukrainy_Ist_oryko-kulturolohichni_esei/

Ділай, А. (2019). Війна за Україну: від інформаційних операцій до прямого вторгнення. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, 45, 13–20. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2019_45_4

Дмитрук, Н. (2017). Між матеріалізмом і пост матеріалізмом: ціннісні орієнтації сучасної української молоді. *Вісник АПСВТ*, 3, 57–67. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2017_3_8

Догерті, Д. (2014, Серпень 21). Усі брешуть, або як трансформувалися російські ЗМІ. *Детектор медіа*. <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/11448/2014-08-21-usi-breshut-abo-yak-transformuvalysya-rosiyski-zmi/>

Додонов, Р. О. (2016). *Конфлікт на Сході України у дзеркалі соціально-філософської рефлексії*. Вінниця: "ГЛОБУС ПРЕСС". <https://uisgda.com/assets/files/monogr-konflikt8.pdf>

Додонов, Р. О. (Ред.). (2017). *Гібридна війна: inverboetinpraxi*. Вінниця: ТОВ "Нілан-ЛТД". <https://jmonographs.donnu.edu.ua/issue/view/94>

Дубов, Д. В. (2016). Державна інформаційна політика України в умовах гібридного миру та війни. *Стратегічні пріоритети*, 3(40), 86–93. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2016_3_12

Ерёмченко, А. М. (2015). *Размышления о луганской Вандее. Взгляд очевидца событий*. Saarbrucken: Just A Life.

Журба, М. (2025). Українська національна ідентичність у контексті гібридної війни Росії проти України. *Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць*, 10(14), 13–17.

Завгородня, Ю. В. (2022). Фейки як сучасна форма політичного протиборства у кіберпросторі. *Регіональні студії*, 28, 67–71. <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/28/12.pdf>

Залевська, І., & Удренас, Г. (2022). Інформаційна безпека України в умовах російської військової агресії. *Південноукраїнський правничий часопис*, 1–2, 20–26. <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/6.pdf>

Залужний, В. Ф. (2025, Вересень 24). Роль інновацій як основи стратегії стійкого опору у позбавленні Росії можливості нав'язувати свої умови через війну. *ZN.UA*. <https://zn.ua/ukr/war/rol-innovatsij-jak-osnovi-stratehiji-stijkohe-oporu-u-pozbavlenni-rosiji-mozhливosti-navjazuvati-svoji-umovi-cherez-vijnu.html>

Здіорук, С. І., Яблонський, В. М., & Токман, В. В. (2014). *Україна та проект "руського мира": аналітична доповідь*. Київ: НІСД. https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2014-07/Russian_world-7bd19.pdf

Зілгалов, В. (2014, Серпень 6). Проект "Новоросія" – план-прикриття для знищення України? *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/26516232.html>

Зубарева, М. А. (2015). Аналіз інформаційної війни між Росією та Україною в інформаційному суспільстві. *Інформаційне суспільство*, 21, 6–11. http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2015_21_3

Ідеологія: поняття, підходи до визначення та розуміння. (б. д.) Харківський національний університет імені Василя Назаровича Каразіна. Соціологічний факультет. <https://socio.karazin.ua/resources/473ce17d6c2d2039a4a73c630531e8f4.pdf>

Льяшов, О. А. (2008). Війни майбутнього як об'єкт наукових досліджень. *Наука і оборона*, 2, 36–40.

Іщук, Т., & Юрченко, А. (2024, Липень. 12). Більше, ніж "Юнармія": новий всеохопний рух засмоктує дітей в окупації. *Bihus.Info*. <https://bihus.info/bilshe-nizh-yunarmia-novuj-vseohopnyj-ruh-zasmoktuje-ditej-v-okupacziyi/>

Калакура, О. (2023). Світоглядно-ціннісні засади трансформації еліт України на тлі російсько-української війни. В Ю. Ж. Шайгородський (Ред.). *Український соціум: політико-психологічний вимір зміни поколінь: зб. наук. праць. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Києва (15 грудня 2023 р.)* (с. 83–93). Київ-Ніжин: Видавець Лисенко М. М. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Ukrainskyj_sotsium_polityko-psykholohichnyj-vymir.pdf

Кармазіна, М., Бевз, Т., Ротар, Н., & Нападиста, В. (2017). *Виклики й інтеграційні перспективи України в контексті російської агресії в Криму та Донбасі: аналіз оцінок зарубіжних аналітиків і експертів*. Київ: ППіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. https://shron1.chtyvo.org.ua/Karmazina_Mariia/Vyklyky_i_intehratsiin_i_perspektyvy_Ukrainy_v_konteksti_rosiiskoi_ahresii_v_Krymu_ta_Donbasi_analiz.pdf?

Киричок, А. П. (2017). Історіографічний аналіз російсько-української інформаційної війни. *Держава та регіони. Серія: Соціальні Комунікації*, 3, 23–27. https://www.researchgate.net/publication/330598401_Istorograficnij_analiz_Rosijsko-ukrainskoi_inofrmacijnoi_vijni

Кіпіані, В. (2015, Травень 1). "Новоросія" від Катерини до Путіна. *Ukrainian Magazine*. <https://ukrainianchi.com/%D0%92%D0%B0%D1%85%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B3-%D0%9A%D1%96%D0%BF%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%96->

%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82-
%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81
%D1%96%D1%8F/

Кісь, С. (1998). *Фінал Третього Риму (Російська ідея на зламі тисячоліть)*. Львів: Видавництво отців Василян "Місіонер".
https://shron1.chtyvo.org.ua/Kis_Roman/Final_tretoho_Rymu_Rosiiska_mesianska_ideia_na_zlami_tysiacholit.pdf

Кіца, О. М. (2016). Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види, вплив на аудиторію. *Наукові записки. Соціальні комунікації*, 1(52), 281–287.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_1_37

Клочко, С. (2023, Липень 20). Волонтерський рух в Україні. Звідки він взявся. *0629.com.ua – Сайт міста Маріуполя*.
<https://www.0629.com.ua/news/3631375/volonterskij-ruh-v-ukraini-zvidki-vin-vzavsa>

Козачук, М. Б. (2016). Нові види волонтерства в Україні як відповіді на виклики часу. *Вісник НГУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право*, 1/2(29/30), 52–38. <https://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/119114/113782>

Козловець, М. А. (2007). Ідеологія як фактор формування національної ідентичності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 28, 91–99.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgvzdia_2007_28_11

Комарчук, О. (2016). Загальна характеристика рис гібридної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: "Міжнародні відносини"*, 11(336), 45–51.

Компанцева, Л. (2024). Концепт Новоросії як дискурсивний маркер загарбницької стратегії Російської Федерації. *Folia Philologica*, 7, 21–29.
<https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2024/7/3>

Кононов, І. Ф. (2000). *Етнос. Цінності. Комунікація: Донбас в етнокультурних координатах України*. Луганськ: "Альма-матер".

Коропатнік, І. М., Микитюк, М. А., & Петков, С. В. (2023). *Український національний спротив (рух опору, партизанський рух)*

під час Українсько-російської війни: історична ретроспектива українського руху опору, український рух опору у період 2014–2021, український рух спротиву у період 2022–2023, нормативне-правове забезпечення. Київ: ВД "Професіонал".

Котигоренко, В., & Рафальський, О. (2013). Ідеологічний проект "русского мира" і політичні переваги та уподобання населення українського Донбасу. *Наукові записки*, 5(67), 53–76. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzpiend_2013_5_6

Кочетков, А., & Бышок, С. (2016). *Евромайдан имени Степана Бандеры. От демократии к диктатуре*. ЛитРес: "Книжный мир".

Кулик, В. (Ред.). (2020). *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Кунгуров, А. (2015). *Киевской Руси не было. О чём молчат историки*. ЛитРес: "Эксмо".

Куромія, Г. (2023, Серпень 7). Руйнівний вплив Росії на західних гуманітарів і їхні дослідження. *Історична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/08/7/162989/>

Лелюк, Є. (2017, Квітень 3). Постправа як чинник симулятивної деконструкції соціально-політичного та культурного порядку в інформаційному суспільстві. *Збруч*. <https://zbruc.eu/node/64267>

Лизанчук, В. (2018). Просвітницька і маніпулятивна пропаганда в умовах нинішньої російсько-української війни. *Теле- та радіо-журналістика*, 17, 22–51. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2018_17_6

Лойшин, А., Ткач, І., Ткач, М., & Шевчук, В. (2021). Аналіз та систематизація підходів до розуміння поняття "гібридної війни". *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 11(1), 145–165. <https://media.neliti.com/media/publications/543276-analysis-and-systematization-of-approach-321fc288.pdf>

Любива, Т. (2022) Громадянська ідентичність мешканців України напередодні й в умовах війни. В Є. Головаха, & С. Макеев (Ред.). *Українське суспільство в умовах війни* (с. 284–291). Київ: Інститут соціології НАН України. <http://resource.history.org.ua/item/0017397>

Магда, Є. В. (2015). *Гібридна війна: вижити і перемогти*. Харків: "Віват".

Магда, Є. (2014). Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини. Серія "Політичні науки"*, 4. http://iir.univ.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489

Мамедов, Г., Титич, В., & Хекало, В. (2022, Жовтень 18). Народна армія: феномен української тероборони. *Українська правда*. <https://www.prawda.com.ua/articles/2022/10/19/7372536>

Матяж, М. (2017, Жовтень 14). Українське волонтерство – явище унікальне. Йому завдячуємо суверенітетом. *Українформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html>

Мацієвський, Ю. В. (2019). Внутрішній конфлікт чи прихована агресія: академічна дискусія та експертні оцінки війни на Донбасі. *Політичне життя*, 2, 55–68. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2019_2_12

Мацієвський, Ю., & Лук'янчук, Я. (2024). Волонтерство та псевдоволонтерство в Україні: новий погляд крізь призму неформальних інститутів. *Політичні дослідження*, 1(7), 19–41. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/305717/297277>

Мельник, Р. (2023, Липень 24). Пітер Померанцев: Демократії мають об'єднатись в "Інформаційний Рамштайн", якщо не хочуть програти XXI століття авторитарним режимам. *Детектор медіа*. <https://detector.media/infospace/article/214632/2023-07-24-piter-pomerantsev-demokratii-mayut-obiednatys-v-informatsiynuu-ramshtayn-yakshcho-ne-khochut-prograty-khkhhi-stolittya-avtorytarnym-rezhymam/>

Михайлов, Д. (2024, Травень 2). Сенс війни з РФ, національна ідея та майбутній курс України. Що думають українці – опитування для "Нового відліку". *Суспільне Медіа*. <https://susplne.media/737469-sens-vijni-z-rf-nacionalna-idea-ta-majbutnij-kurs-ukraini-so-dumaut-ukrainci-opituvanna-dla-novogo-vidliku/>

Михальченко, М. І. (2003). Україна: ідеологічна або безідеологічна держава? *Соціологічна наука і освіта в Україні*, 2, 194–200.

Михальченко, М. І. (2013). *Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее: монографія*. Київ: ИПиЭНИ имени И.Ф. Кураса НАН Украины.

Мудра, І. (2016). Поняття "фейк" та його види у ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*, 15, 184–188.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2016_15_27

Мухин, Ю. (2014). *Как натравить Украину на Россию: миф о "Сталинском Голодоморе"*. ĪAuza-katalog.

Назарова, Є. (2022, Травень 27). Про рух опору на окупованих територіях: у чому він проявлявся і які наслідки. *Радіо Свобода*.
<https://www.radiosvoboda.org/a/ruh-opir-okupovana-teritoriya/31869986.html>

Небрат, В. (2022). Ціннісні орієнтири суспільства в час війни та повоєнної відбудови: історичний вимір. У Н. Л. Морська, Л. М. Литвин, Г. А. Поперечна, (Ред.). *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід* (с. 12–15). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка.
<http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25677/1/Nebrat.pdf>

Неприцька, Т. І. (2022). Формування ціннісних орієнтацій в суспільстві в умовах війни: реалії України. *Політичне життя*, 3, 93–97. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.3.11>

Николаенко, Д. (б. д.). Формування кримського міфу у СРСР. *Інформаційний центр кримських татар*. <http://cidct.org.ua/ua-dmitro-nikolayenko-formuvannya-krimського-mifu-u-srsr-iz-knigi-refleksiya-pro-radyanskiy-prostir-i-chas-narisi-radyanskoji-istorichnoyi-ta-geografichnoyi-nauki/>

Николаєць, Ю. (2024). Державна інформаційна політика України в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації: суспільно-мобілізаційний потенціал і ефективність. *Політичні дослідження*, 1(7), 42–67.
https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/3_Nikolaiets.pdf

Олексієнко, О. (2011, Листопад 28). З плавильного казана імперії. Особливості поведінки нинішніх можновладців сформовані еволюцією Донбасу впродовж останнього століття. *Український тиждень*. <https://tyzhden.ua/z-plavylnoho-kazana-imperii/>

Олійник, Н. (2022, Липень 6). "Новоросія 2.0" – нова версія мертворожденного російського неоімперського проекту, який Кремль намагається оживити. *PolskieRadio*^{pl}. <https://lnk.ua/y4XBMIqVX>

Офіцинський, Ю. (2017). Російська агресія на Донбасі в сучасній українській історіографії. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*, 6, 128–135. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlui_2017_6_15

Пасічник, В. (2022). Українська національна ідея. В І. Пасічник, Д. Шевчук, В. Жуковський, В. Пасічник, Н. Василенко, О. Кушта, & О. Кривенко (Ред.). *Українська національна ідея: генеза, сутність та реалізація: матер. Всеукр. конфер. з міжнар. уч. (м. Острог, 28 червня 2022 р.)* (с. 6–22). Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія".

Паславська, О. (2016). Становлення та розвиток волонтерського руху в Україні (історико-правове дослідження). *Актуальні проблеми правознавства*, 4(8), 22–28. http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2016_4_6

Пасько, І., Пасько, Я., & Коржов, Г. (2006). Плавильний басейн донецької ідентичності. *Критика*, 9, 2–5.

Петренко, І. (2018). Епоха постправди: почему побеждает технология популизма. *Апостроф*. <https://apostrophe.ua/ru/articles/epoha-postpravdyi-pochemu-pobejdaet-tehnologiya-populizma.html>

Певцов, Г. В., Залкін, С. В., Сідченко, С. О., & Хударковський, К. І. (2015). Інформаційно-психологічні операції Російської Федерації в Україні: моделі впливу та напрямки протидії. *Наука і оборона*, 2, 28–32. http://nbuv.gov.ua/UJRN/naui0_2015_2_7

Підлуцький, О. Г. (2017). Міфи російської інформаційної війни проти України. *Наукові записки Інституту журналістики*, 2, 13–21. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2017_2_5

Поліщук, Ю. М. (2023). Вплив російсько-української війни на загальнонаціональну ідентичність громадян України (с. 23–24). В Ю. Ж. Шайгородський (Ред.). *Український соціум: політико-психологічний вимір зміни поколінь: зб. наук. праць. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Києва (15 грудня 2023 р.)* (с. 15–26). Київ-Ніжин: Видавець Лисенко М. М. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Ukrainskyj_sotsium_polityko-psykholohichnyj-vymir.pdf

Поліщук, Ю. М. (2024а). Волонтерство в умовах російсько-української війни як складова громадянського суспільства. *Науковий збірник "Велика Волинь"*, 66, 194–203.

Поліщук, Ю. М. (2024b). Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни. *Політичні дослідження*, 2(8), 73–93. https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/4_Polishchuk.pdf

Поплавський, О. О., & Щєпова, Д. Р. (2021). Донбас як об'єкт деукраїнізації з боку адептів "русского мира". *Політичне життя*, 2, 88–95. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.2.13>

Портников, В. (2022, Жовтень 20). Війна – вона заради ідентичності. *Збруч*. <https://zbruc.eu/node/113496>

Портнов, А. (2016, Січень 26). Як починалася війна на Сході України, або чому Харків і Дніпропетровськ не стали Донецьком і Луганськом. *Histor!ans*. <https://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1769-andrej-portnov-kak-nachinalas-vojna-na-vostoke-ukrainy-ili-pochemu-khar-kov-i-dnepropetrovsk-ne-stali-donetskom-i-luganskom>

Потапенко, Я. (2013). Історико-політичні та соціокультурні наслідки впровадження псевдорелігійної концепції "русского мира" в сучасній Україні. *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей*, 33, 291–297. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzui_2013_33_47

Почепцов, Г. Г. (2014, Іюнь 10). Первая смысловая война в мире (Украина, Крым, Россия). *Главком*. https://glavcom.ua/columns/ge_pocheptsov/125138-pervaja-smyslovaja-vojna-v-mire-ukraina-krym-rossija.html

Почепцов, Г. Г. (2015). *Сучасні інформаційні війни*. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія".

Почепцов, Г. Г. (2016). *Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах* (Т. Гуменюк, Пер.). Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія".

Почепцов, Г. Г. (2017а). *Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття* (Т. Гуменюк, Пер.). Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія".

Почепцов, Г. Г. (2017b). Шок, що йде з майбутнього: війни ідентичностей. *"УНІВЕРСУМ"*, 3–4, 281–282. <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2017/2/vij-ident.html>

Почепцов, Г. Г. (2019). *Виртуальные войны. Фейки*. Харків: "Folio".

Почепцов, Г. Г. (2020). *Фейк. Технології спотворення реальності*. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія".

Примаченко, Я. (2017). Історична політика РФ та її вплив на території південно-східної України та АР Крим в контексті "русского мира". *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*, 11, 101–132. <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/fb7e312b-8985-4884-994e-8809a7aff002/content>

Проект Новоросія офіційно закрито. Але чи перемога це для нас? (2015, Травень 20). Texty.org.ua. https://texty.org.ua/fragments/60064/Projekt_Novorosija_oficijno_zakryto_Ale_chy_peremoga-60064/

Прокоф'єва, Д. М. (2019, Травень 15). Інформаційна війна та інформаційна злочинність. *Crime-research.org*. <https://www.crime-research.org/library/Prokop.htm>

Пунда, О., Добрянська, О., & Новицька, Н. (2022). Принципи інформаційної політики в умовах війни та їх нормативно-правове закріплення. *Соціологія права*, 1–2(40–41), 71–76. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sprav_2022_1-2_16

Рафальський, О. (2024). *Українська держава. Витоки. Історична еволюція. Сучасність*. Київ: Видавничий дім "АДЕФ-Україна". <https://ipiend.gov.ua/publication/ukrainska-derzhava-vyotoky-istorychna-evoliutsiia-suchasnist-monohrafiia/>

Редькіна, А. (2023). Українські національні інтереси й цінності: суспільне усвідомлення та переоцінка. *Політичні дослідження*, 1(5), 144–162. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-8>

Розумний, М. (2021). *Національна доктрина*. Київ: Видавнича група "КМ-БУКС".

Романишин, А., Черевичний, С., & Остапчук, О. (2024). *"100 брехливих російських нарративів про російсько-українську війну"*. Київ: "Скіф".

Ручка, О. (2018). Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 6(20) (с. 210–215).

<https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2018statti.pdf>

Рущенко, І. П. (2015). *Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога*. Харків: ФОП Павленко О. Г.

Рябчук, М. (2019). *Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Рябчук, М. (2023). "Гуртування довкола прапора": громадянська ідентичність як чинник суспільно-політичної консолідації в умовах війни. В *Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних змін: реальний стан, виклики, перспективи* (с. 161–188). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Саїд, Е. В. (2001). *Орієнталізм* (В. Шовкун, Пер.). Київ: Видавництво Соломії Павличко "Основи".

Самчук, З. Ф. (2009). *Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору*. У 2 т (Т. 2). Дніпропетровськ: "АРТ-ПРЕС".

Самчук, З., & Гурківська, А. (2023). Постправда як інструмент політичного нарративу епохи постмодерну. *Політичні дослідження*, 1(5), 163–177. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-9>

Саприкін, О. А. (2016). Фейк як інструмент інформаційної війни проти України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 1, 87–94. http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2016_1_15

Сасин, Г. В. (2015). Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір). *Грані*, 3(119), 18–23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_3_5

Сегеда, С. П., & Шевчук, В. П. (2019). Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір. *Наука і оборона*, 1, 31–35. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-6-1-31-35>

Семен, Н. Ф. (2016). Поняття "інформаційна війна" в контексті соціальних комунікацій. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*, 1, 22–25. http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2016_1_7

Сенченко, О. (2018). "М'яка сила" книги у гібридній війні Росії проти України. *Вісник Книжкової Палати*, 4, 30–31. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2018_4_7

Сидоренко, Ю. (2010, Лютий 6). Українська національна ідея – яка вона? *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2010/02/06/4714492/>

Сиротенко, А. М. (Ред.). (2020). *Воєнні аспекти протидії "гібридній" агресії: досвід України: монографія*. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського. https://nuou.org.ua/assets/monography/mono_gibr_viin.pdf

Ситник, О. (2017). Історичні витоки російсько-української війни 2014–2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник*, 2, 71–81. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eehb_2017_2_10

Скрилева-Попова, А. (2024, Серпень 12). Надія як нова національна ідея для України. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/08/12/7470035/>

Смолій, В., & Якубова, Л. (2018). *Історичний контекст формування проекту русский мир та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: аналітична записка*. Київ: Інститут історії України. <http://resource.history.org.ua/item/0013907>

Стадник, А. Г. (2015). Основні моделі організації інформаційних війн та їх різновиди. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 67–68, 81–91. http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp_2015_67-68_11

Станіславенко, Л. (2020). Українська національна ідея: перспективи сучасної інтерпретації. *European Political and Law Discourse*, 7(1), 184–189. <https://doi.org/10.46340/eppd.2020.7.1>

Стасюк, Ю. М. (2018). Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України. *Військово-історичний меридіан: електронний науковий фаховий журнал*, 2(20), 17–29. https://chtyvo.org.ua/authors/Stasiuk_Yurii/Ukrainski_dobrovolchi_for_muvannia_iak_unikalne_iavysche_nezalezhnoi_Ukrainy/

Степико, М. Т. (2015). Виклики та загрози українській ідентичності в умовах російської агресії. *Стратегічна панорама*, 1, 135–139. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stpa_2015_1_18

Степико, М. Т. (2017). *Загальноукраїнська ідентичність – головний об'єкт гібридної війни Росії проти України: аналітична записка*. Київ: НІСД.

Судин, Д. (2022, Серпень 24). Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. *Український тиждень*. <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/>

Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації: аналітична доповідь (2015). Київ: ПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/superechnosti_193.pdf

Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільнополітичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри: наукова монографія. (2024). Riga, Latvia: "Baltija Publishing".

Тараненко, М. М. (2016). Гібридна війна в Україні: історія та сучасність. *Вісник НГУУ "КІП". Політологія. Соціологія. Право*, 3/4(31–32), 190–200. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2016_3-4_31

Терещенко, В. (2023). Особливості державної інформаційної політики в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2, 391–395. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/92>

Тетерук, А. А. (2016). Історичні аспекти виникнення добровольчих військових формувань в Україні та сучасні добровольчі військові формування. *Наукові праці МАУП*, 48(1), 54–57. <https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/3309>

Ткач, В. Ф. (2016). Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни Росії проти України. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика*, 1(38), 99–109. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spopol_2016_1_12

Толстов, С. В. (2015). Політика ЄС щодо Росії: загальні проблеми та тенденції. *Історико-політичні студії*, 2, 97–111. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_2_12

Требін, М. П. (2014). "Гібридна" війна як нова українська реальність. *Український соціум*, 3, 113–127. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2014_3_13

Турченко, Ф., & Турченко, Г. (2015). *Проект "Новоросія" і новітня російсько-українська війна*. Київ: Інститут історії України НАН України.
https://chtyvo.org.ua/authors/Turchenko_Fedir/Proekt_Novorosiia_i_novitnia_rosiisko-ukrainska_viina/

Удод, О. (2023). Чому російські окупанти спалюють українські підручники з історії? У В. Смолій (Ред.) *Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками* (Кн. 3) (с. 814–816). Київ: Інститут історії України НАН України.

Удод, О. (2024). *Сучасний український історичний наратив як засіб деконструкції російської історичної пропаганди. Методичні матеріали до серії вебінарів для вчителів історії* (В. Смолія, Ред.). Київ: Інститут історії України. <https://doi.org/10.15407/book1-0018334>

Удод, О. А., Віднянський, С. В., Грищенко, Ю. В., Лаврут, О. О., Лисенко, О. Є., Малієнко, Ю. Б., Мисан, В. О., Мороз, П. В., Пометун, О. І., Ремех, Т. О., Якубова, Л. Д., Яремчук, В. П., & Ясь, О. В. (2023). *Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі: аналітична записка* (В. А. Смолій, Ред.). Київ: НАН України. Інститут історії України, НАПН України. Інститут педагогіки. <http://resource.history.org.ua/item/0017875?fbclid=IwAR1YQtV6k29iRXk6UvCqCa2GJKuIII4d4uCsAsQTLLfPAhC0okVDt0XY1RU>

Фігурний, Ю. (2021). Доктрина "русского мира" як політична ідеологія агресії Росії проти України. *Українознавство*, 4(81), 72–88. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(81\).2021.247961](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(81).2021.247961)

Фоменко, А. (2018). Концепція "русского мира" як прояв співпраці релігії та влади. *СХІД*, 3(155). 63–68. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2018.3\(155\).139834](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2018.3(155).139834)

Хотин, Р. (2022, Травень 22). "Русский мир", "победобесіє", "рашизм". За які ідеології Кремль воює в Україні? *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-viyna-ruskiy-mir-pobedobesiye-rashyzm/31835603.html>

Чередниченко, О. (2024, Червень 22). Партизани "Жовтої стрічки" порадили жителям ТОТ месенджери, якими безпечніше

користуватися. *Детектор* *медіа*.
<https://detector.media/infospace/article/228615/2024-06-22-partyzany-zhovtoi-strichky-poradyly-zhytelyam-tot-mesendzhery-yakumu-naybilsh-bezpechno-korystuvatsya/>

Шаіпов, А., & Шаіпова, Ю. (2023). Настав час деколонізувати західну русистику. *Критика*. <https://krytyka.com/ua/articles/nastav-chas-dekolonizuvaty-zakhidnu-rusystyku>

Шайгородський, Ю. (2023а). Зміна ціннісних пріоритетів громадян України в умовах екзистенційних загроз. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 33, 5–13. <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2023.33.01>

Шайгородський, Ю. (2023b). Суспільні мобілізація як зміна ціннісних пріоритетів. *Політичне життя*, 3, 88–97. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.3.11>

Шаумян, О. Г., & Музыка, О. Ю. (2024). Вплив війни на жителів де окупованих територій України: зміни емоційного стану та ціннісних пріоритетів. *Перспективи та інновації науки (Серія "Педагогіка", Серія "Психологіка", Серія "Медицина")*, 1(35), 702–714. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1\(35\)-702-714](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1(35)-702-714)

Швець, Л. (2023, Грудень 2). Частування для росіян – у Сімферополі дівчата отруїли 35 окупантів. *Новини.LIVE*. <https://odesa.novyny.live/chastuvannia-dlia-rosiian-u-simferopoli-divchata-otruyili-35-okupantiv-135748.html>

Шульга, О. (2018). Цінності, геополітичні орієнтації та зміна символічних універсамів в Україні. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін* (с. 216–224). Київ: Інститут соціології НАН України. <https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2018statti.pdf>

Шурхало, Д. (2014, Серпень 15). Добровольчі батальйони – між війною та політикою. *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/26531775.html>

Шурхало, Д. (2025, Лютий 12). 10-річчя "Мінська-2": як російську агресію "ставили на паузу". *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/druhi-minski-domovlenosti-10-rokiv-tomu/33311795.html>

Щербак, Ю., Сериков, А., & Кустовський, О. (2025). *Рашизм. Звір із безодні*. Київ: Видавничий дім журналу "Пам'ятки України".

Як змінювалося ставлення українців до членства в НАТО. (2022, Жовтень 3). Слово і діло. <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/03/infografika/suspilstvo/yak-zminyuvalosya-stavlennya-ukrayincziv-chlenstva-nato>

Якубова, Л. Д. (2018). *"Русский мир" в Україні: на краю прірви*. Київ: ТОВ "Видавництво „Кліо”".

Якубова, Л. Д. (2023). *Рашизм: Звір з безодні*. Київ: "Академперіодика". https://akademperiodyka.org.ua/wp-content/uploads/Rashizm_Yakubova.pdf

Якубова, Л., Головка, В., & Примаченко, Я. (2018). *Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: аналітична доповідь*. Київ: Інститут історії України НАНУ. <http://resource.history.org.ua/item/0013906>

Яремчук, В. (2023). Україна у шкільній історії путінської Росії (до 2021 р.). *Український історичний журнал*, 3(570), 176–196. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.03.176%20>

CEO Club Ukraine. (2025, Вересень 25). *Сергій Плохій: Влада, бізнес і корупція – історичні витоки проблем | CEO Club та Інститут Фронтиру* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=fv6akI9lj98>

LIGAnet. (2025, Жовтень 8). *Клімкін питає Плохія: чи справді Україна допомогла створити Росію?* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=M5EPav0JRxo>

Adler, E., & Haas, P. M. (1992). Conclusion: Epistemic Communities, World Order, and the Creation of a Reflective Research Program. *International Organization*, 46(1), 367–390. <http://www.jstor.org/stable/2706960>

Arel, D. (2022, March 21). A Short History of Nationalism: Why Russia's Attack on Ukraine Is Literally a War Against Ukrainian Statehood. *Milwaukee Independent*. <https://www.milwaukeeindependent.com/syndicated/short-history-nationalism-russias-attack-ukraine-literally-war-ukrainian-statehood/>

Ben-Ami, S. (2012, February 6). The Decline of the West Revisited. *POLITICO Europe*. <https://www.politico.eu/article/the-decline-of-the-west-revisited/>

Bluhm, K. (2022, March 23). The Ideology behind Russia's War. In *ZOiS Spotlight 11/2022*. Centre for East European and International Studies. <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/the-ideology-behind-russias-war>

Costa, O., & Martínez Blanc, C. (2024). Back to the Roots? The War in Ukraine and Grand Theories in International Relations. In C. Wiesner & M. Knodt (Eds.). *The war against Ukraine and the EU* (p. 23–42). Switzerland: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-35040-5_2

Cox, M. (2012). Power Shifts, Economic Change and the Decline of the West? *International Relations*, 26(4), 369–388. <https://doi.org/10.1177/0047117812461336>

Dawood, L. I. A., & Diniz Costa, E. P. L. (2024). The Realist Debate in the Context of the War in Ukraine: Balancing Dynamics, International Change, and Strategic Calculus. *Revista Brasileira de Política Internacional*, 67(1), e005. <https://doi.org/10.1590/0034-7329202400105>

Decolonisation: Taras Kuzio on Decolonising Perceptions of Ukraine in

Western Academia. (2025, May 7). Ukraïner. <https://www.ukraïner.net/en/decolonisation-taras-kuzio-on-decolonising-perceptions-of-ukraine-in-western-academia/>

Eisikovits, N. (2024). *Glory, Humiliation, and the Drive to War*. New York: Cambridge University Press.

European Commission. (2025). Introducing the White Paper for European Defence and the ReArm Europe Plan – Readiness 2030. *Defence Industry and Space*. https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/introducing-white-paper-european-defence-and-rearm-europe-plan-readiness-2030_en

Fabre, A. (2025, March 11). Europe and Putin: Should Realism Prevail Over Reality? *Fondation Robert Schuman*. <https://www.robertschuman.eu/en/european-issues/783-europe-and-putin-should-realism-prevail-over-reality>

Farhood, M. (2023). Might vs. Will: A Realist Assessment of the Russo-Ukrainian Conflict and Its Probable Outcome. *The Student Strategy & Security Journal*, 2(3). <https://3sjournal.com/madison-farhood-might-vs-will-a-realist-assessment-of-the-russo-ukrainian-conflict-and-its-probable-outcome/>

Ferguson, N. (2011). *Civilization: The West and the Rest*. The Penguin Press.

Finkel, E. (2024, November 22). The Only Way to Achieve Lasting Peace in Ukraine. *Foreign Policy*. <http://foreignpolicy.com/2024/11/22/russia-war-ukraine-peace-putin-history-identity-sovereignty/>

Finnin, R. (2014, March 28). *A divided Ukraine: Europe's most dangerous idea*. University of Cambridge.

Garner, R.-P. (2022). Nationalism. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.2039>

Grosse, T. G. (2017). Geopolitical Strategy of Smaller State: The Case Study of Poland's Presence in the EU. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna*, 3, 333–362.

Harris, E. (2020). What is the Role of Nationalism and Ethnicity in the Russia–Ukraine Crisis? *Europe-Asia Studies*, 72(4), 593–613. <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1708865>

Herrera, Y. (2025, January 16). *Identities and War: Lessons from Russia's War on Ukraine* [Seminar presentation]. Center on Democracy, Development and the Rule of Law, Stanford University. <https://cddrl.fsi.stanford.edu/news/identities-and-war-lessons-russias-war-ukraine>

Hollis, D. B. (2025, May 8). Trump's Russia-Ukraine Deal Will Be Null and Void. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2025/05/08/ukraine-russia-trump-deal-peace-ceasefire-putin-zelensky-treaty-international-law/>

Howlett, M. (2022). Nation-Building from (below) the Grassroots: Everyday Nationalism in Ukraine's Bomb Shelters. *Nations and Nationalism*, 29(1), 63–69. <https://doi.org/10.1111/nana.12877>

Hurkivska, A. (2023) The Use of Children in the Russian Aggression Against Ukraine. *Baltic Worlds*.

<https://balticworlds.com/the-use-of-children-in-the-russian-aggression-against-ukraine/?s=children%20in%20russian>

Kahneman, D., Sibony, O., & Sunstein, C. (2021). *NOISE: A Flaw in Human Judgment*. London: William Collins https://ia804606.us.archive.org/11/items/ar_20211024/BOOKS.YOSSR.COM-Noise-A-Flaw-in-Human-Judgment.pdf

Kassab, H. S. (2024). Prestige, Humiliation and Saving Face: National identity and Great Power Politics. *Contemporary Military Challenges*, 26(1), 81–102. <https://doi.org/10.2478/cmc-2024-0006>

Katerji, O. (2022, November 23). There's No Peace in Ukraine without Russian Retreat. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/11/23/ukraine-peace-russia-diplomacy/>

Kolesnikov, A. (2023, December 6). Blood and Iron: How Nationalist Imperialism Became Russia's State Ideology. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/research/2023/11/blood-and-iron-how-nationalist-imperialism-became-russias-state-ideology?lang=en>

Koval, N., Kulyk, V., Riabchuk, M., Zarembo, K., & Fakhurdinova, M. (2022). Morphological Analysis of Narratives of the Russian-Ukrainian Conflict in Western Academia and Think-Tank Community. *Problems of Post-Communism*, 69(2), 166–178. <https://doi.org/10.1080/10758216.2021.2009348>

Kragh, M. (2022, April 21). Ukraine as Putin's ideological Project. *Swedish Institute of International Affairs (UI)*. <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/sceeus/ukraine-as-putins-ideological-project.pdf>

Kuzio, T. (2020). *Crisis in Russian Studies?: Nationalism (Imperialism), Racism and War*. E-International Relations Publishing.

Leader Maynard, J. (2025, January 20). Understanding the Ideological Drivers of Russia's War in Ukraine. *Cascade Institute*. <https://cascadeinstitute.org/speaker-series-jonathan-leader-maynard/>

Lieven, A. (2023, April 17). The Rise and Role of Ukrainian Ethnic Nationalism. *The Nation*. <https://www.thenation.com/article/world/ukraine-russia-nationalism-war/>

Lind, W. S., Nightengale, K., Schmitt, J. F., Sutton, J. W., & Wilson, G. I. (1989). The Changing Face of War: Into the Fourth Generation. *Marine Corps Gazette*.

Mankoff, J. (2023, December 25). The Realist Case for Ukraine [Review of The Realist Case for Ukraine]. *Foreign Policy Research Institute*. <https://www.fpri.org/article/2023/01/the-realist-case-for-ukraine/>

Martill, B., & Sus, M. (2024). Winds of Change? Neoclassical Realism, Foreign Policy Change, and European Responses to the Russia-Ukraine War. *The British Journal of Politics and International Relations*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/13691481241280170>

Matlock, J. (2021). Ukraine: Tragedy of a Nation Divided (1800 words). *Krasno Global Affairs & Business Council*. https://www.krasnoevents.com/uploads/1/1/6/6/116679777/krasno_analysis_-_matlock_ukraine_-_dec_2021.pdf

McCallion, C. (2023, June 7). Assessing Realist and Liberal Explanations for the Russo-Ukrainian War. *Defense Priorities*. <https://www.defensepriorities.org/explainers/assessing-realist-and-liberal-explanations-for-the-russo-ukrainian-war/#key-points>

McFaul, M., Sestanovich, S., & Mearsheimer, J. J. (2014). Faulty Powers: Who Started the Ukraine Crisis? *Foreign Affairs*, 93(6), 167–178. <http://www.jstor.org/stable/24483933>

McNeill, W. H. (1997). What We Mean by the West. *Orbis*, 41(4), 513–524. [https://doi.org/10.1016/s0030-4387\(97\)90002-8](https://doi.org/10.1016/s0030-4387(97)90002-8)

Meiser, J. W. (2018, February 18). Introducing Liberalism in International Relations Theory. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2018/02/18/introducing-liberalism-in-international-relations-theory/>

Meister, S. (2022, April 5). Germany's Role and Putin's Escalation Dominance in Ukraine. *Wilson Centre. Kennan Institute*. <https://gbv.wilsoncenter.org/blog-post/germanys-role-and-putins-escalation-dominance-ukraine>

Monaghan, A. (2007). The Background of EU-Russia Relations. In *EU-Russia Relations: "Try Again, Fail Again, Fail Better"* (p. 11–24). Norwegian Institute for Defence Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep20326.4>

Moravcsik, A. (1992). Liberalism and International Relations Theory. *Center for International Affairs, Harvard University Working Paper* 92-6.

https://www.princeton.edu/~amoravcs/library/liberalism_working.pdf

Motyl, A. (2015, November 2). Why the Realists Were Wrong about the War in Ukraine. *Atlantic Council*.
<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-the-realists-were-wrong-about-the-war-in-ukraine/>

Münchau, W. (2024, January 23). Why the West Is in Decline. *EuroIntelligence*. <https://www.eurointelligence.com/column/why-the-west-is-in-decline>

Nye, J. S. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, 80, 153–171.
<https://doi.org/10.2307/1148580>

Oguejiofor, P. O. (2024, March 31). Dissecting the Realist Argument for Russia's Invasion of Ukraine. *E-International Relations*.
<https://www.e-ir.info/2024/03/31/dissecting-the-realist-argument-for-russias-invasion-of-ukraine/>

Patten, C. (2023, May 29). The Myth of Western decline. *Project Syndicate*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/chinese-claim-of-western-decline-betrays-fear-of-liberal-democracy-by-chris-patten-2023-05>

Polegkyi, O. (2023). Russian Disinformation and Propaganda before and after the Invasion of Ukraine. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 21(1), 91–107.
<https://doi.org/10.36874/RIESW.2023.1.6>

Pomerantsev, P. (2024). *How to Win an Information War*. PublicAffairs.

Raj, R., & Singh, S. (2022). Russia-Ukraine war: Realist and Liberal Perspective. *NCTN-IACSP Journal of Terrorism and National Security*, 2(3), 78–91. <https://lnk.ua/B4ORA99NG>

Russia's War in Ukraine: Fortification for Drone Warfare – International Centre for Defence and Security. (2025, September 9). International Centre for Defence and Security. <https://icds.ee/en/russias-war-in-ukraine-fortification-for-drone-warfare/>

Russian Hybrid Threats: Council Prolongs Restrictive Measures by Another

Year. (2025, October 3). European Council. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/10/03/russian-hybrid-threats-council-prolongs-restrictive-measures-by-another-year/>

Slusher, M. (2025, May 2). Lessons from the Ukraine Conflict: Modern Warfare in the Age of Autonomy, Information, and Resilience. *Centre for Strategic & International Studies*. <https://www.csis.org/analysis/lessons-ukraine-conflict-modern-warfare-age-autonomy-information-and-resilience>

Solomon, S. (2023). Why the West Is Failing: Failed Economics and the Rise of the East. *International Affairs*, 99(2), 860–862. <https://doi.org/10.1093/ia/iiad035>

Thakral, P. (2022, July 5). The Russian-Ukraine conflict: A Cold War ideology. *Davis Political Review*. <https://www.davispoliticalreview.com/article/the-russian-ukraine-conflict-a-cold-war-ideology>

Theys, S. (2018, February 23). Introducing Constructivism in International Relations Theory. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2018/02/23/introducing-constructivism-in-international-relations-theory/>

Walt, S. M. (2022, March 29). The Realist Case for a Ukraine Peace Deal. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/03/29/realist-case-ukraine-peace-deal/>

Weissmann, M. (2021). Conceptualizing and Countering Hybrid Threats and Hybrid Warfare: The role of the Military in the Grey Zone. In *Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations* (p. 61–82). London: I. B. Tauris. <http://dx.doi.org/10.5040/9781788317795.0011>

West, J. (2024, February 16). Will the West Fall Like Ancient Rome? *The Globalist*. <https://www.theglobalist.com/west-china-geopolitics-geo-economics-competition-empire-decline-rome/>

Wilson, A. (2023). Ukraine at War: Baseline Identity and Social Construction. *Nations and Nationalism*, 30(1), 8–17. <https://doi.org/10.1111/nana.12986>

Woodward, B. (2024). *War*. Simon and Schuster.

References

9 *prychyn, navishcho Rosii potriben proekt "Novorosiiia"* [9 Reasons Why Russia Needs the "Novorossiia" Project]. (2015, Kvitenn 25). To ye Lviv. <https://inlviv.in.ua/ukraine/9-prichin-navishho-rosiyi-potriben-proekt-novorosiya> [in Ukrainian].

Adler, E., & Haas, P. M. (1992). Conclusion: Epistemic Communities, World Order, and the Creation of a Reflective Research Program. *International Organization*, 46(1), 367–390. <http://www.jstor.org/stable/2706960>

Andriievskiy, T. H. (2017). Kontseptualizatsiia poniattia hibruidnoi viiny: politolohichniy vymir [Conceptualization of the Hybrid War concept: Political dimension]. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiolohichni nauky, kulturolohichni nauky zbirnyk naukovykh prats*, 1(13), 4–15. http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2017_1_3 [in Ukrainian].

Antyteza z Vakhtangom Kebuladze [Antithesis with Vakhtang Kebuladze]. (2023, May 28). Fundatsiia suspilnist. <https://souspilstvo.org/blog/news/antyteza-z-vakhtangom-kebuladze/> [in Ukrainian].

Arel, D. (2022, March 21). A Short History of Nationalism: Why Russia's Attack on Ukraine is Literally a War against Ukrainian Statehood. *Milwaukee Independent*. <https://www.milwaukeeindependent.com/syndicated/short-history-nationalism-russias-attack-ukraine-literally-war-ukrainian-statehood/>

Artymyshyn, P., & Kostiuk, O. (2019). *Ideolohema "Russkoho mira": vynyknennia, heneza, spryiniattia v Ukraini: analitychna dopovid* [The Ideologeme of the "Russian world": Emergence, Genesis, Perception in Ukraine: analytical report]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha. <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=869> [in Ukrainian].

Avramchuk, O., & Kabachynskiy, I. (2025). *Bratni kaidany. Rosiiski mify pro ukrainsku istoriiu* [Chains of Brotherhood. Russian Myths about Ukrainian History]. Kyiv: "Knyholav" [in Ukrainian].

Babenko, Yu. (2006, Kvitenn 20). Informatsiina viina – zbroia masovoho znyshchennia! [Information Warfare Is a Weapon for Mass Destruction!]. *Ukrainska pravda*.

<https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/20/4399050/> [in Ukrainian].

Ben-Ami, S. (2012, February 6). The Decline of the West Revisited. *POLITICO Europe*. <https://www.politico.eu/article/the-decline-of-the-west-revisited/>

Berezovets, T. (2016). Aneksiia: ostriv Krym. Khroniky "hibrydnoi viiny" [Annexation: The Island of Crimea. Chronicles of the "Hybrid War"] (2-he vyd.). Kyiv: "Brait StarPabliishynh" [in Ukrainian].

Bezv, T. (2015). Ukraintsi i rosiiany pid prytsilom rosiiskoi propahandy [Ukrainians and Russians in the Sight of Russian Propaganda]. *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, I*, 150–163. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2015_1_17 [in Ukrainian].

Bluhm, K. (2022, March 23). The Ideology behind Russia's War. In *ZOiS Spotlight 11/2022*. Centre for East European and International Studies. <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/the-ideology-behind-russias-war>

Blyndaruk, C., & Shtykh, P. (2024, Kvitin 25). Anatomii rosiiskoukraiinskoho konfliktu (2014–2022 rr.) v epokhu hibrydnykh viin [The Anatomy of the Russian-Ukrainian Conflict (2014–2022) in the Era of Hybrid Warfare]. *Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*. <http://www.nbuv.gov.ua/node/5937> [in Ukrainian].

Bobrov, A. (2023). *Propahanda 2023: informatsiini viiny pid chas rosiiskoi ahresii* [Propaganda 2023: Information Wars During Russian Aggression]. Kharkiv: "Folio" [in Ukrainian].

Bokoch, V. (2019). "Russkyi myr" yak antyukrainska relihiino-politychna kontseptsiiia ["Russian World" as Anti-Ukrainian Religious-Political Concept]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofskopolitolohichni studii*, 24, 134–140. <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.24.18> [in Ukrainian].

Bradov, V. V. (2020). Kontent merezhi yak chynnyk informatsiinoi ahresii [Network Content as a Factor of Information Aggression]. *Obraz*, 2(34), 88–97. [https://doi.org/10.21272/Obraz.2020.2\(34\)-88-97](https://doi.org/10.21272/Obraz.2020.2(34)-88-97) [in Ukrainian].

Bradov, V. V. (2021). Formuvannia merezhevoho instrumentariiu informatsiinoi viiny (na prykladi ahresii Rosii proty Ukrainy) [Formation

of Network Tools of Information Warfare (on the Example of Russia's Aggression Against Ukraine)]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Sotsialni komunikatsii*, 2, 96–103. http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2021_2_16 [in Ukrainian].

Brekhunenکو, V., & Boiko, P. (2025). *Harbuz dlia "Novorosii". Vyrok moskovskykh dokumentiv XVII–XIX st.* [Pumpkin for "Novorossiia". The Verdict of Moscow Documents from the 17th–19th centuries]. Kyiv: FOP Brekhunenکو N. A. [in Ukrainian].

Brekhunenکو, V., Kovalchuk, V., Kovalchuk, M., & Kornienکو, V. (2016). *"Bratnia" navala. Viiny Rosii proty Ukrainy XII–XXI st.* [The "Brotherly" Invasion. Russia's war against Ukraine in the 12th–21th centuries]. Kyiv: "Vipol". https://chtyvo.org.ua/authors/Brekhunenکو_Viktor/Bratnia_navala_Vii_ny_Rosii_prot_y_Ukrainy_KhII-KhKhI_st/ [in Ukrainian].

Budivska, H. (2015). Mediine predstavlennia kontseptu Novorosii. Analiz mediamaterialiv pro obiednannia "DNR" i "LNR" u "konfederatsiiu Novorosii" [The Concept of "Novorossiia" in Media Reporting. Media Coverage of the Unification of "DPR" and "LPR" into "Novorossiia Confederation"]. *Naukovi zapysky UKU. Serii "Zhurnalistyka. Mediakomunikatsii"*, 6(1), 119–125. <https://hdl.handle.net/20.500.14570/339> [in Ukrainian].

Buket, Ye. (2022. Hruden. 13). "Velyka Ukraina" yak novitnia natsionalna ideia krainy-peremozhtsia ["Great Ukraine" as the Newest National Idea of the Victorious Country]. *Armiia.Inform.* <https://armyinform.com.ua/2022/12/13/velyka-ukrayina-yak-novitnya-nacjonalna-ideya-krayiny-peremozhczya/> [in Ukrainian].

Bushanskyi, V (2015). Rosiiska imperska ideolohiia: polityka mifotvorchosti [Russian Imperial Ideology: Policy Myth]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnosotsialnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 4(78), 296–306. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bushanskyi_rosiiska-1.pdf [in Ukrainian].

Butusov, Yu. (2014, Serpen 29). Dobrovolchi bataliony: struktura, strakhy, problemy boiovoho zastosuvannia [Volunteer Battalions: Structure, Fears, Problems of Combat Use]. *ZN.UA*.

<https://zn.ua/ukr/internal/dobrovolchi-batalyoni-struktura-strahi-problemi-boyovogo-zastosuvannya-.html> [in Ukrainian].

CEO Club Ukraine. (2025, Veresen 25). *Serhii Plokhii: Vlada, biznes i koruptsiia – istorychni vytoky problem | CEO Club ta Instytut Frontyru* [Serhiy Plokhyy: Government, Business, and Corruption – the Historical Roots of Problems] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=fv6akI9lj98> [in Ukrainian].

Cherednychenko, O. (2024, Cherven 22). Partyzany "Zhovtoi strichky" poradyly zhyteliam TOT mesendzhery, yakymy bezpechnishe korystuvatysia [The Yellow Ribbon Partisans Advised Residents of the Temporarily Occupied Territories on Which Messengers Are Safer to Use]. *Detektor media*. <https://detector.media/infospace/article/228615/2024-06-22-partyzany-zhovtoi-strichky-poradyly-zhytelyam-tot-mesendzhery-yakymy-naybilsh-bezpechno-korystuvatysya/> [in Ukrainian].

Costa, O., & Martínez Blanc, C. (2024). Back to the roots? The War in Ukraine and Grand Theories in International Relations. In C. Wiesner & M. Knodt (Eds.). *The War Against Ukraine and the EU* (p. 23–42). Switzerland: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-35040-5_2

Cox, M. (2012). Power Shifts, Economic Change and the Decline of the West? *International Relations*, 26(4), 369–388. <https://doi.org/10.1177/0047117812461336>

Dashkevych, Ya. (1992). *Ukraina u vohni ideolohii. Final Tretoho Rymu* [Ukraine in the Fire of Ideology. The End of the Third Rome]. Lviv: In-t narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Dawood, L. I. A., & Diniz Costa, E. P. L. (2024). The Realist Debate in the Context of the War in Ukraine: Balancing Dynamics, International Change, and Strategic Calculus. *Revista Brasileira de Política Internacional*, 67(1), e005. <https://doi.org/10.1590/0034-7329202400105>

Decolonisation: Taras Kuzio on Decolonising Perceptions of Ukraine in Western Academia. (2025, May 7). Ukraïner. <https://www.ukraïner.net/en/decolonisation-taras-kuzio-on-decolonising-perceptions-of-ukraine-in-western-academia/>

Denysenko, V. (2023). *Yak zruinuvaty russkii mir* [How to Destroy the Russian World]. Kyiv: "Nash Format" [in Ukrainian].

Dilai, A. (2019). Viina za Ukrainu: vid informatsiinykh operatsii do priamoho vtorhnennia [The War of Ukraine: from Information Operations to Direct Infringement]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Zhurnalistyka*, 45, 13–20. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Jur_2019_45_4 [in Ukrainian].

Dmytruk, N. (2017). Mizh materializmom i post materializmom: tsinnisni oriientsatsii suchasnoi ukrainskoi molodi [Between Materialism and Postmaterialism: Value Orientations of the Modern Ukrainian Youth]. *Visnyk APSVT*, 3, 57–67. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2017_3_8 [in Ukrainian].

Dodonov, R. O. (2016). *Konflikt na Skhodi Ukrainy u dzerkali sotsialno-filosofskoi refleksii* [The Conflict in the East of Ukraine in the Mirror of Social and Philosophical Reflection]. Vinnytsia: "HLOBUS PRESS". <https://uisgda.com/assets/files/monogr-konflikt8.pdf> [in Ukrainian].

Dodonov, R. O. (Red.). (2017). *Hibrydna viina: inverboetinpraxi* [Hybrid War: Inverboetinprax]. Vinnytsia: TOV "Nilan-LTD". <https://jmonographs.donnu.edu.ua/issue/view/94> [in Ukrainian].

Doherti, D. (2014, Serpen 21). Usi breshut, abo yak transformuvalysia rosiiski ZMI [Everyone Lies, or How the Russian Media Has Transformed]. *Detektor media*. <https://ms.detektor.media/manipulyatsii/post/11448/2014-08-21-usi-breshut-abo-yak-transformuvalysia-rosiiski-zmi/> [in Ukrainian].

Dubov, D. V. (2016). Derzhavna informatsiina polityka Ukrainy v umovakh hibrydnoho myru ta viiny [State Information Policy in Ukraine in Terms Hybrid Peace and War]. *Stratehichni priorytety*, 3(40), 86–93. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2016_3_12 [in Ukrainian].

Dziuba, I. M. (2015). *Donetska rana Ukrainy: Istoryko-kulturolohichni esei* [The Donetsk Wound of Ukraine: Historical and Cultural Essays]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. https://chtyvo.org.ua/authors/Dziuba_Ivan/Donetska_rana_Ukrainy_Istoryko-kulturolohichni_esei/ [in Ukrainian].

Eisikovits, N. (2024). *Glory, Humiliation, and the Drive to War*. New York: Cambridge University Press.

Erjomenko, A. (2015). *Razmyshlenija o luganskoj Vandee. Vzgljad ochevidca sobytij* [Reflections on the Luhansk Vendée. An Eyewitness Account of the Events]. Saarbrücken: Just A Life [in Russian].

European Commission. (2025). Introducing the White Paper for European Defence and the ReArm Europe Plan – Readiness 2030. *Defence Industry and Space*. https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/introducing-white-paper-european-defence-and-rearm-europe-plan-readiness-2030_en

Fabre, A. (2025, March 11). Europe and Putin: Should Realism Prevail Over Reality? *Fondation Robert Schuman*. <https://www.robertschuman.eu/en/european-issues/783-europe-and-putin-should-realism-prevail-over-reality>

Farhood, M. (2023). Might vs. Will: A Realist Assessment of the Russo-Ukrainian Conflict and Its Probable Outcome. *The Student Strategy & Security Journal*, 2(3). <https://3sjournal.com/madison-farhood-might-vs-will-a-realist-assessment-of-the-russo-ukrainian-conflict-and-its-probable-outcome/>

Ferguson, N. (2011). *Civilization: The West and the Rest*. The Penguin Press.

Fihurnyi, Yu. (2021). Doktryna "russkoho myra" yak politychna ideolohiia ahresii Rosii proty Ukrainy [The Doctrine of the "Russian World" as a Political Ideology of Russian Aggression Against Ukraine]. *Ukrainoznavstvo*, 4(81), 72–88. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(81\).2021.247961](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(81).2021.247961) [in Ukrainian].

Finkel, E. (2024, November 22). The Only Way to Achieve Lasting Peace in Ukraine. *Foreign Policy*. <http://foreignpolicy.com/2024/11/22/russia-war-ukraine-peace-putin-history-identity-sovereignty/>

Finnin, R. (2014, March 28). *A Divided Ukraine: Europe's Most Dangerous Idea*. University of Cambridge.

Fomenko, A. (2018). Kontsepsiia "russkoho myra" yak proiav spivpratsi relihii ta vlady [The Concept of "Russian World" as a Demonstration of Symphony Religion and Power]. *SKhID*, 3(155). 63–68. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2018.3\(155\).139834](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2018.3(155).139834) [in Ukrainian].

Garner, R.-P. (2022). Nationalism. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.2039>

Grosse, T. G. (2017). Geopolitical Strategy of Smaller State: The Case Study of Poland's Presence in the EU. *Myśl Ekonomiczna i Polityczna*, 3, 333–362.

Hai-Nyzhnyk, P. (2016). Krymska rehionalna prorosiiska identychnist, shliakhy yii poslablennia v konteksti stratehii reintehratsii pivostrova ta realizatsii derzhavnoi polityky natsionalnoi bezpeky Ukrainy: shtrykhy do problemy y napriamky rozv'iazannia [**Pro-Russian Crimean Regional Identity, Ways of Easing the Reintegration of National Security Policy of Ukraine: The Finishing Touches to the Problem and Solution Areas**] (s. 315–316). (P. Hai-Nyzhnyk, Upor.). V *Rosiiska okupatsiia i deokupatsiia Ukrainy: istoriia, suchasni zahrozy tavyklyky sohodennia. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoikonferentsii* (s. 312–322). Kyiv: MP "Lesia" [in Ukrainian].

Hai-Nyzhnyk, P. (2025, Veresen 30). Ukrainska natsionalna ideia: soborni chynnyky ta vyznachalni zasady [The Ukrainian National Idea: Unifying Factors and Defining Principles]. *Halychyna*. <https://galychyna.if.ua/article/ukrayinska-natsionalna-ideya-soborni-chinniki-ta-viznachalni-zasadi/> [in Ukrainian].

Halaka, O. M., Iliashov, O. A., & Pavliuk, Yu. M. (2007). Osnovni tendentsii rozvytku ta ymovirni formy voien i zbroinykh konfliktiv maibutnoho [The Main Tendencies of Development and Possible Forms of Wars and Armed Conflicts in the Future]. *Nauka i oborona*, 4, 10–15 [in Ukrainian].

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023): vitchyzniani istoriohrafichniy diskurs [The Nature of the Modern Russian-Ukrainian War (2014–2023): The Ukrainian Historiographical Discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istorii*, 13/55, 48–73. https://www.researchgate.net/publication/372802767_HARAKTER_SUCASNOI_ROSIJSKO-UKRAINSKOI_VIJNI_2014-2023_VITCIZNANIJ_ISTORIOGRAFICNIJ_DISKURS [in Ukrainian].

Harris, E. (2020). What is the Role of Nationalism and Ethnicity in the Russia–Ukraine Crisis? *Europe-Asia Studies*, 72(4), 593–613. <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1708865>

Herrera, Y. (2025, January 16). *Identities and War: Lessons from Russia's war on Ukraine* [Seminar presentation]. Center on Democracy, Development and the Rule of Law, Stanford University. <https://cddrl.fsi.stanford.edu/news/identities-and-war-lessons-russias-war-ukraine>

Hetmanchuk, M. P. (2017). "Hibrydna viina" Rosii proty Ukrainy: informatsiynyi aspekt ["Hybrid War" of Russia Against Ukraine: Information Aspect]. *Viiskovo-naukovyi visnyk*, 27, 296–307. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2017_27_23 [in Ukrainian].

Hladka, K., Hromakov, D., & Myronova, V. (2016). *Dobrobaty* [Dobrobaty]. Kharkiv: "Folio" [in Ukrainian].

Hladka, K., Hromakov, D., & Myronova, V. (2017). *Dobrobaty* [Dobrobaty] (2-he vyd.). Kharkiv: "Folio" [in Ukrainian].

Hlushchuk, Ye. (2023). Feiky yak instrument tysku v umovakh viiny: spetsyfika zastosuvannia ta spryiniattia [Fakes as a Tool of Pressure in War Conditions: Specifics of Application and Perception]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*, 67, 96–107. <https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004708> [in Ukrainian].

Holder, M. (2024, Sichen 5). Vtorhnennia rosii maie na meti sterty ukrainsku kulturnu identychnist [Russia's Invasion Aims to Erase Ukrainian Cultural Identity]. *Texty.org.ua*. <https://texty.org.ua/fragments/111475/vtorhnennya-rosiyyi-maye-na-meti-sterty-ukrayinsku-kulturnu-identychnist-poglyad/> [in Ukrainian].

Hollis, D. B. (2025, May 8). Trump's Russia-Ukraine Deal Will Be Null and Void. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2025/05/08/ukraine-russia-trump-deal-peace-ceasefire-putin-zelensky-treaty-international-law/>

Holovakha, Ye., & Makeiev, S. (Red). (2022) *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. 2022: kolektyvna monohrafiia* [Ukrainian Society in Wartime. 2022: Collective Monograph]. Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Holovanova, N. (2022). Informatsiina polityka Ukrainy v umovakh viiny (arkhetyrupnyi pidkhid) [Information Policy of Ukraine in the Conditions of War (Archetypal Approach)]. *Naukovi perspektyvy*, 6(24), 57–70. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-57-70](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-57-70) [in Ukrainian].

Holovchenko, V., & Doroshko, M. (2016). *Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy: istoryko-politychne doslidzhennia* [Hybrid War of Russia Against Ukraine: Historical and political Research]. Kyiv: "Nika-Tsentr".

Holtsov, A. H. (2022). Perspektyvy "russkoho mira" v heopolitychnomu vymiri [Prospects for the "Russian World" in the Geopolitical Dimension]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 4(56), 37–42. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4\(56\).269600](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4(56).269600) [in Ukrainian].

Horban, Yu. O. (2015). Informatsiina viina proty Ukrainy ta zasoby yii vedennia [Informational War against Ukraine and Means of Its Conduction]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, 1, 136–141. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_1_21 [in Ukrainian].

Horbenko, I., Dolhov, V., & Hrinchenko, T. (1998). *Informatsiina viina – sutnist, metody ta zasoby vedennia* [Information Warfare – Essence, Methods and Means of Conducting]. Kyiv: "Nauka" [in Ukrainian].

Horbenko, N. (2021). Postpravda yak fenomen suchasnoi polityky [Post-Truth as a Phenomenon of Contemporary Politics]. *Zbirnyk naukovykh prats AHOΣ*, 3, 23–27. <https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v3.05> [in Ukrainian].

Horbulin, V. P. (2015, Sichen 23). "Hibrydna viina" yak kliuchovy instrument rosiiskoi heostrategii revanshu ["Hybrid Warfare" as a Key Instrument of Russia's Geostategy of Revenge]. *ZN.UA*. <https://zn.ua/ukr/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html> [in Ukrainian].

Horbulin, V. P. (2016a). Tsinnisni resursy viiny i myru: ukrainskyi format [Value Resources of War And Peace: Ukrainian Format]. *Stratehichni priorytety*, 3(40), 11–17. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2016_3_4 [in Ukrainian].

Horbulin, V. P. (2016b, Lystopad 4). Tochka bifurkatsii [The Point of Bifurcation]. *ZN.UA*. <https://zn.ua/ukr/internal/tochka-bifurkaciyi-.html> [in Ukrainian].

Horbulin, V. P. (Red). (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front* [The Global Hybrid War: the Ukrainian Front]. Kyiv: NISD. https://shron1.chtyvo.org.ua/Horbulin_Volodymyr/Svitova_hibrydna_viina_ukrainskyi_front.pdf [in Ukrainian].

Horbulin, V. P., Dodonov, O. H., & Lande, D. V. (2009). *Informatsiini operatsii ta bezpeka suspilstva: zahrozy, protydiia, modeliuвання* [Information Operations and Society Security: Threats, Countermeasures, Modeling]. Kyiv: "Intertekhnolohiia". <http://dwl.kiev.ua/art/gdl/gdl.pdf> [in Ukrainian].

Horielov, D., & Korniiievskiy, O. (2015). *Volonterskyi rukh: svitovyi dosvid ta ukrainska hromadianska praktyka: analitychna dopovid* [Volunteer Movement: Global Experience and Ukrainian Civic Practice: Analytical Report]. Kyiv: NISD. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/volonter-697e4.pdf> [in Ukrainian].

Howlett, M. (2022). Nation-Building from (below) the Grassroots: Everyday Nationalism in Ukraine's Bomb Shelters. *Nations and Nationalism*, 29(1), 63–69. <https://doi.org/10.1111/nana.12877>

Hrychyshkina, I., Balachuk, I. (2026, Liutyi 25). 68% rosiiskykh viiskovopolonenykh vvazhaiut viinu vypravdanoiu – opytuvannia. *Pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2026/02/25/8022682/>

Hrytsak, Ya. (2010, Zhovten 28). Novi povoroty v ukrainskii politytsi pam'iaty [New Twists in Ukrainian Memory Politics]. *Zaxid.net*. http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?novi_povoroti_v_ukrayinski_y_polititsi_pamyati&objectId=1117515 [in Ukrainian].

Huberskyi, L., Andrushchenko, V., & Mykhalchenko, M. (2002). *Kultura. Ideolohiia. Osobystist: Metodoloho-svitohliad. Analiz* [Culture. Ideology. Personality: Methodological and Ideological Analysis]. Kyiv: "Znannia Ukrainy" [in Ukrainian].

Hurkivska, A. (2023) The Use of Children in the Russian Aggression Against Ukraine. *Baltic Worlds*. <https://balticworlds.com/the-use-of-children-in-the-russian-aggression-against-ukraine/?s=children%20in%20russian>

Hurkivska, A. (2023) Zmistovna demarkatsiia postpravdy, propahandy, dezinformatsii ta nepravdyvoi informatsii [Substantive Demarcation of Post-Truth, Propaganda, Disinformation and Misinformation]. *Hrani*, 26(3), 118–125. <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1892> [in Ukrainian].

Hurzhy, V. (2015). Naslidky realizatsii doktryny "Russkii mir" v Ukraini [Consequences to Implement the Doctrine "Russky Mir" in Ukraine]. *Skhid*, 2(134), 34–40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2015_2_7 [in Ukrainian].

Ideolohiia: poniattia, pidkhody do vyznachennia ta rozuminnia [Ideology: Concepts, Approaches to Definition and Understanding]. (b.d.) Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni Vasylia Nazarovycha Karazina. Sotsiolohichni fakultet. <https://socio.karazin.ua/resources/473ce17d6c2d2039a4a73c630531e8f4.pdf> [in Ukrainian].

Iliashov, O. A. (2008). Viiny maibutnoho yak ob'iekt naukovykh doslidzhen [Wars of the Future as an Object of Scientific Research]. *Nauka i oborona*, 2, 36–40 [in Ukrainian].

Ishchuk, T., & Yurchenko, A. (2024). Lypen. 12). Bilshe, nizh "Iunarmiiia": novyi vseokhopnyi rukh zasmoktuie ditei v okupatsii [More than "Yunarmiya": a New Comprehensive Movement Sucks Children into Occupation]. *Bihus.Info*. <https://bihus.info/bilshe-nizh-yunarmiiia-novyj-vseohopnyj-ruh-zasmoktuye-ditej-v-okupacziyi/> [in Ukrainian].

Kahneman, D., Sibony, O., & Sunstein, C. (2021). *NOISE: A Flaw in Human Judgment*. London: William Collins https://ia804606.us.archive.org/11/items/ar_20211024/BOOKS.YOSSR.COM-Noise-A-Flaw-in-Human-Judgment.pdf

Kalakura, O. (2023). Svitohliadno-tsinnisni zasady transformatsii elit Ukrainy na tli rosiisko-ukrainskoi viiny [Worldview and Value Principles of the Transformation of the Elites of Ukraine Against the Background of the Russian-Ukrainian War]. V Iu. Zh. Shaihorodskiy, (Red.). *Ukrainskyi sotsium: polityko-psykholohichni vymir zminy pokolin: zb. nauk. prats. Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. m. Kyieva (15 hrudnia 2023 r.)* (s. 83–93). Kyiv-Nizhyn: Vydavets Lysenko M. M.

https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Ukrainskyj_sotsium_polityko-psycholohichnyj-vymir.pdf [in Ukrainian].

Karmazina, M., Bevz, T., Rotar, N., & Napadysta, V. (2017). *Vyklyky y intehratsiini perspektyvy Ukrainy v konteksti rosiiskoi ahresii v Krymu ta Donbasi: analiz otsinok zarubizhnykh analytykiv i ekspertiv* [Challenges and Integration Perspectives of Ukraine in the Context of Russian Aggression in Crimea and Donbass: an Analysis of Assessments by Foreign Analysts and Experts]. Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. https://shron1.chtyvo.org.ua/Karmazina_Mariia/Vyklyky_i_intehratsiini_perspektyvy_Ukrainy_v_konteksti_rosiiskoi_ahresii_v_Krymu_ta_Donbasi_analiz.pdf [in Ukrainian].

Kassab, H. S. (2024). Prestige, Humiliation and Saving Face: National Identity and Great Power Politics. *Contemporary Military Challenges*, 26(1), 81–102. <https://doi.org/10.2478/cmc-2024-0006>

Katerji, O. (2022, November 23). There`s No Peace in Ukraine without Russian Retreat. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/11/23/ukraine-peace-russia-diplomacy/>

Khotyn, R. (2022, Traven 22). "Russkyi myr", "pobiedobiesiie", "rashyzm". Za yaki ideolohii Kreml voiuie v Ukraini? ["Russian World", "Victory Mania", "Russianism". What Ideologies is the Kremlin Fighting for in Ukraine?]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-viyna-ruskiy-mir-pobedobesiye-rashyzm/31835603.html> [in Ukrainian].

Kipiani, V. (2015, Traven 1). "Novorosiiia" vid Kateryny do Putina ["Novorossiya" from Catherine to Putin]. *Ukrainian Magazine*. <https://ukrainianchi.com/%D0%92%D0%B0%D1%85%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B3-%D0%9A%D1%96%D0%BF%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%96-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82-%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F/> [in Ukrainian].

Kis, S. (1998). *Final Tretoho Rymu (Rosiiska ideia na zlami tysiacholit)* [The End of the Third Rome (The Russian Idea at the Turn of the Millennium)]. Lviv: Vydavnytstvo ottziv Vasyliian "Misioner".

https://shron1.chtyvo.org.ua/Kis_Roman/Final_tretoho_Rymu_Rosiiska_mesiianska_ideia_na_zlami_tysiacholit.pdf? [in Ukrainian].

Kitsa, O. M. (2016). Feikova informatsiia v ukrainskykh sotsialnykh media: poniattia, vydy, vplyv na audytoriiu [Fake Information in Ukrainian Social Media: Concept, Types, Impact on the Audience]. *Naukovi zapysky. Sotsialni komunikatsii*, 1(52), 281–287. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_1_37 [in Ukrainian].

Klochko, S. (2023, Lypen 20). Volonterskyi rukh v Ukraini. Zvidky vin vziavsia [The Volunteer Movement in Ukraine. Where Did It Come from?]. *0629.com.ua – Sait mista Mariupolia*. <https://www.0629.com.ua/news/3631375/volonterskij-ruh-v-ukraini-zvidki-vin-vzavsia> [in Ukrainian].

Kochetkov, A., & Byshok, S. (2016). *Evromajdan imeni Stepana Bandery. Ot demokratii k diktature* [Stepan Bandera Euromaidan. From Democracy to Dictatorship]. LitRes: "Knizhnyj mir" [in Russian].

Kolesnikov, A. (2023, December 6). Blood and Iron: How Nationalist Imperialism Became Russia's State Ideology. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/research/2023/11/blood-and-iron-how-nationalist-imperialism-became-russias-state-ideology?lang=en>

Komarchuk, O. (2016). Zahalna kharakterystyka rys hibrydnoi viiny [General Characteristics of Hybrid Warfare]. *Naukovi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Serii: "Mizhnarodni vidnosyny"*, 11(336), 45–51 [in Ukrainian].

Kompantseva, L. (2024). Kontsept Novorosii yak diskursnyi marker zaharbyntskoi stratehii Rosiiskoi Federatsii [The Concept of Novorossia as Discursive Marker of the Russian Federation's Aggressive Strategy]. *Folia Philologica*, 7, 21–29. <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2024/7/3> [in Ukrainian].

Kononov, I. F. (2000). *Etnos. Tsinnosti. Komunikatsiia: Donbas v etnokulturnykh koordynatakh Ukrainy* [Ethnos. Values. Communication: Donbas in Ethnocultural Coordinates of Ukraine]. Luhansk: "Alma-mater" [in Ukrainian].

Koropatnik, I. M., Mykytiuk, M. A., & Pietkov, S. V. (2023). *Ukrainskyi natsionalnyi sprotyv (rukhn oporu, partyzanskyi rukhn) pid chas Ukrainsko-rosiiskoi viiny: istorychna retrospektyva ukrainskoho*

rukhu oporu, ukrainskyi rukh oporu u period 2014–2021, ukrainskyi rukh sprotyvu u period 2022–2023, normatyvne-pravove zabezpechennia [Ukrainian National Resistance (Resistance Movement, Partisan Movement) during the Ukrainian-Russian War: Historical Retrospective of the Ukrainian Resistance Movement, Ukrainian Resistance Movement in the Period 2014–2021, Ukrainian Resistance Movement in the Period 2022–2023, Regulatory and Legal Support]. Kyiv: VD "Profesional" [in Ukrainian].

Kotyhorenko, V., & Rafalskyi, O. (2013). Ideolohichniy proekt "russkoho myra" i politychni perevahy ta upodobannia naselennia ukrainskoho Donbasu ["Russian World" Ideological Project and Political Preferences of Ukrainian Donbas Population]. *Naukovi zapysky*, 5(67), 53–76. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzipiend_2013_5_6 [in Ukrainian].

Koval, N., Kulyk, V., Riabchuk, M., Zarembo, K., & Fakhurdinova, M. (2022). Morphological Analysis of Narratives of the Russian-Ukrainian Conflict in Western Academia and Think-Tank Community. *Problems of Post-Communism*, 69(2), 166–178. <https://doi.org/10.1080/10758216.2021.2009348>

Kozachuk, M. B. (2016). Novi vydy volonterstva v Ukraini yak vidpovidi na vyklyky chasu [*New Types of Volunteering in Ukraine as a Response to Challenges*]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 1/2(29/30), 52–38. <https://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/119114/113782> [in Ukrainian].

Kozlovets, M. A. (2007). Ideolohiia yak faktor formuvannia natsionalnoi identychnosti [*Ideology as an important factor of national identity*]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, 28, 91–99. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgvzdia_2007_28_11 [in Ukrainian].

Kragh, M. (2022, April 21). Ukraine as Putin`s Ideological Project. *Swedish Institute of International Affairs (UI)*. <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/sceeus/ukraine-as-putins-ideological-project.pdf>

Kulyk, V. (Red.). (2020). *Interpretatsii rosiisko-ukrainskoho konfliktu v zakhidnykh naukovykh i ekspertno-analitychnykh pratsiakh* [Interpretation of the Russian-Ukrainian Conflict in Western Scientific

and Expert-Analytical Works]. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Kungurov, A. (2015). *Kievskoj Rusi ne bylo. O chjom molchat istoriki* [Kiev Rus Did Not Exist. What Historians Are Silent About]. LitRes: "Jeksmo" [in Russian].

Kuromiia, H. (2023, Serpen 7). Ruinivnyi vplyv Rosii na zakhidnykh humanitariv i yikhni doslidzhennia [Russia's Destructive Influence on Western Humanities Scholars and Their Research]. *Istorychna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/08/7/162989/> [in Ukrainian].

Kuzio, T. (2020). *Crisis in Russian Studies?: Nationalism (Imperialism), Racism and War*. E-International Relations Publishing.

Kyrychok, A. P. (2017). Istoriohrafichnyi analiz rosiisko-ukrainskoi informatsiinoi viiny [A Historiographical Analysis of the Russian-Ukrainian Informational War]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Sotsialni Komunikatsii*, 3, 23–27 https://www.researchgate.net/publication/330598401_Istorograficnij_analiz_Rosijsko-ukrainskoi_inofrmacijnoi_vijni [in Ukrainian].

Leader Maynard, J. (2025, January 20). Understanding the Ideological Drivers of Russia's War in Ukraine. *Cascade Institute*. <https://cascadeinstitute.org/speaker-series-jonathan-leader-maynard/>

Leliuk, Ye. (2017, Kviten 3). Postpravda yak chynnyk symuliatyvnoi dekonstruktsii sotsialno-politychnoho ta kulturnoho poriadku v informatsiinomu suspilstvi [Post-Truth as a Factor in the Simulated Deconstruction of the Socio-Political and Cultural Order in the Information Society]. *Zbruch*. <https://zbruch.eu/node/64267> [in Ukrainian].

Lieven, A. (2023, April 17). The Rise and Role of Ukrainian Ethnic Nationalism. *The Nation*. <https://www.thenation.com/article/world/ukraine-russia-nationalism-war/>

LIGAnet. (2025, Zhovten 8). *Klimkin pytaie Plokhiiia: chy spravdi Ukraina dopomohla stvoryty Rosiiu?* [Klimkin Asks Plokhyy: Did Ukraine Really Help Create Russia?] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=M5EPav0JRxo> [in Ukrainian].

Lind, W. S., Nightengale, K., Schmitt, J. F., Sutton, J. W., & Wilson, G. I. (1989). The Changing Face of War: Into the Fourth Generation. *Marine Corps Gazette*.

Liubyva, T. (2022) Hromadianska identychnist meshkantsiv Ukrainy naperedodni y v umovakh viiny [Civic Identity of Ukrainians Before and During the War]. V Ie. Holovakha, & S. Makeiev (Red.). *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny* (s. 284–291). Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. <http://resource.history.org.ua/item/0017397> [in Ukrainian].

Loishyn, A., Tkach, I., Tkach, M., & Shevchuk, V. (2021). Analiz ta systematyzatsiia pidkhodiv do rozuminnia poniattia "hibrydnoi viiny" [Analysis and Systematization of Approaches to Understanding the Concept of "hybrid war"]. *Journal of Scientific Papers "Social Development and Security"*, 11(1), 145–165. <https://media.neliti.com/media/publications/543276-analysis-and-systematization-of-approach-321fc288.pdf> [in Ukrainian].

Lyzanchuk, V. (2018). Prosvitnytska i manipulyativna propahanda v umovakh nynishnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Educational and Manipulative Propaganda in the Current Conditions of Russian-Ukrainian War]. *Tele- ta radiozhurnalistyka*, 17, 22–51. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2018_17_6 [in Ukrainian].

Mahda, Ye. M. (2014). Hibrydna viina: sutnist ta struktura fenomenu [Hybrid Warfare: the Essence and Structure of the Phenomenon]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriia "Politychni nauky"*, 4. http://iir.univ.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489 [in Ukrainian].

Mahda, Ye. (2015). *Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty* [The Hybrid War: Survive and Win]. Kharkiv: "Vivat" [in Ukrainian].

Mamedov, H., Tytych, V., & Khekalov, V. (2022, Zhovten 18). Narodna armii: fenomen ukrainskoi teroborony [The People's Army: The Phenomenon of Ukrainian Territorial Defence]. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/10/19/7372536> [in Ukrainian].

Mankoff, J. (2023, December 25). The Realist Case for Ukraine [Review of The Realist Case for Ukraine]. *Foreign Policy Research Institute*. <https://www.fpri.org/article/2023/01/the-realist-case-for-ukraine/>

Martill, B., & Sus, M. (2024). Winds of Change? Neoclassical Realism, Foreign Policy Change, and European Responses to the Russia-Ukraine War. *The British Journal of Politics and International Relations*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/13691481241280170>

Matiash, M. (2017, Zhovten 14). Ukrainske volonterstvo – yavyshe unikalne. Yomu zavdiachuiemo suverenitetom [Ukrainian Volunteering is a Unique Phenomenon. We Owe Our Sovereignty to It]. *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html> [in Ukrainian].

Matlock, J. (2021). Ukraine: Tragedy of a Nation Divided (1800 words).

Krasno Global Affairs & Business Coucil. https://www.krasnoevents.com/uploads/1/1/6/6/116679777/krasno_analysis_-_matlock_ukraine_-_dec_2021.pdf

Matsiievskiy, Yu. V. (2019). Vnutrishnii konflikt chy prykhovana ahresiia: akademichna dyskusii ta ekspertni otsinky viiny na Donbasi [Internal Conflict or Hidden Aggression: Competing Accounts and Expert Assessments of the War in Ukraine's Donbas]. *Politychne zhyttia*, 2, 55–68. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2019_2_12 [in Ukrainian].

Matsiievskiy, Yu., & Luk'ianchuk, Ya. (2024). Volonterstvo ta psevdovolonterstvo v Ukraini: novyi pohliad kriz pryzmu neformalnykh instytutiv [Volunteering and Fake Volunteering in Ukraine: A New Research Direction Through the Prism of Informal Institutions]. *Politychni doslidzhennia*, 1(7), 19–41. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/305717/297277> [in Ukrainian].

McCallion, C. (2023, June 7). Assessing Realist and Liberal Explanations for the Russo-Ukrainian war. *Defense Priorities*. <https://www.defensepriorities.org/explainers/assessing-realist-and-liberal-explanations-for-the-russo-ukrainian-war/#key-points>

McFaul, M., Sestanovich, S., & Mearsheimer, J. J. (2014). Faulty Powers: Who Started the Ukraine Crisis? *Foreign Affairs*, 93(6), 167–178. <http://www.jstor.org/stable/24483933>

McNeill, W. H. (1997). What We Mean by the West. *Orbis*, 41(4), 513–524. [https://doi.org/10.1016/s0030-4387\(97\)90002-8](https://doi.org/10.1016/s0030-4387(97)90002-8)

Meiser, J. W. (2018, February 18). Introducing Liberalism in International Relations Theory. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2018/02/18/introducing-liberalism-in-international-relations-theory/>

Meister, S. (2022, April 5). Germany's Role and Putin's Escalation Dominance in Ukraine. *Wilson Centre. Kennan Institute*. <https://gbv.wilsoncenter.org/blog-post/germanys-role-and-putins-escalation-dominance-ukraine>

Melnyk, R. (2023, Lypen 24). Piter Pomerantsev: Demokratii maiut ob'iednatys v "Informatsiinyi Ramshtain", yakshcho ne khochut prohraty XXI stolittia avtorytarnym rezhymam [Peter Pomerantsev: Democracies Must Unite in an "Information Ramstein" if They Do Not Want to Lose the 21st Century to Authoritarian Regimes]. *Detektor media*. <https://detector.media/infospace/article/214632/2023-07-24-piter-pomerantsev-demokratii-mayut-obiednatys-v-informatsiynyy-ramshtayn-yakshcho-ne-khochut-prohraty-khkhi-stolittya-avtorytarnym-rezhymam/> [in Ukrainian].

Mihal'chenko, M. I. (2013). *Ukrainskaja regional'naja civilizacija: proshloe, nastojashhee, budushhee: monografija* [Ukrainian Regional Civilization: Past, Present, the Future: Monograph]. Kiev: IPiJeNI imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Russian].

Monaghan, A. (2007). The Background of EU-Russia Relations. In *EU-Russia Relations: "Try Again, Fail Again, Fail Better"* (p. 11–24). Norwegian Institute for Defence Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep20326.4>

Moravcsik, A. (1992). Liberalism and International Relations Theory. *Center for International Affairs, Harvard University Working Paper* 92-6. https://www.princeton.edu/~amoravcs/library/liberalism_working.pdf

Motyl, A. (2015, November 2). Why the Realists Were Wrong about the War in Ukraine. *Atlantic Council*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-the-realists-were-wrong-about-the-war-in-ukraine/>

Mudra, I. (2016). Poniattia "feik" ta yoho vydy u ZMI [The Concept of "Fake" and Its Views in the Media]. *Tele- ta radiozhurnalistyka*, 15, 184–188. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2016_15_27 [in Ukrainian].

Muhin, Ju. (2014). *Kak natravit' Ukrainu na Rossiju: mif o "Stalinskom Golodomore"* [How to Turn Ukraine Against Russia: the Myth of "Stalin's Holodomor"]. *IAuza-katalog* [in Russian].

Münchau, W. (2024, January 23). Why the West is in decline. *EvroIntelligence*. <https://www.eurointelligence.com/column/why-the-west-is-in-decline>

Mykhailov, D. (2024, Traven 2). Sens viiny z RF, natsionalna idea ta maibutnii kurs Ukrainy. Shcho dumaiut ukraintsi – opytuvannia dlia "Novoho vidliku" [The Meaning of the War with Russia, the National Idea, and Ukraine's Future Course. What Ukrainians Think – a Survey for "New Countdown"]. *Suspilne Media*. <https://suspilne.media/737469-sens-vijni-z-rf-nacionalna-idea-ta-majbutnij-kurs-ukraini-so-dumaut-ukraintsi-opituvanna-dla-novogo-vidliku/> [in Ukrainian].

Mykhalchenko, M. I. (2003). Ukraina: ideolohichna abo bezideolohichna derzhava? [Ukraine: Ideological or Non-Ideological State?]. *Sotsiolohichna nauka i osvita v Ukraini*, 2, 194–200 [in Ukrainian].

Nazarova, Ye. (2022, Traven 27). Pro rukh oporu na okupovanykh terytoriiakh: u chomu vin proiavliavsia i yaki naslidky [About the Resistance Movement in the Occupied Territories: How It Manifested Itself and What Its Consequences Were]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/ruh-opir-okupovana-teritoriya/31869986.html> [in Ukrainian].

Nebrat, V. (2022). Tsinnisni oriientyry suspilstva v chas viiny ta povoiennoi vidbudovy: istorychnyi vymir [Value Orientations of Society During the War and Post-War Reconstruction: Historical Dimension]. U N. L. Morska, L. M. Lytvyn, H. A. Poperechna (Red.). *Tsinnisni oriientyry v suchasnomu sviti: teoretychnyi analiz ta praktychnyi dosvid* (s. 12–15). Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25677/1/Nebrat.pdf> [in Ukrainian].

Neprytska, T. I. (2022). Formuvannia tsinnisnykh oriiientatsii v suspilstvi v umovakh viiny: realii Ukrainy [Shaping Value Orientations in a Society in Conditions of War: Reality of Ukraine]. *Politychne zhyttia*, 3, 93–97. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.3.11> [in Ukrainian].

Nikolaienko, D. (b. d.). Formuvannia krymskoho mifu u SRSR [Formation of the Crimean Myth in the USSR]. *Informatsiyni tseentr krymskykh tatar*. <http://cidct.org.ua/ua-dmitro-nikolayenko-formuvannya-krimskogo-mifu-u-srsr-iz-knigi-refleksiya-pro-radyanskiy-prostir-i-chas-narisi-radyanskoyi-istorichnoyi-ta-geografichnoyi-nauki/> [in Ukrainian].

Nikolaiets, Yu. (2024). Derzhavna informatsiina polityka Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoho voiennoho vtorhennia Rosiiskoi Federatsii: suspilno-mobilizatsiyni potentsial i efektyvnist [State Information Policy of Ukraine in the Conditions of a Full-Scale Military Invasion of Russian Federation: Social Mobilization Potential and Efficiency]. *Politychni doslidzhennia*, 1(7), 42–67. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/3_Nikolaiets.pdf [in Ukrainian].

Nye, J. S. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, 80, 153–171. <https://doi.org/10.2307/1148580>

Ofitsynskyi, Yu. (2017). Rosiiska ahresiia na Donbasi v suchasni ukrainskii istoriografii [The Russian Aggression in Donbas in Modern Ukrainian Historiography]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorychni nauky*, 6, 128–135. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlui_2017_6_15 [in Ukrainian].

Oguejiofor, P. O. (2024, March 31). Dissecting the Realist Argument for Russia's Invasion of Ukraine. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2024/03/31/dissecting-the-realist-argument-for-russias-invasion-of-ukraine/>

Oleksiienko, O. (2011, Lystopad 28). Z plavlynoho kazana imperii. Osoblyvosti povedinky nynishnikh mozhnovladtsiv sformovani evoliutsiieiu Donbasu vprodovzh ostannoho stolittia [From the Melting Pot of the Empire. The Behaviour Patterns of Today's Rulers Have Been Shaped by the Evolution of Donbas over the Last Century]. *Ukrainskyi tyzhden*. <https://tyzhden.ua/z-plavlynoho-kazana-imperii/> [in Ukrainian].

Oliinyk, N. (2022, Lypen 6). "Novorosiiia 2.0" – nova versiia mertvonarodzhenoho rosiiskoho neoimperskoho proektu, yakyi Kreml namahaietsia ozhyvyty ["Novorossiia 2.0" is a New Version of the Stillborn Russian Neo-Imperial Project that the Kremlin Is Trying to Revive]. *PolskieRadio*^{pl}. <https://lnk.ua/y4XBMIqVX> [in Ukrainian].

Pasichnyk, V. (2022). Ukrainska natsionalna ideia [Ukrainian National Idea]. V I. Pasichnyk, D. Shevchuk, V. Zhukovskiy, V. Pasichnyk, N. Vasylenko, O. Kushta, & O. Kryvenko (Red.). *Ukrainska natsionalna ideia: heneza, sutnist ta realizatsiia: mater. Vseukr. konfer. z mizhnar. uch. (m. Ostroh, 28 chervnia 2022 r.)* (s. 6–22). Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia" [in Ukrainian].

Pasko, I., Pasko, Ya., & Korzhov, H. (2006). Plavylnyi basein donetskoï identychnosti [The Melting Pot of Donetsk identity]. *Krytyka*, 9, 2–5 [in Ukrainian].

Paslavska, O. (2016). Stanovlennia ta rozvytok volonterskoho rukhu v Ukraini (istoryko-pravove doslidzhennia) [The Formation and Development of the Volunteer Movement in Ukraine (Historical and Legal Research)]. *Aktualni problemy pravoznavstva*, 4(8), 22–28. http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2016_4_6 [in Ukrainian].

Patten, C. (2023, May 29). The Myth of Western Decline. *Project Syndicate*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/chinese-claim-of-western-decline-betrays-fear-of-liberal-democracy-by-chris-patten-2023-05>

Petrenko, I. (2018). Epoha postpravdy: pochemu pobezhdaet tehnologija populizma [The Post-Truth Era: Why Populist Technology Wins]. *Apostrof*. <https://apostrophe.ua/ru/articles/epoha-postpravdyi-pochemu-pobejdaet-tehnologiya-populizma.html> [in Russian].

Pidlutskyi, O. H. (2017). Mify rosiiskoi informatsiinoi viiny proty Ukrainy [Myths of Russia's Media War Against Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, 2, 13–21. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2017_2_5 [in Ukrainian].

Pievtsov, H. V., Zalkin, S. V., Sidchenko, S. O., & Khudarkovskiy, K. I. (2015). Informatsiino-psykholohichni operatsii Rosiiskoi Federatsii v Ukraini: modeli vplyvu ta napriamky protydii [Information and Psychological Operations of the Russian Federation in Ukraine: Models of Influence and Directions of Counteraction]. *Nauka i oborona*, 2, 28–32. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nauio_2015_2_7 [in Ukrainian].

Pocheptsov, G. G. (2014, Ijun' 10). Pervaja smyslovaja vojna v mire (Ukraina, Krym, Rossiya) [The First War of Meaning in the World (Ukraine, Crimea, Russia)]. *Glavkom*. https://glavcom.ua/columns/ge_pocheptsov/125138-pervaja-smyslovaja-vojna-v-mire-ukraina-krym-rossija.html [in Russian].

Pocheptsov, G. G. (2019). *Virtual'nye vojny. Fejki* [The Virtual Wars. The Fakes]. Harkiv: "Folio" [in Russian].

Pocheptsov, H. H. (2015). *Suchasni informatsiini viiny* [The modern information wars]. Kyiv: Vydavnychi dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].

Pocheptsov, H. H. (2016). *Smysly i viiny: Ukraina i Rosiia v informatsiinii i smyslovii viinakh* [Meanings and Wars. Ukraine and Russia in the Information and Meaning War] (T. Humeniuk, Per.). Kyiv: Vydavnychi dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].

Pocheptsov, H. H. (2017a). *Vid pokemoniv do hibrydnykh viin: novi komunikatyvni tekhnolohii XXI stolittia* [From Pokemon to Hybrid Wars. New Communication Technologies of the 21st Century] (T. Humeniuk, Per.). Kyiv: Vydavnychi dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].

Pocheptsov, H. H. (2017b). Shok, shcho yde z maibutnoho: viiny identychnosti [Shock from the Future: Wars of Identities]. *"UNIVERSUM"*, 3–4, 281–282. <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2017/2/vij-ident.html> [in Ukrainian].

Pocheptsov, H. H. (2020). *Feik. Tekhnolohii spotvorennia realnosti* [Fake: Technologies of Distorted Reality]. Kyiv: Vydavnychi dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].

Polegkyi, O. (2023). Russian Disinformation and Propaganda before and after the Invasion of Ukraine. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 21(1), 91–107. <https://doi.org/10.36874/RIESW.2023.1.6>

Polishchuk, Yu. M. (2023). Vplyv rosiisko-ukrainskoi viiny na zahalnonatsionalnu identychnist hromadian Ukrainy [The Impact of the Russian-Ukrainian War on the National Identity of Ukrainian Citizens] (s. 23–24). V Iu. Zh. Shaihorodskyi (Red.). *Ukrainskyi sotsium*:

polityko-psykholohichniy vymir zminy pokolin: zb. nauk. prats. Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. m. Kyieva (15 hrudnia 2023 r.) (s. 15–26). Kyiv-Nizhyn: Vydavets Lysenko M. M. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Ukrainskyj_sotsium_polityko-psykholohichniy-vymir.pdf [in Ukrainian].

Polishchuk, Yu. M. (2024a). Volonterstvo v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny yak skladova hromadianskoho suspilstva [Volunteering in the Context of the Russian-Ukrainian War as a Component of Civil Society]. *Naukovyi zbirnyk "Velyka Volyn"*, 66, 194–203 [in Ukrainian].

Polishchuk, Yu. M. (2024b). Natsionalna ta hromadianska identychnosti v Ukraini v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: konstanty ta zminy [National and Civil Identity in Ukraine in the Context of the Russian-Ukrainian War: Constants and Changes]. *Politychni doslidzhennia*, 2(8), 73–93. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/4_Polishchuk.pdf [in Ukrainian].

Pomerantsev, P. (2024). *How to Win an Information War*. PublicAffairs.

Poplavskiy, O. O., & Shchepova, D. R. (2021). Donbas yak ob'iekt deukrainizatsii z boku adeptiv "russkoho myra" [Donbass as an Object of de-Ukrainization of the Adherents of the "Russian World"]. *Politychne zhyttia*, 2, 88–95. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.2.13> [in Ukrainian].

Portnov, A. (2016, Sichen 26). Yak pochynalasia viina na Skhodi Ukrainy, abo chomu Kharkiv i Dnipropetrovsk ne staly Donetskem i Luhanskem [How the War in Eastern Ukraine Began, or Why Kharkiv and Dnipropetrovsk Did Not Become Donetsk and Luhansk]. *Histor!ans*. <https://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1769-andrej-portnov-kak-nachinalas-vojna-na-vostoke-ukrainy-ili-pochemu-kharkov-i-dnepropetrovsk-ne-stali-donetskom-i-luganskem> [in Ukrainian].

Portnykov, V. (2022, Zhovten 20). Viina – vona zarady identychnosti [War is for the Sake of Identity]. *Zbruch*. <https://zbruc.eu/node/113496> [in Ukrainian].

Potapenko, Ya. (2013). Istoryko-politychni ta sotsiokulturni naslidky vprovadzhennia psevdorelihiinoi kontseptsii "russkoho myra" v suchasniy Ukraini [Historical, Political and Socio-Cultural

Repercussions of the Implantation the Pseudo-Religion Conception of "Russian World" in Modern Ukraine]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii. Zbirnyk naukovykh statei*, 33, 291–297. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzui_2013_33_47 [in Ukrainian].

Proekt Novorosiiia ofitsiino zakryto. Ale chy peremoha tse dlia nas? [The Novorossiia Project Has Been Officially Closed. But Is This a Victory for Us?] (2015, Traven 20). *Texty.org.ua*. https://texty.org.ua/fragments/60064/Projekt_Novorosija_oficijno_zakryto_Ale_chy_peremoga-60064/ [in Ukrainian].

Prokof'ieva, D. M. (2019, Traven 15). *Informatsiina viina ta informatsiina zlochynnist* [Information Warfare and Information Crime]. *Crime-research.org*. <https://www.crime-research.org/library/Prokop.htm> [in Ukrainian].

Prymachenko, Ya. (2017). *Istorychna polityka RF ta yii vlyv na terytorii pviddenno-skhidnoi Ukrainy ta AR Krym v konteksti "ruskoho myra"* [Russian Federation's Historical Policy and Its Influence on South-Eastern Ukraine and Autonomous Republic of Crimea in Context of "Russkiy mir"]. *Rehionalna istoriia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh statei*, 11, 101–132. <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/fb7e312b-8985-4884-994e-8809a7aff002/content> [in Ukrainian].

Punda, O., Dobrianska, O., & Novytska, N. (2022). *Pryntsypy informatsiinoi polityky v umovakh viiny ta yikh normatyvno-pravove zakriplennia* [Principles of Information Policy in Conditions of the War, and Its` Regulatory and Legal Consolidation]. *Sotsiologhiia prava*, 1–2(40–41), 71–76. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sprav_2022_1-2_16 [in Ukrainian].

Rafalskyi, O. (2024). *Ukrainska derzhava. Vytoky. Istorychna evoliutsiia. Suchasnist* [Ukrainian State: Origins. Historical Evolution. Modernity]. Kyiv: Vydavnychi dim "ADEF-Ukraina". <https://ipiend.gov.ua/publication/ukrainska-derzhava-vytoky-istorychna-evoliutsiia-suchasnist-monohrafiia/> [in Ukrainian].

Raj, R., & Singh, S. (2022). *Russia-Ukraine War: Realist and Liberal Perspective*. *NCTN-IACSP Journal of Terrorism and National Security*, 2(3), 78–91. <https://lnk.ua/k4kqvR8NL>

Redkina, A. (2023). Ukrainiski natsionalni interesy y tsinnosti: suspilne usvidomlennia ta pereotsinka [Ukrainian National Interests and Values: Social Awareness and Reassessment]. *Politychni doslidzhennia*, 1(5), 144–162. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-8> [in Ukrainian].

Riabchuk, M. (2019). *Dolannia ambivalentnosti. Dykhotomiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti – istorychni prychny ta politychni naslidky* [Reducing Ambivalence. Dichotomy of the Ukrainian National Identity: Historical Reasons and Political Implications]. Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Riabchuk, M. (2023). "Hurtuvannia dovkola prapora": hromadianska identychnist yak chynnyk suspilno-politychnoi konsolidatsii v umovakh viiny ["Rallying Around the Flag": Civic Identity as a Factor of Socio-Political Consolidation in the Conditions of War]. V *Etnopolityka v Ukraini v umovakh suchasnykh suspilno-politychnykh zmin: realnyi stan, vyklyky, perspektyvy* (s. 161–188). Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Romanyshyn, A., Cherevychnyi, S., & Ostapchuk, O. (2024). *100 brekhlyvykh rosiiskykh naratyviv pro rosiisko-ukrainsku viinu* [100 False Russian Narratives about the Russian-Ukrainian War]. Kyiv: "Skif" [in Ukrainian].

Rozumnyi, M. (2021). *Natsionalna doktryna* [The National Doctrine]. Kyiv: Vydavnycha hrupa "KM-BUKS" [in Ukrainian].

Ruchka, O. (2018). Dynamika tsinnisnykh priorytetiv hromadian Ukrainy [Dynamics of Value Priorities of Citizens of Ukraine]. V *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 6(20), (s. 210–215). <https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2018statti.pdf> [in Ukrainian].

Rushchenko, I. P. (2015). *Rosiisko-ukrainska hibrydna viina: pohliad sotsioloha* [Russia-Ukraine. Hybrid War: Sociological Perspective]. Kharkiv: FOP Pavlenko O. H. [in Ukrainian].

Russia's War in Ukraine: Fortification for Drone Warfare – International Centre for Defence and Security. (2025, September 9). International Centre for Defence and Security. <https://icds.ee/en/russias-war-in-ukraine-fortification-for-drone-warfare/>

Russian Hybrid Threats: Council Prolongs Restrictive Measures by another year. (2025, October 3). European Council. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/10/03/russian-hybrid-threats-council-prolongs-restrictive-measures-by-another-year/>

SahaSec. (2025, April 1). *Drone warfare: Strategic implications for EU defence strategy: Revisiting the EU capability development priorities in the coming age of autonomous systems.* <https://lnk.ua/9eoP3IRVp>

Said, E. V. (2001). *Oriientalizm* [Orientalism] (V. Shovkun, Per.). Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy" [in Ukrainian].

Samchuk, Z. F. (2009). *Svitohliadni osnovy sotsialno-filosofskoho doslidzhennia ideologii: problema kryteriiv ta prioritytetiv vyboru. U 2 t.* [Worldview Foundations of Socio-Philosophical Research into Ideology: the Problem of Criteria and Priorities of Choice. In 2 Vol.] (T. 2). Dnipropetrovsk: "ART-PRES" [in Ukrainian].

Samchuk, Z., & Hurkivska, A. (2023). Postpravda yak instrument politychnoho naratyvu epokhy postmodernu [Posttruth as an Instrument of Political Narrative of the Postmodern Era]. *Politychni doslidzhennia*, 1(5), 163–177. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-9> [in Ukrainian].

Saprykin, O. A. (2016). Feik yak instrument informatsiinoi viiny proty Ukrainy [Fake as an Instrument Information War Against Ukraine]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 1, 87–94. http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2016_1_15 [in Ukrainian].

Sasyn, H. V. (2015). Informatsiina viina: sutnist, zasoby realizatsii, rezultaty ta mozhlyvosti protydii (na prykladi rosiiskoi ekspansii v ukrainskyi prostir) [The Informational War: Essence, Means of Implementation, Results and Possibilities for Counteraction (for example, Russian Expansion in the Ukrainian Space)]. *Hrani*, 3(119), 18–23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_3_5 [in Ukrainian].

Seheda, C. P., & Shevchuk, V. P. (2019). Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy: istorychnyi vymir [Russia's Hybrid War Against Ukraine: the Historical Dimension]. *Nauka i oborona*, 1, 31–35. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-6-1-31-35> [in Ukrainian].

Semen, N. F. (2016). Poniattia "informatsiina viina" v konteksti sotsialnykh komunikatsii [The Concept of "Information Warfare" in the

Context of Social Communications]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Sotsialni komunikatsii*, 1, 22–25. http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2016_1_7 [in Ukrainian].

Senchenko, O. (2018). "M'iaka syla" knyhy u hibrydnii viini Rosii proty Ukrainy [The "Soft Power" of Book in Russia's Hybrid War Against Ukraine]. *Visnyk Knyzhkovoї Palaty*, 4, 30–38. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2018_4_7 [in Ukrainian].

Shaihorodskiy, Yu. (2023). Suspilni mobilizatsiia yak zmina tsinnisnykh priorytetiv [Social Mobilisation as a Change in Value Priorities]. *Politychne zhyttia*, 3, 88–97. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.3.11> [in Ukrainian].

Shaihorodskiy, Yu. (2023). Zmina tsinnisnykh priorytetiv hromadian Ukrainy v umovakh ekzystentsiinykh zahroz [Changing the Value Priorities of Ukrainian Citizens in the Context of Existential Threats]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*, 33, 5–13. <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2023.33.01> [in Ukrainian].

Shaipov, A., & Shaipova, Yu. (2023). Nastav chas dekolonizuvaty zakhidnu rusystyku [It is the Time to Decolonise Western Russian Studies]. *Krytyka*. <https://krytyka.com/ua/articles/nastav-chas-dekolonizuvaty-zakhidnu-rusystyku> [in Ukrainian].

Shaumian, O. H., & Muzyka, O. Yu. (2024). Vplyv viiny na zhyteliv de okupovanykh terytorii Ukrainy: zminy emotsiinoho stanu ta tsinnisnykh priorytetiv [The War Impact on the Residents of the Deoccupied Territories of Ukraine: Changes in Emotional State and Value Priorities]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Serii "Pedahohika", Serii "Psykhohohika", Serii "Medytsyna")*, 1(35), 702–714. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1\(35\)-702-714](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1(35)-702-714) [in Ukrainian].

Shcherbak, Yu., Sierykov, A., & Kustovskyi, O. (2025). *Rashyzm. Zvir iz bezodni* [Rashism. A Beast from the Abyss]. Kyiv: Vydavnychiy dim zhurnalu "Pam'iatky Ukrainy" [in Ukrainian].

Shulha, O. (2018). Tsinnosti, heopolitychni oriientsatsii ta zmina symvolichnykh universamiv v Ukraini [Values, Geopolitical Orientations and Changes in Symbolic Universals In Ukraine]. V *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* (s. 216–224). Kyiv:

Institut sotsiologii NAN Ukrainy.
<https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2018statti.pdf>
 [in Ukrainian].

Shurkhalo, D. (2014, Serpen 15). Dobrovolchi bataliony – mizh viinoiu ta politykoiu [Volunteer Battalions – between War and Politics]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/26531775.html> [in Ukrainian].

Shurkhalo, D. (2025, February 12). 10-richchia "Minska–2": yak rosiisku ahresiiu "stavyly na pauzu" [10th Anniversary of Minsk–2: How Russian Aggression Was "Put on Hold"]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/druhi-minski-domovlenosti-10-rokiv-tomu/33311795.html> [in Ukrainian].

Shvets, L. (2023, Hruden 2). Chastuvannia dlia rosiian – u Simferopoli divchata otruiyly 35 okupantiv [Treats for Russians – Girls in Simferopol Poisoned 35 occupiers]. *Novyny.LIVE*. <https://odesa.novyny.live/chastuvannia-dlia-rosiian-u-simferopoli-divchata-otruyili-35-okupantiv-135748.html> [in Ukrainian].

Skrylieva-Popova, A. (2024, Serpen 12). Nadiia yak nova natsionalna ideia dlia Ukrainy [Hope as a New National Idea for Ukraine]. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/08/12/7470035/> [in Ukrainian].

Slusher, M. (2025, May 2). Lessons from the Ukraine Conflict: Modern Warfare in the Age of Autonomy, Information, and Resilience. *Centre for Strategic & International Studies*. <https://www.csis.org/analysis/lessons-ukraine-conflict-modern-warfare-age-autonomy-information-and-resilience>

Smolii, V., & Yakubova, L. (2018). *Istorychnyi kontekst formuvannia proektu russkyi myr ta praktyka yoho realizatsii v Krymu y na Donbasi: analitychna zapyska* [The Historical Context of the Formation of the Russian World Project and the Practice of Its Implementation in Crimea and Donbas: Analytical Report]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. <http://resource.history.org.ua/item/0013907> [in Ukrainian].

Solomon, S. (2023). Why the West Is Failing: Failed Economics and the Rise of the East. *International Affairs*, 99(2), 860–862. <https://doi.org/10.1093/ia/iiaad035>

Stadnyk, A. H. (2015). Osnovni modeli orhanizatsii informatsiinykh viin ta yikh riznovydy [Key Models of Organization of Information War and Its Variety]. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky*, 67–68, 81–91. http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp_2015_67-68_11 [in Ukrainian].

Stanislavenko, L. (2020). Ukrainska natsionalna ideia: perspektyvy suchasnoi interpretatsii [Ukrainian National Idea: Prospects for Modern Interpretation]. *European Political and Law Discourse*, 7(1), 184–189. <https://doi.org/10.46340/eppd.2020.7.1> [in Ukrainian].

Stasiuk, Yu. M. (2018a). Ukrainski dobrovolchi formuvannia yak unikalne yavyshe nezaleznoi Ukrainy [Ukrainian Volunteer Units as a Unique Phenomenon of Independent Ukraine]. *Viiskovo-istorychni merydian: elektronnyi naukovyi fakhovy zhurnal*, 2(20), 17–29. https://chtyvo.org.ua/authors/Stasiuk_Yurii/Ukrainski_dobrovolchi_for_muvannia_iak_unikalne_iavyshe_nezaleznoi_Ukrainy/ [in Ukrainian].

Stepyko, M. T. (2015). Vyklyky ta zahrozy ukrainskii identychnosti v umovakh rosiiskoi ahresii [Challenges and Threats to Ukrainian Identity in the Conditions of Aggression]. *Stratehichna panorama*, 1, 135–139. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stpa_2015_1_18 [in Ukrainian].

Stepyko, M. T. (2017). *Zahalnoukrainska identychnist – holovnyi ob'iekt hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy: analitychna zapyska* [All-Ukrainian Identity is the Main Target of Russia's Hybrid War Against Ukraine: Analytical Report]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

Sudyn, D. (2022, Serpen 24). Yak viina vplynula na nashu identychnist, pam'iat ta tsinnosti [How War Has Affected Our Identity, Memory and Values]. *Ukrainskyi tyzhden*. <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/> [in Ukrainian].

Superechnosti identychnostei v Ukraini ta shliakhy yikh rehuliuвання v kontekstakh polityky hromadianskoi konsolidatsii ukrainskoi natsii: analitychna dopovid [The Contradictions of Identity in Ukraine and the Ways of Their Regulation in the Context of Civil Consolidation Policy of the Ukrainian Nation: Analytical Report] (2015). Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/superechnosti_193.pdf [in Ukrainian].

Suchasna rosiisko-ukrainska viina: istoriohrafichni, suspihnopolitychni, sotsialno-ekonomichni ta kulturno-dukhovni vymiry [The Modern Russian-Ukrainian War: Historiographical, Socio-Political, Socio-Economic and Cultural-Spiritual Dimensions]. (2024). Riga, Latvia: "Baltija Publishing" [in Ukrainian].

Sydorenko, Yu. (2010, Liutyi 6). Ukrainska natsionalna ideia – yaka вона? [What is the Ukrainian National Idea?]. *Ukrainska pravda*. <https://www.ppravda.com.ua/columns/2010/02/06/4714492/> [in Ukrainian].

Syrotenko, A. M. (Red.). (2020). *Voieni aspekti protydii "hibrydnii" ahresii: dosvid Ukrainy: monohrafiia* [Military Aspects of Countering Hybrid Aggression: Ukrainian Experience]. Kyiv: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho. https://nuou.org.ua/assets/monography/mono_gibr_viin.pdf [in Ukrainian].

Sytyk, O. (2017). Istorychni vytoky rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2017 rokiv [The Historical Origins of the Russian-Ukrainian War 2014–2017]. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk*, 2, 71–81. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eehb_2017_2_10 [in Ukrainian].

Taranenko, M. M. (2016). Hibrydna viina v Ukraini: istoriia ta suchasnist [Hybrid Warfare in Ukraine: History and Modernity]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 3/4(31–32), 190–200. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2016_3-4_31 [in Ukrainian].

Tereshchenko, V. (2023). Osoblyvosti derzhavnoi informatsiinoi polityky v umovakh viiny [Peculiarities of the State Information Policy in Conditions of the War]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 2, 391–395. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/92> [in Ukrainian].

Teteruk, A. A. (2016). Istorychni aspekty vynyknennia dobrovolchlykh viiskovykh formuvan v Ukraini ta suchasni dobrovolchi viiskovi formuvannia [Historical Aspects of the Emergence of Volunteer Military Formations in Ukraine and Modern Volunteer Military Formations]. *Naukovi pratsi MAUP*, 48(1), 54–57. <https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/3309> [in Ukrainian].

Thakral, P. (2022, July 5). The Russian-Ukraine Conflict: A Cold War Ideology. *Davis Political Review*.

<https://www.davispoliticalreview.com/article/the-russian-ukraine-conflict-a-cold-war-ideology>

Theys, S. (2018, February 23). Introducing Constructivism in International Relations Theory. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2018/02/23/introducing-constructivism-in-international-relations-theory/>

Tkach, V. F. (2016). Spetspropahanda yak informatsiinyi skladnyk hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy [Special Propaganda as the Informative Constituent of the Russian Hybrid War Against Ukraine]. *Stratehichni priorytety. Seriya: Polityka*, 1(38), 99–109. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_1_12 [in Ukrainian].

Tolstov, S. V. (2015). Polityka YeS shchodo Rosii: zahalni problemy ta tendentsii [EU Policy towards Russia: Main Issues and Trends]. *Istoryko-politychni studii*, 2, 97–111. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_2_12 [in Ukrainian].

Trebin, M. P. (2014a). "Hibrydna" viina yak nova ukrainska realnist ["Hybrid" War as a New Ukrainian Reality]. *Ukrainskyi sotsium*, 3, 113–127. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2014_3_13 [in Ukrainian].

Trebin, M. P. (2014b). Fenomen "hibrydnoi viiny" [The Phenomenon of "hybrid war"]. *Hileia*, 87, 366–371. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_87_99 [in Ukrainian].

Turchenko, F., & Turchenko, H. (2015). *Proekt "Novorosii" i novitnia rosiisko-ukrainska viina* [The "Novorossiya" Project and the Latest Russian-Ukrainian War]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. https://chtyvo.org.ua/authors/Turchenko_Fedir/Proekt_Novorosiia_i_novitnia_rosiisko-ukrainska_viina/ [in Ukrainian].

Udod, O. (2023). Chomu rosiiski okupanty spaluiut ukrainski pidruchnyky z istorii? [Why are Russian Occupants Burning Ukrainian History Textbooks?]. U V. Smolii (Red.) *Perelom: viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny. Dialohy z istorykamy* (Kn. 3) (s. 814–816). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Udod, O. (2024). Suchasnyi ukrainskyi istorychnyi naratyv yak zasib dekonstruktsii rosiiskoi istorychnoi propahandy [Modern Ukrainian Historical Narrative as a Means of Deconstructing Russian Historical Propaganda]. *Metodychni materialy do serii vebinariv dlia*

vchyteliv istorii (V. Smoliia, Red.). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. <https://doi.org/10.15407/book1-0018334> [in Ukrainian].

Udod, O. A., Vidnianskyi, S. V., Hryshchenko, Yu. V., Lavrut, O. O., Lysenko, O. Ye., Maliienko, Yu. B., Mysan, V. O., Moroz, P. V., Pometun, O. I., Remekh, T. O., Yakubova, L. D., Yaremchuk, V. P., & Yas, O. V. (2023). *Rosiiski pidruchnyky z istorii: shkola nenavysti i vorozhnechi: analitychna zapyska* [Russian History Textbooks: a School of Hatred and Hostility: Analytical Note] (V. A. Smolii, Red.). Kyiv: NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy, NAPN Ukrainy. Instytut pedahohiky. <http://resource.history.org.ua/item/0017875?fbclid=IwAR1YQtV6k29iRXk6UvCqCa2GJKuIII4d4uCsAsQTLLfPAhC0okVDt0XY1RU> [in Ukrainian].

Vakhtanh Kipiani "Novorosiiia" vid Kateryny do Putina [Vakhtang Kipiani, "Novorossiia": From Catherine to Putin]. (2015, Traven 1). Ukrainian Magazine Chicago. <https://ukrainianchi.com/%D0%92%D0%B0%D1%85%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B3-%D0%9A%D1%96%D0%BF%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%96-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82-%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%8F/> [in Ukrainian].

Vaniushyna, O. F. (2015). Volonterskyi rukh v Ukraini: evoliutsiia, suchasnyi stan ta status [Volunteerism in Ukraine: Evolution, Current State and Status]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 1(44), 275–281. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2015_1_50 [in Ukrainian].

Vermenych, Ya. V. (2015). *Pivdenna Ukraina na tsyvilizatsiinomu pohranychchi* [Southern Ukraine on the Civilisational Frontier]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Viina informatsiina [Information Warfare] (b.d.). Kirovohradska oblasna biblioteka dlia ditei im. T. H. Shevchenko. http://librarychl.kr.ua/kn_in/informatoria/inf-v.php [in Ukrainian].

Voidzher, M. (2018, Lystopad 8). U nynishnii rosiiskii hibrydnii viini nemaie nichoho pryntsyפו novoho [There Is Nothing

Fundamentally New in the Current Russian Hybrid War]. *Ukrainskyi tyzhden*. <https://tyzhden.ua/mark-vojdzher-u-nynishnij-rosijskij-hibrydnyj-vijni-nemaie-nichoho-pryntsyypovo-novoho/> [in Ukrainian].

Voinalovych, V. A., Yelenskyi, V. Ye., Kalakura, O. Ya., & Riabchuk, M. Yu. (2021). *Iierarkhiia tsinnostei naseleattia Skhodu ta Pivdnia Ukrainy: etnopolitychnyi aspekt v umovakh rosiiskoi ahresii* [Hierarchy of Values of the Population of the East and South of Ukraine: Ethnopolitical Aspect in the Context of Russian Aggression]. Kyiv: IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Voitovych, N., & Kravets, R. (2014). Suchasna informatsiina viina: Rosiia proty Ukrainy [Modern Information Warfare: Russia Against Ukraine]. *Obrii drukarstva*, 1(3), 69–78. http://nbuv.gov.ua/UJRN/obdr_2014_1_9 [in Ukrainian].

Vovkanych, S. (2011). *Ukrainska Natsionalna Ideia yak dukhovno-intelektualnyi kod sobornosti narodu: etnichnyi, intehratsiinyi i tsyvilizatsiinyi vektory. Naukova dopovid* [The Ukrainian National Idea as a Spiritual and Intellectual Code of National Unity: Ethnic, Integration, and Civilizational Vectors. Scientific Report]. Lviv: In-rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Walt, S. M. (2022, March 29). The Realist Case for a Ukraine Peace Deal. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/03/29/realist-case-ukraine-peace-deal/>

Weissmann, M. (2021). Conceptualizing and Countering Hybrid Threats and Hybrid Warfare: The Role of the Military in the Grey Zone. In *Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations* (p. 61–82). London: I. B. Tauris. <http://dx.doi.org/10.5040/9781788317795.0011>

West, J. (2024, February 16). Will the West Fall Like Ancient Rome? *The Globalist*. <https://www.theglobalist.com/west-china-geopolitics-geo-economics-competition-empire-decline-rome/>

Wilson, A. (2023). Ukraine at War: Baseline Identity and Social Construction. *Nations and Nationalism*, 30(1), 8–17. <https://doi.org/10.1111/nana.12986>

Woodward, B. (2024). *War*. Simon and Schuster.

Yak zminiualosia stavlennia ukrainsiv do chlenstva v NATO [How Ukrainians`

attitude towards NATO membership has changed]. (2022, Zhovten 3). Slovo I dilo. <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/03/infografika/suspilstvo/yak-zminyuvalosya-stavlennya-ukrayincziv-chlenstva-nato> [in Ukrainian].

Yakubova, L. D. (2018). *"Russkyi myr" v Ukraini: na kraiu prirvy* ["Russian World" in Ukraine: on the Edge of the Abyss]. Kyiv: TOV "Vydavnytstvo „Klio”" [in Ukrainian].

Yakubova, L. D. (2023). *Rashyzm: Zvir z bezodni* [Rashism: Beast from the Abyss]. Kyiv: "Akademperiodyka". https://akademperiodyka.org.ua/wp-content/uploads/Rashizm_Yakubova.pdf [in Ukrainian].

Yakubova, L., Holovko, V., & Prymachenko, Ya. (2018). *Russkyi myr na Donbasi ta v Krymu: istorychni vytoky, politychna tekhnolohiia, instrument ahresii: analitychna dopovid* [Russian Peace in Donbass and in Crimea: Historical Origins, Political Technology, Instrument of Aggression: Analytical Report]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. <http://resource.history.org.ua/item/0013906> [in Ukrainian].

Yaremchuk, V. (2023). *Ukraina u shkilnii istorii putinskoï Rosii (do 2021 r.)* [Ukraine in the School History of Putin's Russia (until 2021)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3(570), 176–196. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.03.176%20> [in Ukrainian].

Zalievska, I., & Udrenas, H. (2022). *Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh rosiiskoi viiskovoi ahresii* [Information Security of Ukraine in the Conditions of the Russian Military Aggression]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*, 1–2, 20–26. <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/6.pdf> [in Ukrainian].

Zaluzhnyi, V. F. (2025, Veresen 24). *Rol innovatsii yak osnovy stratehii stiikoho oporu u pozbavlenni Rosii mozhlyvosti nav'iazuvaty svoi umovy cherez viinu* [The Role of Innovation as the Basis for a Strategy of Sustained Resistance in Preventing Russia from Imposing its Terms through War]. *ZN.UA*. <https://zn.ua/ukr/war/rol-innovatsij-jak-osnovi-stratehiji-stiikoho-oporu-u-pozbavlenni-rosiji-mozhlyvosti-navjazuvati-svoji-umovi-cherez-vijnu.html> [in Ukrainian].

Zavhorodnia, Yu. V. (2022). *Feiky yak suchasna forma politychnoho protyborstva u kiberprostorii* [Fakes as a Modern Form of

Political Conflict in Cyberspace]. *Rehionalni studii*, 28, 67–71. <http://regionalstudies.uzhnu.ua/archive/28/12.pdf> [in Ukrainian].

Zdioruk, S. I., Yablonskyi, V. M., & Tokman, V. V. (2014). *Ukraina ta proekt "ruskoho myra": analitychna dopovid* [Ukraine and the "Russian World" Project: Analytical Report]. Kyiv: NISD. https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2014-07/Russian_world-7bd19.pdf [in Ukrainian].

Zhurba, M. (2025). Ukrainiska natsionalna identychnist u konteksti hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy [Ukrainian National Identity in the Context of Russia's Hybrid War Against Ukraine]. *Drahomanivski istorychni studii: zb. nauk. prats*, 10(14), 13–17 [in Ukrainian].

Zilhalov, V. (2014, Serpen 6). Proekt "Novorosiiia" – plan-prykryttia dlia znyshchennia Ukrainy? [Is the "Novorossiia Project" a Cover for the Destruction of Ukraine?]. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/26516232.html> [in Ukrainian].

Zubarieva, M. A. (2015). Analiz informatsiinoi viiny mizh Rosiieiu ta Ukrainoiu v informatsiinomu suspilstvi [Analysis of Information War between Russia and Ukraine in the Information Society]. *Informatsiine suspilstvo*, 21, 6–11. http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2015_21_3 [in Ukrainian].

Для нотаток

Наукове видання

**ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ
ОЧИМА ЗАХІДНИХ ТА УКРАЇНСЬКОЇ
ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИХ СПІЛЬНОТ:
ЦІННІСНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Комп'ютерна верстка та макетування – Н. Лисенко

Підписано до друку 27.03.2026 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 12,1. Обл.-вид. арк. 10,8.
Папір офсетний. Наклад 120 прим. Зам. № 2389

Видавець Національна академія наук України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса
вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, 01011. Тел. +38 (044) 285-65-61.
www.ipiend.gov.ua; e-mail: office@ipiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.
вул. Шевченка, 20, м. Ніжин, Чернігівська область, 16600.
Тел. +38 (067) 441-21-24; e-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.